MARIT HOSAR

FORORD FRA OPPLANDSARKIVET AVD. MAIHAUGEN

Da Foundation KOS, ved Jan Kossakowski, tok kontakt med Opplandsarkivet avd. Maihaugen i februar 2009 begynte en snøball å rulle. Foundation Kos var interessert i et samarbeid for å dokumentere polakker som kom til Norge i perioden 1981-1989 som følge av unntakstilstanden i Polen og forfølgelse av politisk opposisjonelle.

ABM-utvikling ga økonomisk støtte til et forprosjekt, som gjorde det mulig å utarbeide en søknad til Kulturutvekslingsfondet, EEA Grants og Norway Grants. En arkivinstitusjon i Polen måtte stå som ansvarlig søker. Statsarkivet i Koszalin ønsket å ta dette ansvaret, men de måtte senere trekke seg på grunn av andre store oppgaver. Statsarkivet i Milanowek kom deretter inn som en samarbeidspart, og i februar 2010 ble en partnerskapsavtale inngått. Prosjektets navn ble: Polish Political Exile to Norway caused by the Martial Law 1981. Prosjektsøknaden ble innvilget og den 1. april 2010 startet arbeidet opp.

Opplandsarkivet avd. Maihaugen hadde på det tidspunktet to pågående prosjekter der dokumentasjon og innsamling av muntlig historie var viktige deler av prosjektene. De to prosjektene var vesentlige for at Opplandsarkivet avd. Maihaugen ønsket å gå inn i et samarbeidsprosjekt med kollegaer i Polen. Et av prosjektene dokumenterte nyere innvandring til Oppland, en innlandsregion i Norge, der Lillehammer ligger. Det andre prosjektet var et samarbeidsprosjekt med Statsarkivet i Krakow, der innvandring fra Polen til Norge de siste 200 år var hovedtema. I dette prosjektet var dokumentasjon og innsamling av muntlige minner fra det siste tiårets arbeidsmigranter en del av oppgaven.

Arkivinstitusjonene har en viktig rolle i å formidle historien, sikre arkivmateriale som har rettslig, forvaltningsmessig og forskningsmessig verdi.

Arkivinstitusjonene har et ansvar for å bevare en så helhetlig dokumentasjon av samfunnsutviklingen som mulig. Målet er å være en kunnskapsbank der både individuelle og fellesskapets minner samles inn, bevares og formidles.

For å kunne belyse flere sider ved samfunnsutviklingen, vil det derfor være en fordel å benytte ulike innsamlingsmetoder. Dagens samfunn er mer komplekst enn tidligere og krever andre metoder i dokumentasjonen av samtiden. Tidligere var private brev en viktig kilde til innsikt i en persons gjøremål, tanker og følelser. I dag er det ofte sosiale medier som brukes i kommunikasjon med omverden, facebook, twitter, blogger, e-poster og telefoner. Men opplysningene fra disse mediene blir i liten grad systematisk bevart for ettertiden..

Ved å drive aktivt dokumentasjonsarbeid krysser arkivinstitusjonene gjerne faggrenser og benytter seg av metodene til kulturantropologer og sosiologer. Og ulike metoder benyttes; intervjuer, film/foto, innsamling av arkiver og høsting av blogger.

Dette prosjektet er et eksempel på det. Viktige spor etter en historisk hendelse er dokumentert. Enkeltpersoners historier er tatt vare på for ettertiden og arkiver er samlet inn, som et forskningsmateriale og som viktige kilder for etterkommere av polakker som kom til Norge i denne perioden.

Polakkene er i dag den største innvandrergruppen til Norge. I løpet av de siste 200 år har noen kommet som flyktninger, andre som arbeidsinnvandrere. Polakkene som er dokumentert i dette prosjektet, tilhører de som måtte flykte på grunn av sine politiske standpunkter.

Opplandsarkivet avd. Maihaugen vil rette en stor takk til våre samarbeidspartnere, Foundation Kos v/Jan Kossakowski og Statsarkivet i Milanowek v/Jolanta Louchin og Monika Jurgo-Puszcz for et godt samarbeide, utveksling av faglige synspunkter og for et resultat som vil være viktig i ulike forskningsprosjekter i årene som kommer.

En stor takk rettes også til Kulturutvekslingsfondet, EEA Grants og Norway Grants som har finansiert prosjektet og gjort dette prosjektet mulig. Takken går også til ABM-utvikling/Norsk kulturråd for finansieringa av forprosjektet, og til Maihaugen/Lillehammer Museum for hjelp og støtte. Arkivets medarbeidere Karen Bleken og Richard Fauskrud har gitt viktige bidrag til prosjektet. Til slutt rettes en takk til prosjektmedarbeider Monika Sokól-Rudowska. Uten hennes faglige kompetanse og språklige bakgrunn, ville et polsk-norsk samarbeid vært vanskeligere å gjennomføre.

Denne publikasjonen er et resultat av prosjektet, som avrundes med en konferanse i Lillehammer mai 2011. For Opplandsarkivet avd. Maihaugen har det arkivfaglige samarbeidet, på tvers av landegrenser, vært inspirerende og har gitt et ønske om at samarbeidet kan fortsette i årene framover.

Maihaugen/Lillehammer
Mars 2011
Marit Hosar
Arkivleder for Opplandsarkivet avd. Maihaugen

JOLANTA LOUCHIN

FORORD FRA STATSARKIVET I MILANÒWEK

Prosjektet „Polsk politisk emigrasjon til Norge under unntakstilstanden i 1981", gjennomført av Statsarkivet i Milanówek, Opplandsarkivet avdeling Maihaugen på Lillehammer og Stiftelsen Foundations KOS fra Warszawa.

Høsten 2009 henvendte Jan Kossakowski fra Stiftelsen Foundation KOS seg til vårt arkiv vårt med et forslag om å delta i et samarbeidsprosjekt. Prosjektet skulle ha som mål å samle inn beretninger fra polakker som av politiske grunner utvandret til Norge etter innføring av unntakstilstanden i 1981. Vårt arkiv, etablert i 2004, har spesialisert seg i innsamling av spesifikk dokumentasjon som personal- og lønnsdokumentasjon fra avviklede foretak, og har som spesialområde samtidsdokumentasjon fra 20. og 21. århundre. Derfor er det selvfølgelig at vi er interessert i å samle inn dokumenter, data og opplysninger allerede mens historiens skapes.

I tillegg til hovedretningen av vår virksomhet, har vi fra starten interessert oss for "Oral History". I 2009 foretok vi en del intervjuer og samlet inn muntlige historier hovedsakelig fra tidligere soldater fra Hjemmearméen og medlemmer av Solidaritet-opposisjonen. Altså hadde vi noen erfaringer, selv om vår samtidsdokumentasjon konsentrerte seg om historien til de tidligere opposisjonelle som bodde og var aktive i Milanówek. Her er det verdt å forklare våre norske venner at rett etter krigen ble Milanówek betegnet som „Lille London" av de kommunistiske myndigheter. Dette fordi de hemmelige myndigheter av Den polske undergrunnsstaten flyttet sin virksomhet etter knusing av Warszawaoppstanden og ødeleggelsen av Warszawa til Milanówek og nærmeste omegn. Her var det også sykehus for opprørere. Det kom en bølge av flyktninger fra Warszawa til dette området. Disse emnene tok vi opp i to bøker som kom ut i september 2008 og 2009, og som ble utarbeidet på grunnlag av intervjuopptak og dokumenter som hadde blitt innsamlet ved denne anledning.

Teorimessig var vi altså forberedt til å delta i dette prosjektet, men vi manglet troen på egne krefter for å kunne gjennomføre prosjektet. Jeg må innrømme at vi vegret oss litt da vi hørte forslaget, men avgjørelsen ble tatt på rekordtid fordi det kun var to uker igjen for levering av hele prosjektsøknaden. Personene som var involvert i forberedelsene, jobbet over ti timer hver dag, men vi hadde liten tro på at vi ville få godkjenning av Kultur- og nasjonalarvdepartementet. Som vår tilstedeværelse her beviser, klarte vi det. Vi er i ferd med å gjennomføre et prosjekt som ble startet den 1. april 2010 og skal avsluttes den 30. juni 2011.

Det er de direkte engasjerte personene som skal fortelle om prosjektets detaljer, innsamlede intervjuer og møter med emigranter. Jeg vil fortelle om prosjektet i en litt bredere kontekst. Arbeidet med prosjektet har gitt vår institusjon og medarbeidere nyttige kunnskaper og erfaringer. Det har åpnet opp for nye emner, tiltak og utfordringer.

Selv om vårt prosjekt konsentrerer seg om en liten gruppe polske emigranter som kom til Norge av politiske grunner, ofte tvunget til å bruke pass uten mulighet til å flytte tilbake og som har bodd i Norge fram til i dag, er det et utmerket supplement til det tidligere prosjektet som ble gjennomført av Opplandsarkivet i samarbeid med Statsarkivet i Kraków. 1. desember 2009 startet disse arkivinstitusjonen gjennomføring av prosjektet „Polsk innvandring til Norge de siste 200 år. Kildemateriale for forskning". Det prosjektet omfattet arkivundersøkelser i polske og norske arkivinstitusjoner og intervjuer med personer som har bosatt seg i Norge eller som var flyttet tilbake fra emigrasjon etter politiske endringer i vårt Land. Alle opplysninger og dokumenter som har blitt samlet innenfor begge prosjekter, er tilgjengelige ved de tre arkivinstitusjonen og delvis i publikasjonene som har blitt utgitt og på internettsider.

Når det gjelder vårt prosjekt, kan jeg fastslå, ikke bare i mitt navn, men også på vegne av alle våre medarbeidere, at – selv om vi visste mye om Norges hjelp til samfunnsbevegelsen rundt Det uavhengige selvstyrte fagforbundet «Solidaritet» – var vi alle overrasket over både den materielle hjelpen og det store antallet personer og organisasjoner som deltok i solidaritetsarbeidet. Etter innføring av unntakstilstanden i Polen var det både representanter av den norske regjering, kommunalt selvstyre, fagforeninger, medier og først og fremst alminnelige borgere som var engasjert i hjelp til polakker som kjempet for muligheten til å bestemme over seg selv innenfor et demokratisk system. Denne hjelpen begrenset seg ikke til politiske erklæringer, men den var virkelig, målbar og konkret noe som bekreftes best i de innsamlede beretningene. Virksomhet til Solidaritet Norge-Polen en unik i en verdenssamenheng. Vi har invitert aktivister fra denne organisasjonenen til vår konferanse. De skal fortelle mer om sitt arbeid. Det var ikke noe annet land i verden som så sterkt og over så lang tid engasjert seg i hjelp til våre borgere som Norge med sin befolkning på 4 millioner.

Gjennomføring av prosjektet vårt, finansiert gjennom midler fra Kulturutvekslingsfondet, viser at vi – sammen med Norge og takket være dette landets finansielle støtte – kan gjennomføre kulturtiltak som utvider begge partneres kunnskap om oss selv. Altså gir kontaktene som ble tatt for over tretti år siden, fortsatt resultater. Nå er det vår tur til å minne om datidens hendelser og personene som var engasjert i dem. Denne publikasjonen bevitner dette.

Jeg vil rette en hjertelig takk til våre norske partnere som har blitt våre nære venner under gjennomføring av prosjektet. Marit Hosar – leder for Opplandsarkivet avd. Maihaugen og Monika Sokół-Rudowska - medarbeider i arkivet på Lillehammer. En egen takk vil jeg rette til Stiftelsen Foundation KOS ved styreleder Jan Kossakowski og til medarbeidere i arkivet i Milanówek som var engasjert i prosjektets gjennomføring og til alle personer og institusjoner som støttet utgivelse av denne publikasjonen.

ANDRZEJ FRISZKE

REPRESJONER UNDER UNNTAKSTILSTANDEN

Natten 12/13 desember ble det det hengt opp i hele landet en tidligere trykt i Sovjetunion kunngjøring fra statsrådsformannen om innføring av unntakstilstand, vedtatt av Statsrådet på et møte som fant sted nettopp denne natten.

Alle slags samlinger, tog og streiker, offentliggjøring av publikasjoner og opplysninger uten „samtykke fra en relevant myndighet" ble forbudt, det ble innført portforbud fra kl. 22 til 6 og reiseforbud innenfor landet, sensur av postsendinger og telefonsamtaler, og telefonforbindelser ble midlertidig blokkert. Virksomhet av fagforeninger, samfunnsforeninger og samfunnsorganisasjoner ble suspendert. Statsborgere i alderen over 17 år kunne bli internert i henhold til avgjørelse fra politimesteren „ved begrunnet fare at de ikke vil respektere rettsorden eller de vil drive med virksomhet som truer statens sikkerhet eller forsvarsevne dersom de blir på frifot". Relevante bestemmelser i dekretet inneholdt straffebestemmelser som ble anvendt ved overtredelser. Altså medførte fortsettelse av fagforeningsvirksomhet fengselsstraff inntil 3 år, det å lede streik eller protestaksjon eller oppfordring til deltakelse – inntil 5 år, distribusjon av usensurert materiale i trykt form – inntil 10 år. Dette var de viktigste bestemmelsene i dekretet som deretter dannet grunnlag for rettssaker.

I henhold til neste dekret fra Statsrådet ble saker vedrørende noen forbrytelser overlatt under krigsdomstolenes myndighet. Noen av gjerninger som var overtredelse av dekretet om unntakstilstanden ble behandlet i summarisk rettergang som i utgangspunktet foreskrev høyere straffer: minimum 3 år, men også til og med 25 år fengsel eller dødsstraff. Summarisk rettergang ble anvendt bl.a. ved saker angående virksomhet som streikleder eller deltakelse i en hemmelig forening. Dommer som ble avsagt i summarisk rettergang, var endelige og kunne ikke påklages til høyere instans. I tilfeller der det var mulig fengselsstraff inntil bare 3 år, ble saker behandlet i forenklet rettergang. Da var det tillatt at tiltale ikke hadde noen begrunnelse, og det kunne bli avsagt en uteblivelsesdom. Dessuten hadde domstolene lov til å avsi dommer inntil 2 år etter fremskyndet behandling, f.eks. i tilfelle manifestasjonsdeltakere som ble tatt „på fersk gjerning".[1]

Dette var de viktigste blant flere andre lovbestemmelser under unntakstilstanden. En rekke andre overtredelser skulle straffes ved kollegier for forseelser, f.eks. overtredelse av portforbudet eller reiser innenfor landet uten påkrevde tillatelser.

[1] Bredere omtalt i: „Stan wojenny w Polsce. Refleksje prawno-polityczne", red. F. Prusak, Warszawa 1982.

DE INTERNERTE

Preventive pågripelser av Solidaritets aktivister var en de viktigste delene av unntaksttilstandens scenario som hadde blitt foreberedt av myndighetene siden høsten 1980. Allerede ved registreringskrisen i oktober 1980 ble det forberedt i politidistriktene, lister av 1.200 personer som skulle arresteres. Som vi vet, kom det den gangen ikke til noen konfrontasjon, men forberedelsene ble fortsatt foretatt. Bl.a. ble det laget lister av personer som skulle interneres. I desember forberedte Etterforskningsorganet ved Innenriksdepartementet prosjekter for forskrifter om regler for internering, om etablering og organisasjon av interneringssentre samt oppholdsreglementet. Det ble forberedt over 13,5 tusen plasser i 34 straffeanstalter. Midt i oktober 1981 vurderte man å internere 4.277 personer.[2] Aksjonen fikk kodenavn „Edelgran".

Interneringsbegrepet fungerte i Polens historie i forbindelse med internering av myndigheter og soldater i Romania og Ungarn under septemberkrigen 1939. I Folkerepublikken Polen hadde internering blitt aldri anvendt, heller ikke i stalintiden. Altså utgjorde internering en form for frihetsberøvelse som var fremmed for all erfaring, noe som hadde sine følger i unntakstilstandens første dager. Både folkeopinion og selve internerte lærte å kjenne begrepets betydning.

Den kritiske natten fra 12. til 13. desember – i henhold til de tidligere instruksene – gikk politi- og sikkerhetspolitigrupper, utstyrt med brekkjern til å bryte opp dører, foreta pågripelser i henhold til bestemte lister. Folk ble ført ut av sine hus, kjørt til varetektsarrester ved politistasjoner og deretter transportert til fengsler som hadde blitt omdannet til interneringsleirer. Den 13. desember ga justisministeren forordning nr. 50/81/CZZK om etablering av 52 interneringssentre[3]. De internerte ble plassert der vanligvis etter registrert bostedsadresse, f.eks. innbyggere av Warszawa – i fengslet i Białołęka, de av Kraków – i fengslet i Montelupich gate eller i tettstedet Uherce, men mange medlemmer av Den nasjonale kommisjon, pågrepet etter kommisjonens møte, havnet i Strzebielinek. Ifølge Innenriksdepartementets opplysninger fra 14. desember 1981 ble det pågrepet 3.392 personer av 4.318 som skulle interneres.[4] Innenriksdepartementes opplysninger fra 5. januar 1982 nevner 2.666 internerte, de viser også den „geografiske fordelingen" av slike represjoner. Det største antallet ble internert i fylker gdańskie – 257 personer, wrocławskie – 197, katowickie – 191, kieleckie – 179 og warszawskie – 108. Mindre fylke ble også brutalt knust – bialskie (79), elbląskie (76), jeleniogórskie (70), toruńskie (80), wałbrzyskie (77). Relativt mildere behandlet man så sterke Solidaritetssentre som poznańskie (81), łódzkie (61), szczecińskie (63), czy krakowskie (40).[5] Disse opplysningene, under forutsetning at de er fullstendige, gjenspeiler kanskje grad av beredskap for å utøve represjoner i enkelte fylker. Nøyaktigheten av disse tallene trekkes likevel i tvil av en uttalelse fra oberst Starszak på fellesmøtet av Generalstaben og Innenriksdepartementets stab den 15. januar. Han sa at det ble pågrepet 5.969 personer, en del av dem ble løslatt og 87 arrestert. Den dagen var det 4.971 personer i interneringssentre, dvs. nesten dobbelt så mye som 10 dager før. Det setter i tvil en av disse tallene. Det var 24 slike sentre, så over halvparten av dem som hadde blitt bestemt til denne rollen en måned før, ble stengt eller aldri startet. Fire sentre „er basert på ferieleirer."[6] De fleste – etter justisministerens forordning av 13. desember – ble etablert „som selvstendige organisasjonsenheter eller separate avdelinger i straffeanstalter, varetektsfengsler og resosialiseringsanstalter", og tilsyn over de internerte skulle føres av fengselspersonale.[7]

Det ble internert personer i ulik alder, fra ulike samfunnssjikt, med forskjellig utdanning. De fleste var medlemmer av bedriftsklubber, Solidaritets regionstyrer og forskjellige opposisjonssentre fra før august. Det var også en ikke særlig stor, men betydningsfull gruppe vitenskapelige medarbeidere fra universiteter og Det polske vitenskapsakademi samt forfattere som først og fremst ble plassert i Jaworze.

---

[2] A. Paczkowski, „Droga do <mniejszego zła>. Strategia i taktyka obozu władzy, juli 1980-januar 1982", Kraków 2002, s. 78, 121, 229.
[3] „Stan wojenny w dokumentach władz PRL 1980-1983", utarb. B. Kopka, G. Majchrzak, Warszawa 2001, s. 65-66.
[4] Ibidem, s. 67.
[5] IPN 0236/315, bind 3.
[6] „Stan wojenny", s. 138-139. I sin tale i parlamentet den 25. januar sa Jaruzelski at det var 4549 personer i interneringssentre, og 1760 hadde blitt løslatt.
[7] Ibidem, s. 66.

Professor Paczkowski legger merke til utvidet anvendelse av bestemmelser angående internering, f.eks. man internerte mange personer som hadde blitt frifunnet i retten. Personer som ble mistenkt for fortsettelse av fagforeningsvirksomhet, ble likevel også internert. „For samme gjerning kunne man bli dømt av rett eller kollegium for forseelser, eller man kunne bli internert."[8]

Fra datidens og senere beretninger av de internerte vet vi at pågripelser ofte ble foretatt med fysisk eller psykisk brutalitet. Det hendte at de internerte fikk antydninger om forestående henrettelse eller deportasjon til Sovjetunion. Dette bekreftes for eksempel av minner av Jacek Kuroń, Anka Kowalska og Tadeusz Mazowiecki. Forholdene på interneringssteder var mer enn barske, særlig i begynnelsen. Det hendte også at vakter var spesielt brutale. Her kan man nevne mishandling av flere titalls internerte i Wierzchowo Pomorskie den 13. februar, grov mishandling av en gruppe internerte i Iława den 25. mars eller mishandling av flere titalls personer (grov mishandling av over ti av dem) i Kwidzyn i august 1982.

Dessuten ble de internerte også plaget av offisere fra Sikkerhetspolitiet som ville tvinge dem til å undertegne lojalitetserklæring eller – noe som var enda verre –samarbeidserklæring. Som vi ser Innenriksdepartementets opplysning, gjennomførte Sikkerhetspolitifunksjonærer 12.449 samtaler med de internerte fram til 31. mars 1982, fikk 3.630 lojalitetserklæringer og 925 personer til samarbeid.[9] Bak disse tørre tall skjuler det seg tusener dramatiske skjebner, tusener mennesker som ble underlagt en moralsk prøve, en eksamen, nødvendighet til å motsette seg pressen som – som vi kan lett forestille oss – bestod i å vekke redsel både om eget og familiens eksistens.

Plaging hadde også som mål å få de internerte til å reise bort fra Polen. Oppfrodring kom fra selve general Jaruzelski som fastslo i sin tale i parlamentet den 25. januar at myndighetene ikke kom til å hindre personer som på grunn av sin tidligere politiske virksomhet „vil bosette seg i andre, personlig valgte land."[10] Ifølge professor Paczkowski flyttet de første våren 1982, og inntil desember var det ca. 5 tusen statsborgere (inkludert familiemedlemmer) som meldte seg villige til å reise ut, deriblant 1247 tidligere internerte, og 921 av dem mottok pass. 1/5 internerte forlot altså landet. Utvandringen svekket Solidaritets organisatoriske potensial betydelig. Den omfattet 1/3 medlemmer av Den nasjonale kommisjonen (36 personer), 229 medlemmer av regionstyrer, 527 medlemmer av bedriftsklubber.[11] De fleste avgjørelsene om utvandring ble tatt i den andre halvdelen av 1982, så de var et utrykk for et sammenbrudd av håp på gjenopprettelse av tidligere levekår i landet.[12]

Dessverre har jeg ingen statistikk som kunne la meg vise størrelsen på dette fenomenet i enkelte regioner. Vi vet likevel at Øvre Schlesien ble særlig rammet av utvandring.

Antall internerte varierte hele tiden. På et møte i Innenriksdepartementets stab ble det sagt 17 februar om 2369 internerte som hadde blitt løslatt, derav 9 som hadde blitt internert igjen.[13] Det kom en stor bølge av løslatelser i forbindelse med nasjonaldagen den 22. juli – 913 interneringsordrer ble opphevet, deriblant alle som angikk kvinner. Også antall interneringssteder gikk ned. På slutten av august var det bare sju – Strzebielinek, Darłówek, Kwidzyn, Rzeszów, Uherce, Białołęka, Grodków med 864 internerte til sammen. 562 av dem var faktisk i interneringssentre, de øvrige på sykehus, på permisjon, i politistasjoner, noen hadde rømt.[14] Den siste gruppen forlot leirene 23. desember 1982 i forbindelse med suspensjon av unntakstilstanden. Blant dem som på den tiden forlot leiren i Darłówek var Tadeusz Mazowiecki, Bronisław Geremek, Andrzej Czuma, Dariusz Kupiecki, Jarosław Guzy.

På grunnlag av en balanse som ble laget i Forvaltningsavdelingen av Det polske forente arbeiderpartiets (PZPR) Sentralkomité sommeren 2003, kan man oppgi syntetiske tall vedrørende hele problemet

[8] A. Paczkowski, „Wojna polsko-jaruzelska", Warszawa 2006, s. 93.
[9] IPN 0236/315, bind 3, ark 102. Opplysning av 19 IV 1982. Det hendte at allerede utprøvde hemmelige medarbeidere (tw.) havnet i interneringsleirer for å drøfte forbindelser, kontakter med utenverdenen, metoder for smugling av informasjon etc. F.eks. i Białołęka spilte tw. Max og tw. Prezes denne rollen.
[10] „Stan wojenny", op.cit., s. 217.
[11] A. Paczkowski, op.cit., s. 96.
[12] Fram til 10 VI angikk avgjørelser om utvandring 554 internerte, deriblant 20 medlemmer av Den nasjonale kommisjon, 76 medlemmer av regionstyrer, 245 medlemmer av bedriftsklubber. IPN 0236/315, bind.3, ark. 104.
[13] „Stan wojenny", op. cit., s. 173.
[14] Ibidem, s. 307-308.

av de internerte. Til sammen ble det tatt 10.132 avgjørelser om internering av 9.736 personer (396 ble internert igjen etter en tidligere løslatelse. Blant internerte var det 8728 menn og 1.008 kvinner. 424 av de internerte ble midlertidig arrestert og 1166 ble arrestert etter løslatelsen fra leirene.[15]

Forsvar og selvforsvar av de internerte, forsøk på å flytte dem til sykehus, få permisjoner av både helsemessige, familiemessige og til og med faglige grunner, er et separat problem. Det var familier, advokater, ledere av suspenderet samfunnsforeninger (kunstnerforeninger), universiteter og høyskoler, redaksjoner som engasjerte seg. Særlig intensive tiltak som ofte hadde resultater ble foretatt av kirkemyndigheter, først og fremst erkebiskop Bronisław Dąbrowski personlig, men sikkert også av andre biskoper. Kampen om forbedring av interneringsvilkår ble ført i leirene. Det var både fellesaksjoner som lignet på opprør eller gikk over i opprør og individuelle aksjoner – fra brevveksling med fengselsmyndigheter til protester, deriblant sultestreiker.

Beskrivelser av de internertes skjebner og leirenes historie fortjener sin historiker, og her kan akter av Primaskommittéen for støtte av de frihetsberøvede og deres familier være nyttige – bortsett fra minner og statsdokumeter.

DE ARRESTERTE

Enda vanskeligere er det å fatte på en syntetisk måte spørsmål angående de arresterte, prosesser, dommer og forholdene i fengslene. Ifølge professor Paczkowski ble det arrestert 491 personer fram til 22 desember 1981. I løpet av unntakstilstandens nestfølgende måneder – dvs. inntil midt i oktober 1982 – ble det arrestert 11.100 personer for politiske gjerninger, og over 5 tusen ble dømt (derav 1.396 av krigsretter og 3.739 av alminnelige retter). Forfatter av monografien om unntakstilstanden understreker at antall dømte var halvparten så mye som antall internerte.[16]

Disse tallene er likevel tilsvarende større i balansen som gjelder for hele unntakstilstanden – inntil 31. desember ble det satt i verk summarisk etterforskning mot 13.634 personer, derav 13.208 ble arrestert. For „forbrytelser av politiske grunner" ble det dømt 1.685 personer, derav 395 i summarisk rettergang, og for forseelser – 376. De fleste dommene (541) var på inntil 3 år fengsel, 118 – på 3 år, 49 – på 3-5 år, 5 – på 5 år, 5 - inntil 8 år for 8 personer. Fullbyrding av straffen ble utsatt i forhold til 293 dømte, 6 personer ble dømt til frihetsinnskrenkning, og 15 – til bot.[17]

Man kan legge merke til at rettene pleide å avsi mildere straffer enn de hadde mulighet til i henhold til dekretet av 13. desember. Det er også verdt å nevne at påtalemyndigheter unnlot å behandle saker i summarisk rettergang i tilfelle 4.410 personer.[18] Det var likevel også dommer som gjenspeilte maksimal strenghet og hevnlyst. Rystende dommer ble f.eks. avsagt for organisatorene av streiker i Maritim Høyskole (10 år fengsel for Ewa Kubasiewicz, litt lavere for andre tiltalte), for streikeledere i havna i Gdańsk (dommer inntil 7,5 år), i gruvene „Wujek" og „Ziemowit" eller stålverket Huta Katowice. I rettsvesenets skammebok vil det gå dommen for Patrycjusz Kosmowski som ble dømt til 6 år for fortsettelse med fagforeningsvirksomhet selv om retten ikke hadde noen beviser for slike gjerninger og tok hensyn bare til sin formodning. Disse dommene ble omtalt og vekket skrekk. den generelle tendensen var likevel mye mer moderat, og det sier også noe om forholdene som polske dommere befant seg under. Det er lett å forstå at de var under press fra politiske myndigheter. Dette bekreftes f.eks. av general Jaruzelskis uttalelse av 16. desember 1981 på en telekonferanse med førstesekretærer i fylkeskomitéene: „en meget viktig sak nå, å anspore påtalemyndighetenes og domstolenes arbeid for at det foreligger snart kjennelser som vil bevise ektheten av forskrifter som gjelder under unntakstilstanden."[19]

Enkelte domstolers og dommeres rettspraksis er et interessant tema og må granskes. Allerede til å begynne med kan man legge merke til at dommer for samme gjerning kunne variere i stor grad, avhengig av sted og omstendigheter.

[15] Ibidem, s. 381.
[16] A. Paczkowski, op.cit., s. 98.
[17] „Stan wojenny", op. cit., s. 376-377.
[18] Ibidem, s. 376.
[19] „Stan wojenny", op. cit., s. 90.

I motsetning til de internerte var problemet med politiske fanger fortsatt aktuelt, også etter suspensjon av unntakstilstanden og etter dens opphevelse den 22. juli 1983 fordi dekretet om unntakstilstanden innførte en rekke bestemmelser i rettssystemet.

Ifølge av en rapport fra Forvaltningsavdelingen av Sentralkomitéen i PZPR ble det satt i verk 1.506 summariske etterforskninger mot 1.438 personer i perioden 1. januar – 22. juli 1983 da unntakstilstanden var suspendert. Alle mistenkte ble midlertidig arrestert.[20]

Ifølge rapporten om påtalemyndighetenes virksomhet for året 1983 ble det satt i verk 923 rettslige forundersøkelser på politisk bakgrunn mot 1.597 mistenkte, og 974 personer ble arrestert. Den 22. juli erklærte det nedre kammeret i parlamentet (Sejm) amnesti, grunnet – det er mye som tyder på det – et løfte, gitt av Folkerepublikkens myndigheter til pave Johannes Paul II. Påtalemyndigheter henla prosesser mot 401 personer som var mistenkt om politiske forbrytelser og deltakelse i samfunnskonflikter. 711 undergrunnsaktivister nøt amnestiet idet de ga seg til kjenne.[21] Ifølge myndighetenes av Folkerepublikken egne opplysninger var det bare en liten gruppe: „de elleve", dvs. sju medlemmer av Den nasjonale kommisjon av Solidaritet og fire medlemmer av komitéen KSS „KOR", fire dømte ledere for Det uavhengige Polens konføderasjon (KPN) og ledere for Undergrunns-Solidaritet - Frasyniuk, Pinior, Bednarz, dessuten Słowik og Kropwinicki som ble arrestert for organisering av en protest i Łódź den 13. desember og Patrycjusz Kosmowski fra Bielsko-Biała. 365 personer fikk ettergitt ubetinget fengselsstraff, 385 personer fikk formildet andre hovedstraffer, 116 personer fikk halvert fengselsstraffer som oversteg 3 år, og prosesser mot 1.116 personer ble henlagt.[22] De fleste som ble dømt i 1982, hadde forlatt fengslene i forrige måneder – i henhold til spesielle bestemmelser, med jeg har ingen detaljerte opplysninger om dette.

Likevel ble det satt i verk av påtalemyndigheter 313 prosesser mot 513 personer fra 23. juli til slutten av året. 318 av disse personene ble midlertidig arrestert.[23] Den 31. mai 1984 var det i fengsel og varetekt 58 dømte og 667 arresterte av politiske grunner.[24] Under amnestiet fra juli 1984 slapp man fri politiske fangere, deriblant „de elleve" og andre Solidaritet-ledere som ikke ble omfattet av amnestiet i 1983, også KPN-ledere. Amnestiet omfattet derimot verken spionasje eller landsforræderi (art. 22), noe som lot tiltale og fortsatt forfølge medlemmer av Solidaritets Midlertidige Koordineringskommisjon, det lot også holde Bogdan Lis og Piotr Mierzewski i fengsel fram til desember 1984.

„Elleve-saken" må granskes separat. Den omfattet fire ledere av KSS"KOR" og sju ledende Solidaritets aktivister. 30. desember 1981 leverte fylkesadvokatur i Warszawa dokumenter angående KSS"KOR" medlemmer som hadde blitt tiltalt før, til Militærriksadvokaturen. Ettersom tiltalene ble omfattet av abolisjonen som ble erklært ved innføring av unntakstilstanden, begynte advokaturen å samle inn beviser som skulle bekrefte at de ovennevnte hadde forsøkt å styrte Folkerepublikkens system med vold (Straffelovens art. 123 i forbindelse med art. 128 § 1). Denne forbrytelsen som kunne til og med medføre dødsstraff, ble ikke omfattet av abolisjonen. Tiltale angikk Jacek Kuroń, Adam Michnik, Jan Lityński, Henryk Wujec, Zbigniew Romaszewski, Jan Józef Lipski og Mirosław Chojecki. Den 2. september ble det rettet tiltale mot Kuroń, neste dag mot Michnik, Lityński og Wujec. Alle var i et interneringsleir, men etter tiltale ble de varetektsfengslet.[25] Tilsvarende tiltale ble rettet mot Lipski etter hans tilbakekomst til Polen, og i januar – mot Romaszewski som var tiltalt for ledelse av radio „Solidaritet". Dokumenter angående mange andre aktivister fra KSS "KOR" ble skilt ut til separat behandling uten å ta hensyn til abolisjon. Ledere for Det uavhengige selvstyrte fagforbundet „Solidaritet" (NSZZ „Solidarność"), internert ved innføring av unntakstilstandens, ble behandlet på en enda rarere måte. Den 1. februar ble det satt i verk av oberst R. Szczęsny fra Militærriksadvokaturen en etterforskning „angående spionasjevirksomhet av noen aktivister fra NSZZ <Solidarność>". Etter-

[20] Ibidem, s. 377. Klassifisering av gjerninger er overraskende, f.eks. 1403 kriminelle gjerninger – mot liv, helse og eiendom. Man vet jo at folk ble arrestert på grunn av fortsettelse av fagforeningsvirksomhet, oppfordring til sivile uroligheter, offentliggjøring av „falske" opplysninger etc.
[21] AAN XIA/1453, ark 124-124, 192-193.
[22] AAN V/234, ark 29 og følgende (Notatka z kancelarii Sekretariatu KC PZPR).
[23] AAN XIA/1453, ark 124.
[24] AAN V/234, ark 20.
[25] IPN 514/1, bind 3, ark 160-167. "Relacja ze sprawy śledczej przeciwko cyw. J. Kuroniowi i in."

forskningen ble overlatt til Etterforskningsorganet ved Innenriksdepartementet. Vitneforhør, ransaking, analyse av taler m.m. ble gjennomført fram til 22. desember 1982 da det ble reist tiltale mot internerte: Andrzej Gwiazda, Jan Rulewski, Seweryn Jaworski, Karol Modzelewski, Grzegorz Palka, Andrzej Rozpłochowski og Marian Jurczyk.[26] Etterforskningen som ble gjennomført nesten hele året 1983, ga ikke forvente resultater, bl.a. takket være den urokkelige holdningen til de arresterte. „Ellevesaken" stimulerte motstanden i landet i en stor grad, den hindret også gode forhold mellom kirken og staten og gjenoppbygging av Folkerepublikkens stilling på internasjonalt nivå. Disse faktorene ble avgjørende for at „de elleve" ble omfattet av amnestiet i juli 1984.

Fengslene ble likevel igjen fylt av deltakere i „ulovlig" virksomhet. Ifølge opplysninger fra Helsingførskomitéen ble det iverksatt straffesaker mot minst 898 personer (dearav 829 ble arrestert), mellom amnestiet fra 1984 og juli-amnestiet i 1986.[27] Neste amnesti i juli 1984 omfattet nesten 400 personer, og det var bare noen få, tiltalt for spionasje eller andre spesielt farlige gjerninger, som fortsatt var fengslet.[28] Fra den tiden ble opposisjonsaktivister forfulgt av myndigheter med hjelp av bøter og kollegier for forseelser, men det ble ingen straffesaker lenger.

Denne balanser behøver noen anmerkninger.

Tallene som oppgis her skal bli fortsatt verifisert, både på grunnlag av offentlige dokumenter og opplysningene fra Helsingførskomitéen og Primaskomitéen „i Piwna gate". En del av dem, selv om de var fortrolige og ble utferdiget for myndigheter, vekker tvil. Man kan anta at en del personer som faktisk ble forfulgt av politiske grunner, ble formelt dømt for kriminelle gjerningerr. Relativt mange dømte ble likevel løslatt før erklæring av amnesti, og antall løslatte etter amnestiet er dermed vanligvis mindre enn antall arresterte eller dømte.

Det kunne også være nyttig å lage en balanse av domstolenes virksomhet og tilordne disse tørre tallene til enkelte fylker og regioner fordi dette sier mye om den opposisjonelle aktiviteten.

Det er nødvendig med en systematisk undersøkelse av forhold i fengslene og historien av kampen for etablering av status som politisk fange.

Påfallende er også myndighetenes politikk „fra amnesti til amnesti" som kan tolkes som forsøk på å trette de oppososjonelle, tvinge dem til å la være all virksomhet, likevel med en tendens til å redusere problemet med samvittighetsfanger. Denne tendensen fulgte ikke rett og slett av myndighetenes humanisme, men den var et resultat av kampen som deltakere av motstandsbevegelsen og kirke kjempet om løslatelse av politiske fanger.

ANDRE REPRESJONER

Under unntakstilstanden ble det også anvendt andre represjoner, ikke så iøynefallende, men besværlige for de rammede.

Fram til 1. november 1982 ble det straffet av kollegier for forseelser etter fremskyndet behandling over 176 tusen personer, nesten 80% for overtredelse av portforbudet, neste 11% for mangel på identitetskort med seg. Fra mai til november 1982 dømte kollegiene over 6 tusen personer. Uten å nøle dømte kollegiene til arrest (inntil 3 måneder) eller bot, til og med ved minimale eller slett ingen bevis for skyld. Ofte fikk lov til kontakt med forsvarere" – skriver – pisze Wojciech Polak.[29]

En annen represjon som til og med var mer besværlig, bestod i verifikasjon, spesielt av journalister og dommere. Fram til november 1982 avsatte Statsrådet ca. 40 dommere av politiske grunner fordi de angivelig „ikke var i stand til å garantere forsvarlig oppfyllelse av plikter".[30] Mange dommere som var forbundet med Solidaritet, ble flyttet til verre stillinger eller til andre domstoler i nærliggende steder.

Besværlig var verifikasjon av journalister. Spesielle grupper gjennomførte over 10 tusen samtaler med representanter av medier. I pressen som var unterordnet arbeiderforlaget RSW PKR ble 302

[26] IPN 514/4, bind 1, ark 1 og følgende I den første etterforskningsfasen var det planlagt å reise tiltale mot over ti medlemmer av Den nasjonale kommisjon av NSZZ „Solidarność", det ble også vurdert å framstille Lech Wałęsa for en domstol og anlegge sak mot ledere for Det uavhengige studenforbund.

[27] J. Holzer, K. Leski, s. 117

[28] „Solidarność podziemna", s. 160

[29] W. Polak, „Stan wojenny – pierwsze dni", Gdańsk 2006, s. 388.

[30] Ibidem, s. 375

medarbeidere sagt opp, og 180 ble sendt til arbeid utenfor konsernet. 60 ansvarlige redaktører 78 stedfortredere og 57 redaksjonssekretærer ble avsatt. I tidsskriftene som ikke tilhørte RSW, bl.a. i PAP, det Demokratiske Partiets presse og PAX – var det ca. 100 journalister som ikke ble verifisert. I radio og TV ble det tatt „over 500 avgjørelser angående personale", derav 227 i forhold til journalister og ca. 300 i forhold til tekniske medarbeidere. Til sammen 10% av journalister ble ikke verifisert – dvs. de ble berøvet muligheten til å utøve sitt yrke.[31]

Meget vanskelig er det å lage en skjønnsmessig balanse av represjoner i bedrifter der Solidaritets medlemmer ble sagt opp eller flyttet til verre stillinger. Represjoner ble økt spesielt før og etter kortvarige streiker i 1982 og resulterte i svekkelse av Solidaritet i industribedrifter. Om omfanget av fenomenet skrev undergrunnspressen, det var derimot vanskelig å oppgi konkrete tall. En viss forestilling kan gis av antall saker som ble reist ved Lokale Klagenemnder som behandlet klager fra de oppsagte. I 1982 ble det reist 7.821 saker, dvs. dobbelt så mye som ett år tidligere (til fordel for klagereble det avgjort 18% saker).[32] Oppsigelser medførte tap av ytelser, av kontinuerlig ansesttelsesforhold o.l. som også etter flere år hadde negative resultater for rettigheter og lønn av datidens represjonerte personer.

I den omtalte perioden kom represjoner i to faser. Den første var forbundet med innføring av unntakstilstanden og knusing av direkte motstand. Nettopp om denne perioden, dvs. desember 1981, er man konsentrert i forbindelse med årsdagsfeiringen. Forfølgelsene på den tiden er mest tydelige i samfunnsbevisstheten. Den andre fasen fant sted fra begynnelsen av 1982, allerede etter knusing av direkte motstand, og hadde som mål å knuse samfunnets passive motstand, ødelegge oppstående opposisjonsstrukturer, dessuten hadde den et preg av utrensning, grunnet hevnlysten. Denne fasen skulle gjeopprette systemet der samfunnet skulle underordne seg passivt ordrer og krav av den egenrådige makten. Faktisk dreide det seg om knusing av menneskekarakterer og samfunnets moralske kraft.

Unntakstilstanden med følgende represjoner var en erfaring som ikke kunne forestilles i verden av sosialrealisme etter 1956. Det dreier seg ikke bare om represjonenes omfang, men også om deres lang varighet. Samtidig må vi legge merke til at de faktiske statslederne ikke godkjente mer vidtgående prosjekter som ble foreslått av den dogmatiske fraksjonen i PZPR som forutsatte represjoner overfor kirken, definitiv kutting av både intelektuelle og økonomiske forbindelser med Vesten, total likvidasjon av universiteters og høyskolers autonomi o.l. Omfang og størrelse av represjoner ble gradvis begrenset av politiske grunner, spesielt på grunn av myndighetenes strev medl å ha gode forhold til kirken som ble ansett som en ønsket faktor med samfunnsberoliggende virkning og på grunn av nødvendighet til å sørge for minimalisering av Vestens økonomiske restriksjoner.

Meget viktig var også samfunnets opptreden – det å holde seg til regler for ikke-voldelig kamp og masseomfanget av noen former for undergrunnsvirksomhet, spesielt publiseringvirksomhet.

[31] „Stan wojenny w dokumentach", op. cit., s. 272.

[32] T. Ruzikowski, „Stan wojenny w Warszawie i województwie stołecznym 1981-1983", under trykking.

EWA JASZCZAK, ANNA TERESA SZYMAŃSKA

GUDS KVERN OG MØLLERGUTTENE
OM KIRKELIGE HJELPEKOMITEER

I det polske språket har det alltid eksistert et uttrykk: „Guds kvern maler langsomt". Man bruker det for å understreke at det ikke er noe vits i å forvente øyeblikkelige beslutninger, lynfarte handlinger, umiddelbare resultater. Ingen undrer seg på dette og ingen blir harm. Rett og slett – Guds kvern maler langsomt og alt er klart. Men i løpet av de siste tretti årene kom det en periode der dette prinsippet – urokkelig, kunne man tro – ble betvilt fullstendig og til stor nytte for samfunnet.

Først et par ord om Den katolske kirken i Polen.

I 1981 hadde Den katolske kirken 20 676 prester, både i bispedømmer og i klostre, som arbeidet i 27 erkebispedømmer og bispedømmer, i mer enn 9 tusen menigheter, i nesten 15 tusen kirker og kapeller, i 39 munkeklostre. Episkopatet bestod av 89 biskoper, 27 av dem var ordinarier.

Og denne Kirken møtte – den 13. desember 1981 – en svært stor utfordring.

I polakkers bevissthet har Kirken alltid vært asyl, et sted der de kom for hjelp, et sted der de kunne føle seg trygge. Derfor også på denne søndagen i desember, søndagen da en militær unntakstilstand (såkalt „krigstilstanden" i Polen) ble erklært, henvendte de seg spontant til Kirken.

Til denne usedvanlige tilbakekoblingen mellom Kirken og samfunnet skylder vi på en måte prosjektet og møtet vårt.

Da jeg lette etter opplysninger for det jeg skulle skrive om, fant jeg ulike tall. Jeg vet ikke om det finnes en fullstendig nøyaktig og troverdig fortegnelse over personer som ble internert i løpet av de 586 dagene av krigstilstanden – som varte fra den 13. desember 1981 til den 22. juli 1983. Det foreligger forskjellige registre som varierer både i punktlighet og troverdighet. For eksempel, på 11-årsjubileum for innføringen av unntakstilstanden, den 13. desember 1992, på „Wiadomości" (Dagsrevyen) på Program 1 av Polsk TV ble det presentert tall som skulle være nøyaktige: fra den 13. desember 1981 til den 22. juni 1982 ble 10 314 mennesker internert og sendt først til 49 interneringsleirer i hele landet, og på slutten av perioden – bare 12. Ifølge samme kilden, mellom den 13. desember 1981 og den 22. juli 1983 ble 3 548 mennesker arrestert og 1 713 dømt til frihetsberøvelse. De befant seg i 26 fengsler i hele landet. I kartoteket til Primasens komité står det omtrent 16 tusen navn på personer som ble frarøvet sin frihet – fra hele Polen – samlet i løpet av perioden fra den 13. desember 1981 til den 15. september 1986, da de siste politiske fangene ble frigjort, ifølge myndighetene.

Og et par tall til på slutten: Primasens komité var bare ett av leddene, skjønt stort og sterkt, i hele kjeden av kirkelige hjelpeorganisasjoner. Under hele perioden av krigstilstanden fungerte det flere av dem i Polen – både formelt oppnevnte hjelpekomiteer i 24 av de 27 eksisterende bispedømmene og mange mindre, men ofte veldig dyktige of effektive komiteer og "mini-komiteer" i menigheter, klostre og ledet av individuelle prester. De utgjorde et nett som dekket hele landet.

Prosessen av å opprette de kirkelige organisasjonene som ytet hjelp til frihetsberøvede i mørket av de første stundene av unntakstilstanden forløp forbausende fort: stiftelsen av Primasens komité tok tre dager! – fra forespørselen rettet til Den polske primasen av en gruppe verdslige personer den 15. desember 1981 til Primasens positive svar på den 17. desember! Det er vanskelig å forestille seg at en institusjon kunne dannes så fort uten eksisterende presedenser i Den polske kirkens fortid; en institusjon som uten tvil hadde en viss innflyttelse på historiens løp i landet vårt. Det må likevel si at det var presset fra store skarer møllerguttene som fikk Guds kvern til å male usedvanlig fort. På den grunn har den 17. desember blitt en minnedag for medarbeiderne i hjelpekomiteene.

Den polske primasens dekret som opprettet Primasens komité for hjelp til frihetsberøvede og deres familier er datert den 17. desember 1981. Det må understrekes at institusjonen oppstod uten tidligere virkningsmønstre.

Man kan legge fram en påstand om at strukturen til Primasens komité ikke bare ble dannet gjennom myndighetenes beslutninger, men først og fremst formet seg i henhold til kravene stilt av omstendighetene, gjennom å reagere på situasjonens utvikling og endringer.

Grupper mennesker som spontant samlet seg, oppstod etter hvert når det dukket opp nye oppgaver og problemer som måtte løses: de første listene over arresterte, forberedt siden tidlig om morgen den 13. desember, gav opphav til virksomheten av Seksjonen for informasjon og Registreringslaget; første transporter av pakker for internerte i leirer i Jaworze, Olszynka Głogowska, Białołęka – kan oppfattes som starten av virksomheten til Seksjonen for umiddelbar hjelp; samfunnets offervilje skapte Pakkeavdelingen; advokater, leger og farmasøyter som spontant kom til arbeid gav opphav til Legeseksjonen og Laget for rettsinformasjon osv.

Målene og forutsetningene for virksomheten av Primasens komité ble formulert på det første møtet som fant sted den 21. desember 1981: Komiteens formål var å yte hjelp til mennesker som ble frarøvet sin frihet i forbindelse med innføringen av den militære unntakstilstanden, suspensjonen av menneskerettigheter og borgerfriheter; til mennesker som ble undertrykte i henhold til suspensjonen og videre nedleggelsen av organisasjoner og faglige og sosiale foreninger; til mennesker som ble undertrykte i forbindelse med innføringen av en spesiell lovgivning som endret på gjeldende lover. Hjelpen skulle ytes til **alle** som var i nød – **uansett verdensanskuelse, religion, organisasjonstilhørighet osv.**

Kjernen til Komiteens organisasjonsstruktur, som ble dannet på begynnelsen av virksomheten, forble uendret helt til slutten. Den ble utvidet i henhold til utviklingen av situasjonen i landet, f.eks. med to vesentlige avdelinger: Laget for kontakter med bispedømmer, som begynte arbeidet sitt i midten av januar 1982, og Seksjonen for dømte, i virksomhet siden juni 1982. Med tidens forløp ble også virkningsformer til individuelle seksjoner utvidet, det oppstod nye lag innenfor seksjonene for å løse nye oppgaver – uten noen tidligere mønstre, uten noen form for "meter-målet fra Sevres", framstilt på nytt i hele sin struktur.

Hvis man sammenliknet individuelle avdelinger av Komiteen til deler av en menneskekropp, skulle Registreringslaget utvilsomt danne hjernen til organismen. Uten raske og troverdige opplysninger skulle det vært umulig å forberede og yte effektiv hjelp til dem institusjonen ble opprettet for. Og et ekstra lykketreff for Komiteen og dens myndlinge var at i spissen for denne seksjonen stod det en ung, flott organisert informatiker som – sammen med medarbeiderne sine – skapte et system for registrering av tusenvis av myndlinge. Man må være bevisst på at, i Komiteen i hvert fall, var det en æra før datateknologien ble innført og hele dette enorme arbeidet gjennomførte man ved hjelp av penn og lapper.

Bevisstheten om at gjerninger og samtaler burde nedtegnes, at ingenting burde glemmes, at ingen burde regnes blant ukjente – var alminnelig. Komiteen mottok en konstant strøm av informasjon: navn, data, beskrivelser på hendelser. Den kom fra forskjellige mennesker, fra ulike retninger, via forskjellige veier. Jeg

husker dunkelt – det har jo forløpt et kvart hundre år – to personer fra et eller annet sted ved den østlige grensen av Polen, ingen ungdommer, beskjedent kledd, mannen kunne ha vært skogvokter. De forsikret seg lenge om det var en virkelig prest og virkelige nonner, virkelige arbeidere av Komiteen, og så tok kvinnen fram fra kurven et fint brød, mannen brøtt den – og innenfra trakk de ut en lang liste over internerte i en av leirene på østkanten av landet, jeg vet ikke – bakt inne eller bare gjemt. Noen hadde betrodd den til dem og de påtok seg denne lange reisen for å levere noe de mente var uvurderlig. Og det var uvurderlig!

Selv om i begynnelsen inneholdte kartoteket til Registreringslaget bare navn på fengslede fra området av Warszawa erkebispedømme, det ble svært fort utvidet til å omfatte hele Polen. Dette var ikke forårsaket av noen erobringstendenser i Komiteen, men av en ren nødvendighet for å forsyne Primasen og Det polske episkopatet med opplysninger fra hele landet, så nøyaktige og omfangsrike som mulig.

Jeg ville ikke dette, jeg skulle bekymre meg hvis leserne mine fikk inntrykk av at Primasens komité var noen form for et spesielt statistisk byrå eller et personregister av noen type som fungerte etter den svært populære engang, men nå helt glemte Parkinsons lov.

Alle disse kartotekene, lappene, fortegnelsene og registrene var bare midler for virksomheten som hadde som formål å yte hjelp til dem som ble mishandlet under krigstilstanden og for deres familier: dem som ble frarøvet sin frihet, som ble helseslåtte, arbeidsløse, sjikanerte på alle mulige måter.

På begynnelsen har jeg nevnt tallene over de pågrepne under unntakstilstanden, ikke helt sikre, heller underdrevet enn overdrevet. Her skal jeg påminne dem:

10 314 mennesker internert
3 548 arresterte bare opptil midten av 1983
1713 dømt til fengsel
Alle disse personene oppholdte seg i "isoleringsleirer" – de internerte, de arresterte – i varetektfengsler, de dømte – i fengsler.

Justisministerens vedtak nr. 50/81 fra den 13. desember 1981 dannet 49 interneringsleirer for mennesker som ifølge myndighetene "måtte isoleres fra det aktive sosiale livet". Etter et par dager ble det opprettet en leir til – den 50. – i Jaworze. Det er ikke nødvendig å si at hele vedtaket bare var tøv og tull: det var ikke Justisdepartamentet som skapte leirene, men Innenriksdepartamentet og Sikkerhetspolitiet. Og ikke i de siste ukene av 1981, men mange måneder tidligere, som stadfestes av tallrike feil på personlister, lister over avdøde internerte og utvandrere – på samme måten som Vedtak om innføring av unntakstilstand ble skrevet ut flere måneder tidligere, på et ukjent sted, uten dato, uten hvilken som helst underskrift.

Altså begynte det med 50 leirer spredt over hele Polen. Tallet på dem økte og falt ned og 13 av dem ble igjen til dagen da krigstilstanden ble suspendert – den 22. desember 1982.

Den 23. desember 1982, etter et opphold som varte nesten ett år uten 10 dager, forlatte de siste internerte leiren i Darłówko. Blant dem var det: Republikken Polens kommende premieminister i den første regjeringen som ikke var kommunistisk; Republikken Polens kommende utenriksminister og Polens kommende minister og ambasadør.

Ved innføringen av krigstilstanden ble omtrent 6 tusen personer internert. Til sammen gjennom interneringsleirene har det passert mer enn 10 tusen mennesker. Sirkulasjonen av fangene var uavbrutt, for hver frigjort kom det en ny internert, særlig etter store manifestasjoner i mai og august 1982. Noen personer, først frigjorte, ble pågrepet igjen.

Hjelp og omsorg for disse menneskene var oppgaven til Seksjonen for besøk i interneringsleirer.

Denne seksjonen var en av de tigligst fungerende avdelingene i Primasens komité: første pakker for internerte fra Warszawa sendte Komiteen den 19. og 20. desember 1981 (til Olszynka Grochowska) og den 22. desember (til Białołęka); først transport til en leir utenfor Warszawa kom på plass før slutten av desember (til Łowicz).

Det at virksomheten til Seksjonen kunne starte så fort og pågå uavbrutt opptil den siste leiren ble stengt i desember 1982, var i stor grad et resultat av et enormt påtrykk fra samfunnet: fra den første dagen av

krigstilstanden av begynte Warszawas innbyggere å bringe til kirker og kunststiftelser gaver til internerte – varme klær, matprodukter, hygieniske midler osv. Også familiene til internerte hentet pakkene sine i håp om at ved Komiteens hjelp skulle de snarere komme til mottakerne. Å møte disse forventningene var Komiteens forpliktelse.

Totalt, i perioden fra januar til desember 1982 fant det sted 126 besøk i leirer utenfor Warszawa og 94 besøk i Warszawa-Białołęka leiren. Sammen med de første transportene til Białołęka, Olszynka Grochowska og Łowicz ved slutten av 1981 utgjør det 225 besøk av Seksjonens representanter hos internerte i leirene. Statistisk sett, ble det arransjert én reise hver halvannen dag! Og hver av dem var et resultat av arbeidet til noen dusiner personer. La oss forestille oss denne skaren av mennesker som var engasjert i saken: de som arbeidet i magasinene, de som ordnet pakkene, sjåførene som forberedte biler og skaffet bensin, de som lastet ladningen, budene sendt til kontorer for å kjempe for tillatelsene og attestene. Og de som spilte spiss på denne dramatiske banen – som kjørte utrettelig, som i ulike tidsintervaler påtok seg vervet bundet med konstant uro: om de kom til å greie å oppfylle misjonen sin denne gangen?

Virksomheten til Seksjonen for besøk i interneringsleirer, som innebar nesten ett års aksjon av besøk i "isolasjonsleirene", ble avsluttet den 5. desember 1982, med reisen til leiren i Wierzchów.

Nå må jeg beskrive et område av virksomheten til Primasens komité som er nesten umulig å fremstille innen de begrensede rammene som har blitt planlagt for skildringen av hele arbeidet til organisasjonen. For perioden der mennesker ble internert var tydelig avgrenset – den sluttet på den 23. desember 1982 og sluttet var definitivt, denne formen for frihetsberøvelse forsvant. Det fantes også visse deformerte, men eksisterende prosedyrer og vaner – internerte ble samlet i adskilte fengselsavdelinger og ikke blandet med vanlige fanger, de kunne få besøk av pårørende sine og kunne motta pakker uten spesielle kuponger – i prinsipp, for det skjedde selvfølgelig tilfeller av brudd på disse ustabile reglene; da ledelsen i Kwidzyn-leiren nektet å tillate familiebesøk, sluttet det med en særlig brutal massakre av de fengslede; flere ganger i løpet av disse tolv månedene ble internerte slått, cellene deres demolerte, eiendommen deres ødelagt, de måtte tåle mindre eller mer grove, tallrike sjikaner, men det fantes visse grenser, påtvunget bl.a. av tillatelsen til besøk fra mennesker utenfra leirene.

I tilfelle av de som ble fengslet for politiske grunner var det ingen regler som satte grenser. Disse fengslene var domenet av lovløshet, grusomhet, handlinger preget av hat og vilje for hevn, feltet for de laveste instinktene. Og jeg mener ikke bare oppførselen til fengselsvakter eller ledere som ofte rekruttertes blant nye sikkerhetsbetjente i Departamentet for offentlige sikkerhet. Men det fantes jo også dommere, påtalemyndigheter, embetsmenn i departementer og i rettsvesenet, ansatte i kriminalomsorgen, noen av fengselsleger – og deres navn er fratatt all ære hos dem som husker. Også dette måtte Primasens komité og dens arbeidere stri med.

Også Seksjonen for hjelp til frihetsberøvede oppstod som svar på livets krav: på begynnelsen fantes den ikke i Komiteens planlagte struktur. Men da det begynte å strømme inn informasjon om hundrevis, hvis ikke tusenvis av arresterte og dømte i forbindelse med Vedtak om krigstilstand og med straffeloven, om fullpakkede arrestlokaler i Sivilpolitiets kamre, om domstoler som behandlet rettssaker på en spesiell, fremskyndet måte – det ble klart at det nødvendigvis måtte opprettes en gruppe arbeidere som bare skulle sørge for de pågrepne. Seksjonen begynte å organiseres og fungere i juli 1982 og siden desember 1982 utviklet en form som virket nesten uendrelig opptil at Komiteen avsluttet virksomheten.

Det første problemet som Seksjonen stod overfor, var å fastslå tallet – omtrentlig i det minste – på fengslede og steder for deres opphold. Selvfølgelig kunne man ikke håpe på hvilke som helst ofisielle opplysninger, den eneste måten som ble igjen var å legge en mosaikk av øresmå biter som myndighetene etterlot seg, men som først og fremst fantes i de innsattes brev som ble smuglet ut av fengsler, informasjon fra familiene deres, fra fengselsprester – hvis de i det hele tatt var på plass og kunne visitere fengsler, fra advokater, fra frigjorte fanger.

På første gang ble antallet arresterte – jeg vet ikke hvor nøyaktig det var – opplyst av Generaladvokaten av Folkerepublikken Polen på møtet i Sejm (Parlamentet) ved slutten av 1982. Ifølge hans ord, opptil slutten av oktober 1982 ble omtrent 2400 personer tatt til retten i forbindelse med unntakstil-

standen. Ti år senere, i desember 1992, kom det videre tall i omløp: opptil slutten av 1983 ble 3 548 personer arrestert og 1 713 av dem dømt. Ingen skulle antakelig vedde om disse tallene var riktige, de kan i beste fall bare antyde på skalaen på fenomenet, f.eks. i sammenlikning med tallet på internerte.

Antallet fengsler som politiske fanger oppholdte seg i var like ubestemt og hemmelig. Det sies at i Polen i 1983 eksisterte det omtrent 150 fengsler, varetektfengsler, arbeidsleirer og andre steder der personer ble holdt i fangerskap. Det offisielle tallet på institusjonene der det befant seg fangene pågrepet under krigstilstanden har aldri blitt uttalt. Også dette ble fastslått gjennom „mosaikk-metoden". Hver av seksjonene i Komiteen, fra Registreringslaget som hadde informasjonssamling som hovedoppgave og grunnlag, gjennom Seksjonen for familier, lagene av leger, advokater, iakttakere i domstoler, vakter og hver av arbeiderne – la bitene sine til mosaikken. Og etter en viss tid av disse bitene har det oppstått et kart over den frarøvede friheten, et atlas av fangenskapet. Gruppen som fyllte ut konturene i kartet, uten pause og hvile, var Laget for besøk i fengsler.

Kjære lesere, i virksomheten til Komiteen kan det ikke utpekes eller velges områdene som var mer eller mindre vesentlige, sentrale eller periferiske; de alle utgjorde en levende organisme preget av en spesiell synergi, et samarbeid av individuelle deler som var mer effektiv enn et rent sum av adskillelige handlinger. Men hvis jeg måtte nevne en av aktivitetene eller tjenestene med en særlig stor beundring, skulle det være arbeidet til Laget for besøk i fengsler.

Seksjonen for hjelp til frihetsberøvede, og særlig Laget for besøk i fengsler, påtok seg oppgaven å bryte denne fullstendige isolasjonen som de kommunistiske myndighetene dømte politiske fanger til. Etter deres oppfatning – og i virkeligheten – omfattet frihetsberøvelse ikke bare tap av friheten, men i tillegg tap av alt annet: lys, luft, aktivitet, kontakt med de nærmeste, åndelig og intelektuelt liv, helsetjenester, besøk av fengselsprester. Ikke til å overse var ynkelig materiell tilstand samvittighetsfangene befant seg i, som ikke burde vært mulig i et sivilisert land i Europa. Og, ganske hyppig, rent fysisk vold: overgrep, isolasjonsfengsling, en såkalt straff av hard seng.

Jeg hadde den ære å delta i besøk i to fengsler: Fengselet i Hrubieszów, der det befant seg mennene våre, helt på verdens ende, og Fengselet i Fordon, en gammel fengselsbygning for kvinner fra 1800-tallet. Det var sannsynligvis de mest traumatiske opplevelsene mine under krigstilstanden. Hvordan kunne damene i Seksjonen tåle denne traumen? Og de faste sjåførene som var med på reisene? De kjørte jo til fengsler i fem år, i tidsintervaller på et par dager! Det å måtte vente utenfor den stengte porten, overtale fengselslederen håpløst til å motta pakkene og medisinene, prøve å overtale ham til å kalle på én av fangene i det minste – for at de skjønt skulle vite at Komiteen hadde vært hos dem. Det siste i hvert fall trengte man ikke å bekymre seg om: nyheten om at "damene og herrene fra Komiteen" var kommet spredte seg inn til fengselet med lysets hastighet. På den tiden i Hrubieszów, etter å ha ventet lenge utenfor porten og etter en veldig ubehagelig samtale med et medlem i Departamentet for offentlige sikkerhet fra Zamość som ble oppnevnt fengselslederen, etter å ha overlevert medisiner og rengjøringsmidler til kriminelle fanger som bar dem, skulle vi dra tilbake noen hundre kilometer med følelse av nederlag. Vi stanset for en stund ved fengselets mur og ville i det minste se på disse døve veggene, gittervinduene… Og fra alle disse vinduene gjennom gitrene hang det og veivet lakener og håndklær, man kunne se hendene som vinket med dem… Vi brast i tårer: en veninne av meg, sjåføren, presten som var med og jeg. Veien tilbake syntes ikke lenger så forferdelig trist. Jerzy Kropiwnicki, som sonet i Hrubieszów på den tiden sa til meg etterpå at de selvfølgelig hadde visst om besøket vårt med det samme, de til og med hadde kjent navnene våre. Og dette var meningen med disse reisene som ofte tilsynelatende syntes forgjeves. Det fantes også andre mål: å prøve å stoppe ødeleggende sultestreiker, å dra ut de sykeste fangene, å forsøke å forbedre situasjonen i hvert fall i minst grad.

Jeg har skrevet langt og bredt om reisene til interneringsleirene og fengslene som Komiteens arbeidere påtok seg, jeg har understreket den psykologiske og følelselige betydningen av disse besøkene og glidd lett forbi den materielle siden av dem. Imidlertid hadde Primasens komité jo som formål å hjelpe ikke bare sjeler, men også krevende kropper og lommer. Derfor skal jeg nå fortelle litt om avdelingen av Komiteen som var senteret for materiell hjelp for myndlinge – Seksjonen for familier.

Særpreget ved Komiteen var at de som arbeidet i den, som hadde ulike yrker, utdanning, spesialisering, måtte påta seg oppgaver på områder som de ikke hadde noen tidligere erfaring med. Mannen som ledet Seksjonen for familier, var en fremstående teaterviter og teaterkritiker og blant medarbeiderne hans kunne man møte f.eks. en kvinnelig kunstner, to litteraturkritikere, to damer fra filmindustri, fire filologer – laget som heller burde redigere et kulturmagasin enn forberede transporter til fengsler. Pakkeavdelingen styrtes med fast hånd av en kvinnelig kunstner, magasinet – av en utgiver, blant dem som lastet av transporter på tjue tonn gaver var operasangere, skuespillesker, lærere, oversettere, sosiologer osv. Og den ekte nådegaven til Komiteen var at disse underlige skarene av mennesker løste ofte veldig kompliserte oppgaver ikke bare offervillig, men også raskt, nøyatkig, effektivt. Jeg vet ikke om det kunne gjøres bedre av en gruppe mennesker med fullstendig faglig utdanning, men ikke preget av ånden av tjeneste som kjennetegnet alle de som siden den 13. desember 1981 kom til Piwna-gata.

Seksjonen for familier, pakkeavdelingen, magasinene, de som dannet bindeledd med kirkelige organer på forskjellige nivåer, sjåførene, hele denne skaren av mennesker – beskjeftiget seg med den materielle siden av hjelpearbeid og omsorg for frihetsberøvede og familiene deres. Men også virksomheten og objektene knyttet til materielle behov bar bud om håp. Ta for eksempel tilfellet av interneringsleiren i Białołęka. Mellom januar og desember 1982, to ganger i uken, punktlig som en klokke, sendte Komiteen transporter av individuelle pakker for kuponger, i høydepunktet opptil 100 pakker i uke! – og forsyning med hygeniske midler, frukt, grønnsaker, såkalte "totale", som skulle dekke hele leirens behov. Den som fraktet ladningen i løpet av hele året var Tadeusz Kaczyński, en henfaren musikolog, musikkritiker, stifter av den uavhengige Romuald Traugutts Filharmoni, en av de stille, hemmelige heltene av Komiteen. Hvor mange ubehageligheter, sjikaner, ydmykelser måtte sendebudene til Komiteen gå igjennom i løpet av dette året, kunne bare fortelles av selve Tadzio Kaczyński og den faste følgesvennen på disse reisene, Jan Kossakowski. Men de kjørte ut, uten hvilepauser, og bar bud om håp, skjult i et hellig bilde, en eske vaskepulver eller en tannkremtube, et bud om håp som oversteg betydningen av disse – så nyttige jo – gjenstandene. Ja, jeg har nevnt et par tall i teksten – men bak disse tallene står det en svært følelsesmessig substans, følsom og svevende, som vokste fram av forholdet mellom verdenen til dem som ble frarøvet friheten sin og dem som prøvde å gi dem et lite glimt av frihet – gjemt i et stykke såpe, et eple, et hellig bilde.

I boken sin "Komitet na Piwnej" ("Komiteen i Piwna-gata"), på sidene 255 til 259, oppgir forfatteren, Władysław Rodowicz, en liste over kirkelige hjelpesentre for den 25. februar 1984, anmerket slik: „bearbeidet av Anna Szymańska".

Ifølge listen, i februar 1984 var 73 kirkelige hjelpeorganisasjonene i virksomhet i Polen – fra store, vel bemannede og ganske rike komiteer ved erkebispedømmer og bispedømmer, til fattigslige hjelpesentre med noen få arbeidere som fungerte ved menighetskontorer og i klostre. Og akkurat der, bare et par skritt fra interneringsleirer og fengsler, fikk familiemedlemmer som besøkte fengslede sine hjelp, støtte og håp, like verdig som det ytet av de vrimlende og bråkete "erkekomiteene". Hvis man tok et kart over Polen og satt merke på alle stedene der det fantes ulike former for kirkelig hjelpearbeid for offre av krigstilstanden – internerte, fanger, deres familier, undertrykte som mistet helse, stilling, noen ganger til og med bosted, hvis de hadde fått den i forbindelse med arbeidet sitt! – skulle hele landet dekkes tett med fargerike punkter.

Høydepunktet av den kirkelige hjelpevirksomheten kom i 1983 og de første månedene i 1984. I november 1983, på trygg grunn av Warszawas erkebispedømme, fant det sted det tredje og desverre siste – og skylden ligger ikke hos verdslige hjelpere – møtet av kirkelige hjelpearbeidere fra hele landet. Der møttes det de som organiserte hjelpevirksomheten, både verdslige og kirkelige, fra alle landets hjørner, fra Szczecin og Przemyśl, fra Olsztyn og Wrocław! For alle oss, men først og fremst for mennesker fra små sentre – der alt er offentlig og man ikke kan gjemme seg i anonymitet – var det en nyttig "maktdemonstrasjon", ikke hestemakt eller militærmakt, men makt av tro, prinsipper og solidaritet. Og dessuten – i dette landet og denne perioden der en gruppe på tre personer utgjorde en ulovlig forsamling – hvor hyggelig det var å se på så mange mennesker som møtte i frihet!

Her skal jeg presentere en forkortet tekst for en opprinnelig notis som ble forberedt for møtet vårt i Warszawa:

NOTIS OM ORGANISERING AV KIRKELIG HJELPEARBEID
FOR OFRENE AV KRIGSTILSTANDEN

Helt fra begynnelsen av krigstilstanden var det en selvfølge at den eneste institusjonen som kunne yte effektiv hjelp til skadelidende mennesker – i situasjonen der alle hittidige sosiale strukturer ble brutt – var Den katolske kirken, innrettet mot denne oppgaven av selve doktrinen sin, langvarig tradisjon og utbyggede strukturer for veldedig virksomhet. Mot Kirken ble umiddelbart rettet øynene til undertrykte: familiemedlemmene til internerte og fengslede, de som hadde behov for hjelp, både materiell, juridisk, medisinsk osv., de som trengte forhåpning og åndelig støtte.

Kirken svarte øyeblikkelig på dette kallet og de første forsøkene på å organisere hjelpearbeid fant sted allerede på den 13., 14., 15. desember 1981.

Nå til dags (tilstand for den 15. august 1983) ytes kirkelig hjelp til de mest skadelidende ofrene av krigstilstanden i nesten alle de polske bispedømmene.

Altså:

– i 16 erkebispedømmer og bispedømmer fungerer formelt oppnevnte (ved vedtak, rundskriv, ordinarius' pastoralbrev) hjelpekomiteer.

Med formell oppnevnelse menes stiftelsesdokument fra ordinarius; oppnevnelse av en person ansvarlig for hjelpevirksomhet fra Bispekollegiet; tildeling av sete og mengde gaver til disposisjon, tildeling av attester til verdslige personer engasjert i hjelpeaksjonen.

– i 9 bispedømmer finnes det sentre som ikke er formelt oppnevnte, som fungerer enten ved bispedømmekontorer: i Białystok, Częstochowa, Lublin, Łódź, Przemyśl, Sandomierz-Radom, Tarnów, enten ved lokale kongregasjoner (Dominikanerne i Poznań). I noen tilfeller befinner bispelige hjelpesentre seg ved klostre (Fransiskanerne i Rzeszów – for Przemyśl bispedømme, Jesuittene i Łódź – for Łódź bispedømme osv.)

For å være historisk nøyaktig, må man tilføye at de tidligst oppnevnte blant de formelle hjelpekomiteene fungerer:

– i Warszawa bispedømme	*– siden 17.12.1981*
– i Podlasie bispedømme	*– siden 17.12.1981*
– i Chełm bispedømme	*– siden 2.02.1982*
– i Warmia bispedømme	*– siden 8.02.1982*

Rammer for hjelpevirksomheten til individuelle komiteer og sentre er alltid avhengig av lokale behov, muligheter og vilkår. Imidlertid i hvert tilfelle, for at komiteen kan fungere effektivt, er det nødvendig å engasjere et stort antall verdslige personer fra alle yrkesområder (advokater, leger, formasøyter osv.), villig til å ofre sin tid og evner til å tjene trengende.

På grunnlag av våre erfaringer og observasjoner fra denne perioden som varte et halvannet år, kan vi fastslå at når en kjelpekomité blir formelt oppnevnt, utløser det øyeblikkelig alminnelig innsatsvilje, mobiliserer store grupper verdslige personer til samarbeid med et slikt senter, stimulerer samfunnets offervilje. Mange ganger har det skjedd at ikke noe annet enn erergien og staheten til de verdslige har påvirket opprettelse av hjelpekomiteer og hjelpesentre, og de verdsliges arbeid har allerede vært i gang før den formelle oppnevnelsen av senteret.

Det synes ikke at opphevelsen av unntakstilstanden har dratt i tvil hensikstmessighet av at kirkelige hjelpesentre fortsetter å fungere – slik som det ikke har skjedd ved dens suspensjon. Fremdeles kommer det til å leve tallrike grupper mennesker som har kommet til skade, som har blitt fratatt sin frihet og stilling, undertrykt på grunn av sitt arbeid og sin ideologi. Så lenge som de finnes, skal også vi finnes.

Primansens komité for hjelp
til frihetsberøvede og deres familier

Warszawa, 15.08.1983

Det finnes svært interessante opplysninger i forskjellige fortegninger fra perioden av krigstilstanden: registre over arbeidere i hjelpekomiteer, over prester som var kirkelige foresatte, innbydelser til møter og liknende. Det synes klart at i august 1982 var strukturen i hjelpevirksomheten allerede fullstendig

utformet, de kirkelige foresatte oppnevnt, de verdslige arbeiderne av alle nødvendige yrkesområder forberedt til virksomheten. Slik var det også i desember 1982, men ryggraden til hjelpeaksjonen ble stadig sterkere og vevet tettere. I november 1983, på det tredje møtet av hjelpekomiteene, stod hele konstruksjonen på sterke fundamenter: den hadde motstått et barbarisk angrep på Komiteen i Piwnagata, den kom til å motstå angrep på komiteene i Częstochowa og Sosnowiec, den kom til å stå imot sjikaner, trusler mot komitemedlemmne, prestene og de verdslige.

Det som tydelig står til øynene når man undersøker historien til hjelpekomiteene, er at de hadde en nesten identisk struktur, arbeidsfordeling, forpliktelser. Men det eksisterte jo ikke ett bestemt mønster for en slik komité som ble påtvunget av myndighetene, en form for „meter-målet fra Sevres". Det var sannsynligvis selve livet som bygget opp dette modellet som svarte best på situasjonens krav.

Likevel fantes det også forskjeller; og den viktigste av dem angikk skalaen. I en undersøkelse fra 1988 ble tallet på undertrykte i Wrocław erkebispedømme utregnet til 3200. I Gdańsk i løpet av årene 1982-1987 omfattet hjelpearbeidet til Komiteen for veldedig virksomhet et tusen undertrykte og familiemedlemmene deres. Noen hundre personer fikk omsorg fra Bispekomiteen for hjelp til fengslede og internerte i Katowice. Derfor er det ikke noe merkelig at i Wrocław erkebispedømme i høydepunktet av virksomheten arbeidet det noen dusin personer i 15 seksjoner som ytet helhetlig omsorg for undertrykte. I Gdańsk bestod selve Komiteen for veldedig virksomhet av 7 og senere 8 medlemmer, men de ble ledsaget av en gruppe faste medarbeidere – leger, farmasøyter, advokater, skuespillere, litteratere – på 150 mennesker. I småbyen Siedlce, på en natt i desember, ble 59 personer internert, og i månedene og årene som kom var tallet på de myndlinge – som byttet – ikke større enn 100, uten å medregne familiene deres. De fikk omsorg fra 23 hjelpearbeidere, medlemmene i Bispekomiteen for hjelp til undertrykte; størstedelen av komiteen bestod av dens forrige myndlinge: de kom ut av interneringsleirer, arrester, fengsler – og meldte seg til arbeidet som de hadde fått kjenne rollen til og betydningen av. Bortsett fra dette, hadde byen Siedlce et trekk til som gjorde den unik, en eiendommelighet som ikke fantes andre steder og som nødvendigvis må snakkes om: altså hovedorganisatorere – og utøvere – av hjelpevirksomheten der var nonner, medlemmer i den kontemplative, lukkede Benedikterordenen for den evige tilbedelse, som ble alminnelig kalt Sakrament-nonnene. Det var i deres kloster i Rawicz'-gata der opplysninger om pågrepne og deres behov ble samlet, det var de som ledsaget biskoper og prester til leirer og fengsler, det var de som overførte forsyningen for fangede. Og det var ikke bare juleoblater og hellige bilder. Bare hør på dette: nonnene ordnet – den 27. februar 1982 300 pakker en kilo hver til Warszawa; den 28. mars 1982 270 pakker en kilo hver til Lublin; den 11. juli 1982 80 pakker fem kilo hver til Kwidzyn. Og så videre, og så videre, flere tonn ble sendt ut med hjelp av disse hendene heller vant til en rosenkrans. Og svært mange mennesker har en ubetalt gjeld av takknemlighet til dem.

Det fantes også større forskjeller som hadde en betydelig innflytelse på fremtiden til individuelle komiteer. Enkelt sagt, fantes det en helt grunnleggende forskjell som angikk forhold de kirkelige myndighetene hadde til nedgang, ofte uorden, noen ganger fare som de verdslige arbeiderne brakte til Guds kvern som malte flinkt og rolig. Derfor var også relasjonen av de kirkelige lederne – og den øverste av dem, som alltid er ordinarius av bispedømme – til problemet varierte i stor grad.

Noen av hendelsene var bekymrende. I dag, etter tretti år, har man sannsynligvis lov til snakke om dette. Særlig ubehagelig var tilfellet av Płock bispedømme. Der fantes det ikke bare de kirkelige myndighetenes ubarmhjertige motstand mot forslag om å organisere en hvilken som helst form for hjelpearbeid, så nødvendig i en småby med stor industriell virksomhet, tradisjoner av solidaritet og en undertrykt arbeiderklasse. Bispedømmens ordinarius pleide å forvise til fjerneste strøk prester som prøvde å skaffe noen hjelp. Men også der var det mennesker beredt til å ta en risiko knyttet til virksomheten uten hvilken som helst beskyttelse fra kirkens side. Den som stod i spissen for disse personene var en kvinnelig ingeniør Ewa Jaszczak, og rundt henne samlet det seg en trofast gruppe lokale advokater, leger, ingeniører, farmasøyter og flere andre. Her skal fru Ewa Jaszczak fortelle om situasjonen i Płock, for bildet hun gir er som en regndråpe som speiler hele havet i sin struktur, vekt, smak og duft – den eneste forskjellen er skalaen.

Ewa Jaszczak:

Jeg er født, bor og arbeider i Płock, i voivodskapet Mazowsze i Polen. I perioden der fagforbundet Solidaritet fungerte lovlig, var jeg medlem i kulturkomiteen. Da den militære unntakstilstanden kom, befant jeg meg i Płock. Etter å ha hørt på Vedtak om innføring av krigstilstand ble jeg slått med redsel. På gatene i Płock – ZOMO (Sivilpolitiets Motoriserte Reserve), en forferdelig kulde, telefoner i ustand.

På denne tiden bodde jeg på en annen adresse enn meldt og dette var antakelig årsaken til at jeg greide å unngå internering.

Hva er det som skjer??… Hvor kan jeg få vite noe??? Sikkert i kirken.

Om kvelden møter jeg vennene mine i Płock domkirke, det viser seg at svært mange aktivister fra Solidaritet-forbundet har blitt tatt av politiet i løpet av natten, ingen vet hva som skjer med dem. Lege Grażyna Wendt-Przybylska har blitt pågrepet på møtet til Statskomiteen og fraktet rett til interneringsleiren i Gołdapia.

I Płock var de fleste bedriftene militariserte: "Petrochemia" („Petrokjemiet"), "Fabryka Maszyn Żniwnych" („Fabrikken av innhøstingsmaskiner"), „Stocznia Rzeczna" ("Skipsverftet"), „Przedsiębiorstwo Eksploatacji Rurociągu Naftowego PRZYJAŹŃ" ("Bedriften for eksploatering av Druzjbarørledningen"), „Izokor-Instal". Derfor var strengheten av krigstilstanden særlig tydelig.

I løpet av noen dager danner vi uformelle hjelpegrupper i byen. Vi samler opplysninger om skjebnen til de arresterte aktivistene fra Płock og området. Mennene ble internert i leiren i Mielęcino, den henfarne Urszula Ambroziewicz først i Mielęcin og senere i leiren i Olszynka Grochowska.

Kjemiingeniøren i "Petrochemia"-bedriften, Anna Węglicka, arrangerer streik. Det er en dåd preget av stor dristighet.

Michał Kubiak arrangerer streik i „Polama"-bedriften i Gostynin.

Snart blir de alle pågrepet, rettssakene deres har fremskyndet forløp. Jeg får vite at den 17. desember 1981 ble Primasens komité for hjelp til undertrykte og deres familier opprettet. Komiteen har sete hos nonnene av fransiskanerordenen i Piwna-gata.

Jeg prøver å formalisere arbeidet til aktivistene i Płock. Men de tallrike forsøkene på å stifte en komité for veldedig virksomhet ved Płock bispedømme dessverre mislykkes. Dengangs biskop, Bogdan Sikorski, samtykker ikke til opprettelse av en slik organisasjon. Jeg søker om støtte fra Primasens komité. Og her finner jeg stort håp og motivasjon for hjelp til undetrykte: i Komiteen arbeider Polens fremste åndselite. Jurnalister, skuespillere, leger, advokater fra beste kontorer, tidligere soldater i Hjemmearméen.

I Piwna-gata møter jeg Maja Komorowska, Danuta Szafarska, Jacek og Anna Fedorowicz, Anna Szymańska, Krystyna Piątkowska, Zofia Kuratowska, prest Bronisław Dembowski, Władysław Rodowicz, Jan Kossakowski, nonnene fra Fransiskanerordenen.

Jeg har en følelse av at jeg alltid har kjent alle disse menneskene og at de er vennene mine. Dette gir meg drivkraft for arbeid. På denne tiden jobber jeg i Byrået for dokumentering av minnesmerker for voivodskapet Płock. Sentralbyrået ligger i Warszawa, rett i nærheten av Piwna-gata. Jeg utnytter hvert påskudd for å reise til Warszawa med tjenstlige oppdrag, for å komme til Piwna-gata (i den første perioden av krigsstilstanden trengte man et spesielt passerseddel hver gang man ville dra ut av byen sin). Jeg ber om hjelp til å danne Komiteen for veldedig virksomhet i Płock.

To damer – Anna Szymańska og Krystyna Piątkowska – drar til Biskopen. Uten resultat, desverre. Vi møter hos advokat Włodzimierz Szafrański. Vi har bestemt: vi begynner å arbeide uten formelt grunnlag, varsomt under vingene til Primasens komité. Jeg tar kontakt med familiene til internerte som ble avskjediget av sin stilling. Jeg samler opplysninger om familiene, deres behov, jeg skaffer juridisk bistand for pågrepne. Også her får vi hjelp fra Primasens komité. I prosessene sine blir aktivistene av Solidaritet-forbundet forsvaret av fortreffelige advokater. Også besøk på advokatkontoret i Bracka-gata gir meg fortrøstning og motivasjon til arbeid. Den som påtar seg forsvar og juridisk hjelp i Płock, er en flott mann som hadde blitt avsatt fra stillingen i domstolen i Ostrołęka, Stefan Cendrowski.

Stevninger for dem som har fått avskjed skrives av de flotte forsvarere våre. Bortsett fra å gi juridisk bistand, yter vi også materiell hjelp og pengestøtte til undertrykte og familiene deres. Til Presteseminaret i Płock kommer det gaver for frihetsberøvede: matprodukter og klær. Økonomidirektoren ved Presteseminaret er prest Franciszek Kuć – en utmerket person. I seminaret lager vi pakker som blir utlevert av medlemmene i den uformelle komiteen, vi samler inn penger for familiene til de undertrykte. Kollekten som tas opp på såkalte "messene for hjemlandet" brukes til å støtte de nærmeste til pågrepne, vi får hjelp av elevene ved Presteseminaret. En av disse elevene som på den tiden var særlig engasjert i hjelpevirksomheten og kontaktene med familiemedlemmene var Witek Karpiński. Også prest og proffesor Marian Grzybowski, historiker og dengangs leder av seminarbiblioteket, viste stor engasjement: han holdt lidenskapelige prekener ved messene for hjemlandet.

Vi får også støtte fra prest Kazimierz Łebkowski, dengangs kapellan i St Johannes kirke i Płock; for virksomheten sin har han blitt relegert til Płońsk. Men Komiteen for veldedig virksomhet i bispedømmen eksisterer fortsatt ikke.

En stor, viktig og travel avdeling av Komiteen var Legeseksjonen som inneholdt et apotek og et tannlegekontor for myndlinge. Formodentlig alle – med få unntak – legene og farmasøytene var yrkesaktive, de kom til Komiteen etter arbeid og satt der til sent på kvelden, i tillegg måtte de tilpasse fridagene sine til besøk i leirene og fengslene. Og drive dokumentasjon av disse besøkene, så nøyaktig som mulig; og undersøke frigjorte fanger; og ordne innleggelse – for tidligere fanger som trengte den – på sykehus og i klinikker, med klinikken til dosent Zofia Kuratowska i Barska-gata i spissen (klinikken ble tatt fra henne på den grunn). Og forberede vitenskapelig dokumentasjon for kommende forskninger på innflytelse av fangerskap på fengsledes helsetilstand. Denne delen av Komiteens arbeid, i likhet med alle andre, venter fortsatt på en vitenskapelig gransking.

Jeg håper på at den betydningsfulle aksjonen av kirkelig hjelp til ofrene av krigstilstanden blir i framtiden objektet for vitenskapelige undersøkelser som skal utnytte hele haugene med kildedokumenter som – jeg håper – har blitt tatt vare på i arkiver på klostre, på bispekontorer, på menighetskontorer. Og som skal øse av erindringene til deltakerne av disse hendingene. Man må skynde seg, det har allerede forløpt et kvart hundre år, minner blekner, mennesker går bort. Det er et stort lykketreff at Władysław Rodowicz – et ærverdig menneske og en av nøkkelpersonene i den kirkelige hjelpevirksomheten – utgav ganske fort, for allerede i 1994, kildeverket sitt – „Komitet na Piwnej" („Komiteen i Piwna-gata") – et glødende, men samtidig saklig og nøkternt vitnesbyrd. Denne nå utsolgte boken er verdt å utgis på nytt.

Og nå kommer det siste avsnittet. Slik lyder det:

Hvis jeg ble bedt om å fortelle i én setning om hva som Komiteen egentlig var – skulle jeg si: en hjelpeorganisasjon, selvfølgelig. Men i virkeligheten var det en institusjon for å gjenopprette håp: siden de første timene da det syntes at alt håp var fortapt. Krigstilstanden var jo en så stor traume at det så ut til at mennesker aldri skulle komme ut av den. Og da påtok Komiteen seg en oppgave – å gi folk fortrøstning i hvert stykke såpe, i hvert hellig bilde og i hvert eple. Det ble selvfølgig aldri uttalt med ord. Vi brukte egentlig sjeldent store ord. Jeg skriver dette her og blir også flau. Vi snakket vanligvis ikke på den måten, men det var helt klart: Primasens komité for å gjenopprette håp.

GRAŻYNA SZELĄGOWSKA

POLITISK EMIGRASJON FRA POLEN UNDER UNNTAKSTILSTANDEN – TRADISJON ELLER ET NYTT FENOMEN?

Analyse av intervjuer med emigranter som utvandret fra Polen under unntakstilstanden, gjennomført av Stiftelsen KOS (Korps av frivilllige spesialister), Statens arkiv av personal- og lønnsdokumentasjon i Milanówek og Opplandsarkivet Avdeling Maihaugen på Lillehammer, får en historiker til å stille noen vesentlige spørsmål: hvilke tradisjoner kjennetegnet den polske politiske utvandringen, finnes det en eller annen regularitet eller kontinuerlighet mellom tidligere bølger av politiske emigranter fra Polen på 1800- og 1900-tallet og emigrasjonen under unntakstilstanden, og med hensyn til den norske konteksten – hva var polsk-skandinaviske og polsk-norske forhold i de siste to århundrene. Innledningsvis er det verdt å nevne omstendighetene forbundet med polsk politisk emigrasjon på 1800- og 1900-tallet, først og fremst for å understreke dens omfang og størrelse, sosial sammensetning og rollen som den spilte, ikke bare i Polens, men også i Europas og andre verdensdelers historie.

Det var ingen andre historiske perioder med så enorm folkeflytting – det gjaldt ikke bare polakker – som i de to siste århundrene.1800-talls emigrasjon var politisk motivert, hadde forskjellig bakgrunn og medførte ulike virkninger på emigrantenes nasjoner.

Fra midt på 1800-tallet forekom det også arbeidsrelatert utvandring - ikke bare for å tjene til livsopphold, men rett og slett for å unngå sultedøden, som ved utvandring fra Irland på 1840-tallet. Det 20. århundre ble derimot til vitne, bortsett fra tradisjonell utvandring, grunnet revolusjoner, borgerkriger, fall av demokratiske systemer, også til den ubarmhjertlige politikken, ført av stormaktene, som bestod i flytting av befolkning – tvangsforflytning, omplassering og deportasjon. En spesiell plass i historien til denne store utvandringen har polakker som ble berøvet sin egen stat av Østerrike, Preussen og Russland på slutten av 1700-tallet.

1. DEN POLSKE POLITISKE EMIGRASJONENS TRADISJONER PÅ 1800- OG 1900-TALLET

Polakkenes politiske emigrasjon blir omtalt i historien allerede under Den store nordiske krigen (1700-1720); som følge av politiske turbulenser bosatte seg noen titalls tilhengere av Stanisław

Leszczyński i Frankrike sammen med ekskongen. Mye større var utvandring etter nederlaget av den antikongelige Bar-konføderasjonen (1768-1772) som ble stiftet av adel og etter den første delingen av Polen i 1772. Represjonene fra russiske myndigheter (f. eks. tvangsinnlemmelse i det russiske militæret og deportasjon til Sibir) ble fulgt av utvandring som var helt naturlig i disse omstendighetene. Polske kolonier på flere hundre personer oppstod på den tiden i Paris og Wien; ganske store grupper kom også til Tyrkia, Sveits, Østerrike og Sachsen. Det var særlig de som dro over havet for å kjempe for Amerikas forente staters uavhengighet som skrev seg inn i historien (Kazimierz Pułaski, Tadeusz Kościuszko). Etter den tapte krigen mot Russland i 1792 emigrerte ledende aktivister av Den fireårige Sejmen og medskapere av 3. mai - grunnloven (1791), bl. a. Hugo Kołłątaj og Ignacy Potocki. Etter fallet av Tadeusz Kościuszkos oppstand i 1794 som førte til Polens tredje og siste deling i 1795, omfattet polsk politisk emigrasjon i Italia, Frankrike og Sachsen så mange som 4 tusen personer, derav 1,5 tusen soldater. Dette var det første polske miljøet i utlandet som begynte å danne organisasjonsstrukturer. I 1797 ble en del emigranter med i Polske legioner som kjempet ved siden av Napoleon Bonaparte. Etter etableringen av Hertugdømmet Warszawa i 1807, og deretter Kongedømmet Polen i 1815, kom en del av dem tilbake til landet. Mange trodde på den tiden at den nye staten med autonomi og egen grunnlov, forbundet med Russland bare med personalunion – dannet et ekte surrogat for en uavhengig stat.

Allerede på 20-tallet viste det seg at Russland ikke i det hele tatt aktet å respektere Kongedømmet Polens rettigheter. På grunn av opptrapping av represjoner fra tsarmyndighetene kom det i november 1830 til utbrudd av en oppstand. Etter oppstandens fall i 1831 utvandret store grupper opprørere fra nesten alle samfunnssjiktene, men med en tydelig overvekt av polsk adel og intelligentsia, polske kunstnere og politiske aktivister. Fram til 1837 befant det seg ca. 9 tusen polakker, hovedsakelig fra den kulturelle og politiske eliten, utenfor Kongedømmet Polens grenser. Den såkalte Store emigrasjonens hovedsenteret var Frankrike, men nokså store grupper havnet også i Sveits, Belgia, Storbritannia. Typisk for Den store emigrasjonen var etablering av organisasjonsstrukturer for politiske grupperinger fra alle sider av den politiske scenen. På 30-tallet fantes det en stor gruppe tvangsutvandrere – polakker som ble dømt til flerårig opphold i Sibir; ofte ble de fulgt av koner, mødre, søstre.

Emigrantene som utvandret etter oppstanden og etter alle mislykte opprørsforsøkene på 40-tallet, særlig i 1846 (den såkalte Kraków-oppstanden), var meget aktive både på diplomatisk nivå ved å prøve å vinne de vestlige regjenringenes støtte til den polske saken, og i mediene ved kamp om gunst av den offentlige meningen i Vesten. Mange ble involvert i komplott, f.eks. i det habsburgske riket. Polakker var synlige i nesten alle av de europeiske revolusjonene i årene 1848-1849 – i Paris, Italia, Ungarn. I denne perioden var det ca. 2 tusen polakker som utvandret.

Etter fallet av det neste opprøret – januaroppstanden (1863-1864) befant det seg så mange som 10 tusen deltakere i eksil, hovedsakelig i Frankrike (ca. 5 tusen), men også i Tyrkia, Sveits, Storbritannia, Italia. På 70- og 80-tallet ble det til, særlig i Sveits, grupper som var forbundet med den nyformede sosialistiske bevegelsen i de polske områdene, først og fremst med tilknytning til grupper i territoriene under russisk okkupasjon der tsarmyndighetene utøvet de største represjonene overfor polske politiske aktivister. Det er verdt å understreke at rundt århundreskiftet 1800 - 1900 fantes det allerede et sterkt nett av forbindelser mellom organisasjonene i landet og i eksil. På slutten av det 19. århundre begynte det også emigrasjon av jøder til Palestina, først og fremst takket være den aktive virksomheten til den sionistiske bevegelsen.

Etter at polakker hadde gjenvunnet uavhengighet i 1918, omfattet politisk emigrasjon fra Polen først og fremst etniske og religiøse minoriteter – jøder til Palestina (ca. 300 tusen personer, også til USA), hviterussere og ukrainere til Tsjekkoslovakia. Det var også polske kommunister som emigrerte fordi de ville unngå arrestering i Polen der kommunistisk virksomhet ble delegalisert – noe som fikk en tragisk ende fordi nesten alle kommunistiske aktivister fra Polen ble myrdet av NKVD under Stalins utrensninger i den andre halvdelen av 30-tallet.

De største emigrasjonsbølgene ble til i forbindelse med utbruddet av den andre verdenskrigen, hovedsakelig på grunn av flytting av statsmyndighetene ut fra landet under septemberkrigen i 1939 (de ble internert i Romania). Sammen med den polske regjering utvandret ca. 50 tusen soldater og sivile personer. Først startet man å etablere Polens væpnede styrker i Frankrike og Det nære osten, og etter Frankrikes kapitulasjon og evakuering av ca. 27 tusen personer til Storbritannia, fortsatte man med denne virksomheten på de britiske øyene. Ca. 12 tusen soldater ble internert i Sveits. I 1942 sluttet det seg til emigrantene i Iran en kjempestor gruppe på 117 tusen personer. Den besto av Den polske arméen, dannet i Sovjetunionen, ledet av general Władysław Anders og sivil befolkning som havnet i Sovjetunionen på grunn av deportasjon av polakker fra områdene som ble besatt i årene 1940-1942. Polsk emigrasjon under den andre verdenskrigen omfattet først og fremst Polens væpnede styrker i Vesten – i 1945 hadde de ca. 200 tusen soldater. I 1945 sluttet det seg til dem fangere fra septemberkrigen som beslo å la være å dra tilbake til landet der makten ble overtatt av kommunister. Til sammen ble det i utlandet ca. halv million politiske emigranter som bosatte seg i USA, Australia, Israel, Canada, Frankrike og andre land.

To siste bølger av den politiske emigrasjonen kom i årene 1968-1969 og 1981-1983. Den første av dem på grunn av den antisemitiske og anti-intelligentsiahetsen, den andre – under unntakstilstanden. Til sammen omfattet den flere titalls tusen personer, deriblant en stor prosent av personer av intelligentsia-opphav. Den andre bølgen var spesielt kjennetegnet av stor politisk aktivitet i innvandringsland der den støttet undergrunns Solidaritet.

2.TRADISJONER MED POLITISKE INNVANDRERE FRA POLEN I NORGE

Hvordan ser ut polske innvandreres kontakter med Norge i konteksten av de ovenfor omtalte tradisjoner med politisk emigrasjon? I henhold til vurderinger fra 1990-tallet – altså fra en periode før masseutvandring av arbeidsmessige grunner begynte – var det bosatt ca. 65 tusen polske innvandrere i nordiske land. De fleste i Sverige – ca. 40 tusen, i Danmark ca. 18 tusen, i Norge ca. 5 tusen, i Finland ca. 2 tusen og i Island 100 personer[1]. Det er ikke noe stort antall i forhold til Europas og verdens andre regioner som polakker utvandret til. Forskere fastslår at det polske miljøet i Norden begynte å dannes først i det 20. århundre[2]. Det er likevel verdt å nevne at det finnes en betegnende kvalitetsforskjell mellom de ovennevnte polske miljøene i nordiske land: fram til 1990-tallet omfattet arbeidsutvandring ikke Norge. 5 tusen polske innvandrere som ble nevnt ovenfor, var utelukkende politiske emigranter, noe som skiller det polske miljøet i Norge fra andre polske miljøer i Norden ellers. Hvordan ble Norge til et politisk asyl for mange polske flyktninger? For å forstå det, må man tenke tilbake til første dekader av det 19. århundre.

Norge kunne bli et asyl for politiske flyktninger fra Polen takket være betydelige systemendringer i begynnelsen av det 19. århundre. Oppløsning av den flerhundreårige unionen med Danmark i 1814, den liberale grunnloven som ble vedtatt i det samme året, et mislykket forsøk på å få uavhengighet og endelig personalunion med Sverige, påtvunget av Karl XIV Johan. Norge klarte likevel å beholde grunnloven og nesten alle institusjoner som denne frihetsakten etablerte – først og fremst uavhengige nasjonalforsamling og statsmyndigheter, men også den fulle katalogen av borgerfriheter. Unionen berøvet nordmenn bare innflytelsen på utenriks- og militærpolitikk. I forhold til hele Norden – absolutistiske Danmark, halvliberale Sverige med monarken som strev til å øke sine rettigheter og gjorde notoriske forsøk på å stoppe munnen på den svenske liberale folkemeningen og Finland som i 1809 ble en del av det russiske imperiet – syntes Norge å være en oase av frihet, også ytrings- og politisk frihet. Og selve nordmenn, særlig de som var forbundet med den norske romantikken, ikke bare støttet polakkemes kamp mot okkupasjonsmaktene under både november-

[1] Andrzej Chodubski, Aktualne tendencje przemian zbiorowości polonijnych w Skandynawii na tle przeobrażeń cywilizacyjnych świata, [i:] Polacy w Skandynawii, red. Edward Olszewski, Lublin 1997, s. 63.
[2] Ibidem.

og januaroppstanden, men de ytet dem også åndelig og materiell bistand. En enorm betydning for den vennlige atmosfæren rundt polakker hadde norske romantiske diktere, først og fremst den mest fremragende, Henrik Wergeland. I sitt beste verk, poemet Mennesket og Messias, minner han bl.a. om Tadeusz Kościuszko som han anså som en av de beste lederne i verdens historie. I sine verk omtalte han flere ganger Polens delinger – den største forbrytelsen mot den polske nasjonen. Poetiske uttalelser om Polen, polakker og deres kamp om frihet på 1800-tallet ble samlet og publisert i 1937 av Rebekka Hammering Bang i boka Norge og den polske frihetskamp. Boka inneholder også norske versjoner av polske nasjonalsanger (sannsynligvis oversatt fra tysk), f. eks. Boże, coś Polskę og Mazurek Dąbrowskiego.

Diktere ble fulgt av pressen. Under novemberoppstanden ble polske emner ofte omtalt i aviser i Christiania (i dag: Oslo); man vurderte polakkenes sjanser i konteksten av europeisk diplomati og trakk heller pesimistiske slutninger angående stormaktenes planer[3].

Mye mer optimisme viste nordmenn ved hjelp til polske opprørere. Flyktninggrupper var selvfølgelig ikke store; Den store emigrasjonen etter novemberoppstanden omfattet først og fremst Frankrike, Belgia og Storbritannia. En del av tidligere opprørere kom til Norge bare for en kort tid og reiste videre. En liten gruppe forble likevel i det gjestmilde Norge og skrevet seg til og med inn i landets historie, f. eks. Aleksander Waligórski – byggeren av Mossekanalen og en av de beste norske kartografene. Stefan Aleksander Dzwonkowski som kjempet ved Ostrołęka, var derimot en av de viktigste skikkelsene i den norske forlagsbransjen og startet den populære, illustrerte ukeavisen „Skilling Magazin" (fra 1835). Det er vanskelig å overse at nordmenn viste tydelig til tradisjoner fra 1830- og 1860-tallet da de tilbød polakker gunstige forhold og sympati etter 1981.

Det er vanskelig å si at polakker var en stor gruppe i begynnelsen av det 20. århundre – i henhold til norske statistikker var det 198 personer i 1920, og 15 år senere – 173 personer[4]. Det var først den andre verdenskrigen som brakte med seg en riktig stor bølge av utvandring fra Polen til Norge. Den begynte med kamper av Den selvstendige Podhalebrigaden og polske ubåter ved Narvik i april og mai 1940 da en av ubåtene, ORP „Grom" ble senket den 4. mai. Nesten 100 soldater omkom i kampene, 200 ble såret og 90 meldt savnet. Noen av den siste gruppen skjulte seg og forble i Norge etter krigens slutt.

Snart havnet 2.500 polske krigsfangere i Norge – soldater som deltok i septemberkrigen i 1939 og ble plassert i krigsfangeleirer, bl.a. på Lillehammer. I arbeidsleirene ble det registrert i 1945 3.862 polakker, en del av dem innenfor Organisation Todt. Polakker ble også plassert i konsentrasjonsleirene som hadde blitt opprettet av okkupantene i Norge: Grini, Ulven, Espeland, Berg, Falstad, Sydspissen. Nesten 13 tusen polakker ble registrert i Wehrmacht, særlig de som kom fra Pommern og Schlesien og personer som undertegnet den såkalte Volkslisten, dvs. erklærte sin tyske tilhørighet (såkalte folketyskere), ble innlemmet[5].

Til sammen var det i Norge i 1945 fra 17 til 20 tusen polakker, ifølge ulike vurderinger. De ble plassert i flyktningsleire i soner i Oslo (7 tusen), Trondheim (4.200 personer) og Kristiansand (4.100 personer). Takket være den polske regjeringens strev ble de tatt vare på av Norges Røde Kors, den norske regjering, forsvaret og veldedige institusjoner. Det norske samfunnet behandlet polakkene med tradisjonell vennlighet.

Etter at de allierte hadde godkjent Den midlertidige regjeringen for Republikken Polen, dannet av kommunister, ble dannelse av det polske miljøet i Norge etter den andre verdenskrigen enormt påvirket av Den polske repatrieringsmisjon i Norden som underla alle polakker i leirene en verifiseringsprosedyre. Uten å drøfte om Misjonens avgjørelser var riktige kvalifiserte man til repatriering 11.770 personer (72%) fram til desember 1945, 2.400 (15%) ble ikke kvalifisert, og 2.008 personer (12,5%) forble i eksil6. En del av dem reiste til andre land, bl.a. til USA. Som resultat bodde

[3] Tadeusz Cieślak, Polska-Skandynawia w XIX i XX wieku. Szkice historyczne, Warszawa 1973, s. 69-70.
[4] E. Olszewski, Polacy w Norwegii, [i:] Polacy w Skandynawii, red. Edward Olszewski, Lublin 1997, s. 256.
[5] Ibidem, s. 256-259.
6 Ibidem, s. 262. Forresten ble denne delen av polske innvandreres i Norge historie utdypende omtalt i polsk historisk litteratur. Jf E. Lenkiewicz-Szczepaniak, Polska siła robocza w Organizacji Todta w Norwegii i Finlandii w latach 1941-1945, Toruń 1999 og av samme forfatter Polacy w Norwegii wlatach 1945-1947, [i:] Polacy w Skandynawii, op.cit.

det i Norge på slutten av 1946 ca. 1300 polakker, den første gruppen polakker i Norge som var så stor. De bodde først og fremst på landet (nesten 90%) og skilte seg fra andre innvandrergrupper med aktiv virksomhet og arbeidsdyktig alder (over 1.100 personer var mellom 15 og 59 år)[7]. De nøt stor sympati, noe som fra den ene siden var en henvisning til tradisjonene fra det 19. århundre, spesielt av den grunnen at mange polakker hadde kjempet ved Narvik og i den norske motstandsbevegelsen, fra den andre siden dannet det et grunnlag for positiv holdning til politiske emigranter som skulle komme et kvart århundre senere – flyktninger under unntakstilstanden.

I løpet av de etterkommende årene forlot en del flyktninger Norge, kanskje på grunn av sin negativ holdning til Norges politiske og sosiale system. Mesteparten bosatte seg i USA. Folketelling fra 1950 viste bare 900 polakker (noe som kanskje skyldtes det at polakker som kom fra det østlige grenselandet, ble siden 1950 registrert som innvandrere fra Sovjetunionen). Det er verdt å legge merke til særskilte tendenser som var synlige blant polske innvandrere i denne perioden (1946-1950) og som kommer til å bli synlige også blant flyktninger under unntakstilstanden: i 1950 bodde allerede over 50% polakker (460 personer) i byer[8]. Polakkene lærte raskt språket, økte kompetanse eller klarte å få arbeid i sine intelligentsia-yrker, de var rådsnare og – kort sagt – de kunne tilpasse seg raskt nye forhold. Lignende fenomen kan man se også hos innvandrere etter året 1981, og det lar oss stille en hypotese at det kanskje var nordmenns typiske egalitarisme som støttet fenomenet. Polakker står likevel vel høyt i gunst hos nordmenn som vanligvis er skeptiske mot fremmede.

Antall polske innvandrere i Norge steg veldig langsomt (litt over 1.000 personer i 1960). Innvandringen ble hindret både av kommunistiske myndigheters passpolitikk og norske myndigheters innvandringspolitikk (innvanndringsstopp fra 1975). Først etter innføring av unntakstilstanden steg antall polakker i Norge brått med 4 tusen personer. Og dette var selvfølgelig innvandring av politiske grunner.

3.POLSK POLITISK EMIGRASJON TIL NORGE UNDER UNNTAKSTILSTANDEN PÅ BAKGRUNN AV HISTORISKE TRADISJONER

Uten tvil – i det minste fram til 1989 – var utvandring til Norge kjennetegnet av sin rent politiske preg. Slik holdning fra flyktningenes side synes å være resultat av tradisjonen etter det frie og liberale Norge som viste velvilje overfor polske opprørere i det 19. århundret – fra den ene siden, og nordmenns engasjement i Solidaritetens virksomhet og deres vilje til å komme de represjonerte i møte – fra den andre siden. Overfor Solidaritets opprør viste nordmenn en stor entusiasme som kan sammenlignes med romantiske lidenskap under novemberoppstanden. På 1800-tallet bestod bistanden hovedsakelig i innsamlingsaksjoner og virksomhet av hjelpekomitéer, i årene 1981-1983 fantes det derimot organisasjon Solidaritet Norge-Polen, etablert høsten 1980 etter initiativ fra polske innvandrere og norske fagforeningsaktivister (jeg beskriver her ikke den politiske striden som – det lar seg ikke skjule – oppstod i det polske miljøet, forårsaket av slike tiltak). Matpakker og annen hjelp fra Norges Røde Kors kom til Polen også etter innføring av unntakstilstanden.

På 1800-tallet ble nordmenns aktivitet uten tvil drevet av troen på misjonen for frihet som det liberale Norge var forpliktet til å oppfylle som et av de få landene med liberalt system. Gjenstanden for misjonen var polakker, undretrykt av tsarens Russland. På 1900-tallet ble polakker utsatt for represjoner fra Nazityskland (i likhet med nordmenn) og deretter – fra kommunistiske myndigheter som ble støttet av Sovjetunionen. Antikomunismen var en viktig faktor i nordmenns engasjement for hjelp til polakker. Etter 1981 hendte det for første gang at Norge tilbød sitt eget land til folk som ble undertrykt av egen regjering.

[7] Ibidem, s. 262-263
[8] Ibidem, s. 264.

Som nevnt ovenfor, var innvandrere fra Solidariteten så snarrådige og tilpasningsdyktige som flyktninger etter den andre verdenskrigen. I begynnelsen befant det seg i Norge nesten 20 tusen polakker, men bare en femtedel av dem aksepterte Norges sosiale system. Dette hadde vel betydning for deres raske assimilering i det norske samfunnet.

Etter å ha lest intervjuer med polske emigranter som utvandret under unntakstilstanden, gjennomført innenfor dette prosjektet, er det verdt å driste seg til historisk ettertanke. Å spørre om det finnes noen regulariteter når det gjelder denne delen av emigranter som utvandret av politiske grunner, om det finnes felles tendenser eller atferdsmåter, i hvilken grad motiver, utvandringsomstendigheter, første dager i Norge og så tilpasningsprosessen omfattes av historiske rammer. Hvor man kan se likheter og forskjeller. Jeg foreslår å betrakte intervjuene som ble gjennomført innenfor prosjektet, som en historisk kilde.

Først og fremst bør man bli oppmerksom på at vi har å gjøre med noe som en historiker ville kalle for en fremkalt kilde, dvs. ikke noe dokument, ikke noen dagbok som føres á jour, ingen minnebok, men en kilde som har oppstått utelukkende takket være historikerens invensjon og spørsmål. Slik beretning har – bortsett fra åpenbare kognitive verdier – også visse begrensninger som må bli husket under analysen: først og fremst er den enormt subjektiv – vi ser hele virkeligheten vi forsker på, med informantens øyne. Derfor må historikeren ikke overta vurderinger og meninger fra intervjuene, han får heller ikke lov til å snakke „kildens språk". Den andre begrensningen følger av de enkleste resultatene som bedre eller verre minne om fortidshendelser kan føre til. Og en tredje begrensning dannes av selve spørsmål som stilles: av personen som har laget spørsmål (historiker, sosiolog eller andre forskere), henger det historiske materialets kvalitet. Andre spørsmål legger en sosiolog eller antropolog merke til, i annen retning vil derimot en historiker se. Viktig er også den typiske logikken av spørreskjema som gjør det mulig å unngå informasjonskaoset som er typisk for fremkalte kilder. Når det gjelder beretningene som er omtalt her, var dessverre ingen historiker med i å lage spørsmål, så flere ganger mangler det opplysninger som har betydning for tolkning av materiale. Som eksempel kan nevnes de intervjuedes fødselsdatoer – de er oppgitt bare unntaksvis i noen tekster, ellers må man bestemme disse opplysningene skjønnsmessig på grunnlag av andre uttalelser (bl.a. dato for skole- eller studieavslutning o.l.). Spørsmålet som stilles – „Fortell litt om deg selv ", er altfor generelt, noen personer oppgir bare navn og dato for ankomst til Norge[9]. Det mangler spørsmål om innvandrernes holdning til samfunnslivet i Norge, f.eks. om de pleier å stemme ved stortingsvalg, hvor mye de vet om historien til landet hvor de har bodd i så mange år. En av de intervjuede sa at han „gikk på land i Narvik og flyktet derfra". Likevel assosierer han det symboliske for polske innvandrere Narvik bare med havnen for utskiping av jernmalm. Kanskje manglet det spørsmål om denne delen av historien som er felles for Polen og Norge?

De innsamlede beretningene utgjør et rikt materiale for en historiker: i intervjuene blir det fortalt ikke bare direkte om motiver og beslutninger om å forlate landet, tilpasningsprosessen og en balanse av livet i eksil. Vi har fått en enorm mengde opplysninger angående fakta om emigrantenes liv før utreise fra Polen og om livet til deres foreldre og besteforeldre – altså to generasjoner tilbake. Bortsett fra den naturlige tendensen til å rekonstruere enkelte biografier, får en historiker også lyst på prosopografiske undersøkelser, dvs. til å bygge modell av generasjonens biografi angående politiske emigranter til Norge under unntakstilstanden og på 1980-tallet. Er en slik konstruksjon, på grunnlag av disse beretningene, mulig i det hele tatt? Den ville være mulig, forutsatt at skjebnene til personer som foreløpig ble kvalifisert som politiske emigranter, tvunget til å forlate landet på grunn av represjoner, var like. Det er nødvendig å lage en samfunnsprofil av denne gruppen, og videre forskningsspørsmål angår motiver og omstendigheter forbundet med utreisen fra landet, forholdene i Norge etter ankomst og tilpasningsdyktighet. På grunn av den generelle forutsetningen som angår en viss sammenlikning med tidligere bølger av polske flyktninger til Norge, vil jeg utelate detaljerte spørsmål som vil nok bli gjenstand for drøfting av forskere som kommer til å lage

[9] I denne teksten skal jeg ikke oppgi navnene til de intevjuede. Jeg har ikke noen skriftlige samtykker som kreves ved slike kilder, så jeg kan oppgi bare anonyme opplysninger uten referanser.

en sosiologisk analyse (f.eks. praktisering av polsk eller polskkunnskaper hos innvandreres barn og barnebarn). Noen gjentakelser kan likevel ikke unngås.

Vi bør begynne med å fastslå at vi har å gjøre – bortsett fra to personer (arbeidere fra skipsverftet i Elbląg) – med intelligentsia, personer med høyere utdanning fra universiteter (også tekniske universiteter), til og med vitenskapelige ansatte med doktorgrad, eller med kunstnere. Mange understreker at de er andregenerasjons intelligentsia. Bortsett fra veldig få unntak som er uavhengige av utdanning, viser de intervjuede en påfallende presis historisk hukommelse, først og fremst i mikroskala, dvs. i forhold til nærmeste familie. Dette er hovedsakelig minner om represjoner mot foreldre eller besteforeldre, bevissthet om sitt eget opphav (f. eks. repatriering fra områdene som ligger bortenfor elva Bug), minner om kompliserte forhold i det tysk-polske grenseområdet (den intervjuede forteller, trolig i samsvar med den lokale tradisjonen, om „den prøyssiske grensa"), om patriotiske tradisjoner hjemmefra (som det å lytte til besteforeldres fortellinger, sendinger på Radio Free Europe). Denne delen av beretningene fortjener sikkert mer detaljerte analyser, gjennomført av forskere på kollektiv hukommelse.

En stor del av beretningene består av fortellinger om involvering i motstandsaktivitet. De verifiserer litt det generelle valgskriteriet fordi det var bare halvparten av intervjuede som befant seg i frontlinjen og ble represjonert (f.eks. fengslet eller internert), en del uttrykte rett og slett misfornøyelse med virkeligheten, og en person betrodde oss sin fullstendige indifferens overfor hendelser i landet. Påfallende i denne delen er det at de intervjuede husket disse hendelsene så detaljert. Det er vanskelig å motstå inntrykket at tidligere flyktninger (med noen få unntak) fremdeles er oppslukt av minner og fremkaller detaljer av motstandsaktiviteten, navn, gater, datoer uten vanskeligheter.

Når det gjelder dette emnet, er det først og fremst motiver og omstendigheter forbundet med utreise fra Polen som er mest interessant. Innledningsvis er det kanskje verdt å bli oppmerksom på at to av 18 intervjuede fikk såkalte nansenpass (fremmedpass, kalt også pass for statsløse)[10]. Disse personene kom til Norge av andre grunner enn politisk asyl, f.eks. lovlig arbeid eller stipend. En person hadde fremdeles polsk pass (selv om myndigheter prøvde å gjøre dokumentet ugyldig og tvinge innehaveren til å gi avkall på polsk statsborgerskap). Øvrige personer reiste fra Polen med såkalt enveispass, dvs. uten lov til å komme tilbake, noe som i seg selv var jo en represjon. Nettopp disse personene fikk formelt politisk asyl. Måten å ta beslutning på forteller oss like mye om asylantenes skjebner som om atmosfæren i Polen under unntakstilstanden og i senere år. Bare i to tilfeller ble utreise forårsaket av viss utpressing fra myndighetenes side („enten fengsel eller utreise" og „enten militæret eller utreise", av og til „misfornøyd – så ut med deg"). Mange personer, uavhengig av sin opposisjonelle fortid, bestemte seg for å utvandre på grunn av redsel for arrestering, dårlig sosial og økonomisk situasjon i Polen; av og til – til tross for den opposisjonelle fortiden – hadde beslutningen økonomisk bakgrunn (selv om problemer med å finne jobb var grunnet den politiske virksomheten). En av de intervjuede understreker at beslutning om utreise var frivillig, „det var ingen deportasjoner". Noen personer kom til Norge på en måte tilfeldigvis – kontrakt, fjellvandring, arbeidssøk.

Bortsett fra noen unntak var utvandring til Norge helt tilfeldig, og kunnskap om dette landet elendig (noen personer nevner bøker av Jerzy Fonkowicz, og navnet blir oppgitt galt). En person dro til Norge fordi en „cellekamerat" allerede var der, en kom via en flyktningleir i Østerrike. Ingen av dem angrer likevel på den beslutningen – alle ble hjertelig mottatt av den norske staten og dens statsborgere, i likhet med alle tidligere grupper. Denne innvandrerbølgen fra perioden etter desember har en ting til som er felles med de tidligere gruppene – hver informant viste seg å være meget snarrådig, mange av dem utøver egne eller lignende yrker, deres sosiale og økonomiske stilling i innvandringslandet er høy.

Tankene som ble omtalt ovenfor, er bare en innledning til videre forskning på polsk utvandring til Norge „etter desember" som var kjennetegnet av at de norske myndighetene ikke bare gjorde det

[10] Allment kjent under sitt uformelle navn nansenpass, forbundet med samfunnsrelatert virksomhet av Fridtjof Nansen, en kjent norsk polarforsker. På 20-tallet var Nansen meget engasjert i hjelp til flyktninger fra Sovjetrussland som var rammet av revolusjonen. I 1922 ble det innført, takket være hans strev, et spesielt reisedokument for flyktninger.

konsekvent mulig for innvandrere å få politisk asyl, men også skapte gode forhold for tilpasning i det nye landet[11]. Det dukker opp en typisk for polske politiske innvandrere i Norge modell av en flyktning – utdannet, snarrådig, samfunnsaktiv i det nye landet sitt, og en som tar vare både på minner om familien sin og minner som har blitt en del av Historien.

dr hab. Grażyna Szelągowska, profesor w Instytucie Historycznym
Uniwersytetu Warszawskiego, współpracownik Katedry Skandynawistyki
Szkoły wyższej Psychologii Społecznej

[11] Det er godt å bli oppmerksom på spenndende effekter av forskningsarbeid rundt polsk utvandring til Norge som er resultat av prosjektet „Polsk innvandring tit Norge de siste 200 år. Kildemateriale for forskning" (publikasjon „Polacy w Norwegii <XIX-XXI w.> Wybór materiałów źródłowych", Kraków 2010).

BJØRN CATO FUNNEMARK

HISTORIEN OM SOLIDARITET NORGE-POLEN

Da den frie og uavhengige fagbevegelsen Solidaritet ble etablert som en følge av streikene i Gdansk, Szczecin og i andre polske byer i august 1980, var vi vitner til et helt nytt politisk fenomen i den kommunistiske verden. Streikene og Solidarnosc, på norsk Solidaritet kom til å bli en av de mest betydningsfulle politiske begivenheter i det 20 århundre. Det kom derfor raskt i stand et mangfold av støttetiltak for denne nye frihetsbevegelsen. Så vel før, men særlig etter innføringen av unntakstilstanden i Polen i desember 1981 dukket det opp en hel rekke støttekomiteer, foreninger og organisasjoner for denne i mange land i den demokratiske delen av verden – i Vest – Europa så vel som i Amerika, Japan og Australia. Etter innføringen av unntakstilstanden i 1981 ble Solidaritet en illegal undergrunnsorganisasjon. Ikke minst av den grunn var polakkene deretter ofte mer aktive enn den hjemlige befolkning i disse støttekomiteene eller organisasjonene

SOLIDARITET NORGE – POLEN ENESTÅENDE

Vår norske organisasjon var enestående blant de internasjonale støtteorganisasjonene. For det første var vi en landsomfattende organisasjon med lokalforeninger fra Sørlandet til Kirkenes i nord. Dessuten hadde vi større deler av norsk fagbevegelse med oss som direkte medlemmer i organisasjonen. Slik ble Solidaritet Norge – Polen organisatorisk også mer lik selve Solidaritet i Polen. Selv om ingen har det nøyaktige tallet, har vi alltid pleid å si at vi hadde rundt 100 000 kollektive medlemmer. Altså medlemmer av fagforeninger som igjen var medlemmer og ikke minst betalende medlemmer av Solidaritet Norge-Polen (SNP). Alt dette var unikt. Støtteorganisasjonene i andre land var mindre og ofte også mer lokale. Dette er bemerkelsesverdig også fordi Norge aldri har spilt noen større rolle for polsk politisk emigrasjon slik som for eksempel Frankrike, Storbritannia, USA eller t.o.m. det Ottomanske riket. Den frie fagbevegelsen Solidaritets utenlandskontor lå for øvrig i Brussel, mens det viktigste sentret for Solidaritets politiske emigrasjon på 1980 – tallet var Paris.

Det finnes sannsynligvis en rekke forskjellige forklaringer på hvorfor det den gang var mulig å bygge opp en så stor organisasjon i Norge med så mange nordmenn involvert for noe som dog skjedde utenfor Norges grenser. For det første var mange nordmenn den gang svært internasjonalt engasjert. Mange engasjerte seg for eksempel for politiske spørsmål vedrørende Latin – Amerika, andre igjen støttet motstandsbevegelsen i Palestina eller Afghanistan. Det siste lå selvfølgelig tematisk nærmest Polen.

Mange av de nordmenn som aktiviserte seg til fordel for Polen hadde med sikkerhet erfaring fra annet solidaritetsarbeid i Norge tidligere. De fagforeningene som meldte seg inn, tilhørte om ikke nødvendigvis den radikale delen av fagbevegelsen, så i hvert fall den mest kritiske og samfunnsbevisste delen av den. Mange SNP – aktivister betraktet dessuten Solidaritet som ideologisk attraktiv. De ble tiltrukket av tanken på en ny type sosialstat med fagforeninger mer enn politiske partier som det bærende elementet. Ellers bør det også nevnes at SNP – fagforeningene og deres mest aktive representanter ofte kunne være svært uenige seg i mellom. Noen mente at Solidaritet kunne tilføre den polske sosialismen et positivt faglig – demokratisk element, men sympatiserte ellers grunnleggende med det sovjetiske samfunnssystemet. Andre igjen så på general Jaruzelski som en fascist som representerte det mest undertrykkende system de bare kunne tenke seg. Begge retningene var de første årene representert i SNPs landsstyre og førte som man lett kan tenke seg til hissig, men også munter debatt.

HVORDAN DET HELE BEGYNTE

Det hele begynte med at en solidaritetsdelegasjon bestående av norske fagforeningsrepresentanter med SNPs senere formann Ketil Heyerdahl spissen reiste ned fra Norge til Gdansk og besøkte Lech Walesa og hans streikekomite. Deretter fulgte timelønnsaksjonen der bedriftsklubber ga en timelønn for hvert klubbmedlem til Solidaritet. Organisasjonen Solidaritet Norge – Polen ble formelt stiftet den 4 april 1981 i Oslo. SNP var i den aller første perioden første og fremst et samarbeidsprosjekt mellom de aktive norske bedriftsklubbene og deres representanter på den ene siden og en liten gruppe politisk aktive polakker som var bosatt i Norge på den andre. Lederen blant de sistnevnte var Andrzej Jachowicz, en polakk som opprinnelig kom fra et sted i nærheten av byen Kaunas i Litauen. Jachowicz tok etter at han ble repatriert til Polen kontakt med den illegale opposisjonelle grupperingen Ruch. Fra og med 1976 samarbeidet han med borgerrettighetsbevegelsen ROPCiO, som politisk lå litt til høyre for Polens andre borgerettighetsbevegelse på den tiden KOR. Jachowicz holdt på kontaktene til den polske borgerrettighetsbevegelsen også etter at han emigrerte til Norge. I Norge forsøkte han å rekruttere folk til støtte for den polske opposisjonsbevegelsen i alle politiske leire. Han fikk et visst napp hos NKSF som den gang var Høyres studentorganisasjon, selv om de mest aktive og best organiserte de første årene som oftest kom fra fagbevegelsen. Den aller viktigste aktiviteten til SNP i Solidaritets første legale periode var forsendelser av trykkerimaskiner til Solidaritet i Polen. Dette skjedde i stort omfang.

SNP BLIR STOR

En virkelig stor organisasjon ble imidlertid Solidaritet Norge – Polen først etter at general Jaruzelski innførte unntakstilstand i Polen den 13 desember 1981. Nye lokalavdelinger dukket opp som paddehatter over hele Norge. På det meste, det vil si i midten av 1982 hadde vi rundt 60 lokalavdelinger av SNP spredt rundt over hele kongeriket. Hele 9 av disse finner vi i Nord – Norge. Dette tallet gikk naturlig nok etter hvert ned. I 1989 da demokratiet ble gjeninnført i Polen, hadde 9 av SNPs lokalavdelinger overlevd. Store byer som Oslo, Bergen, Trondheim, Stavanger og Tromsø var med fra begynnelse til slutt. Alle de store lokalavdelingene var representert gjennom så vel nordmenn som polakker. Den lokalavdelingen utenfor Oslo som kanskje markerte seg aller mest var SNP – Trondheim som i hele denne perioden ble ledet av arkitekten og Polen – kjenneren Lars Fasting. Trondheim – avdelingen inkluderte også et aktiv polsk miljø som bl.a. fikk i stand Radio Solidaritet i Trondheim. Mindre byer som for eksempel Levanger var også representert i hele denne perioden. Levanger – avdelingen var blant annet flinke til å organisere humanitær hjelp til Polen.

Like viktige var selvfølgelig medlemsfagforeningene som for øvrig i følge statuttene våre hadde det avgjørende ord når det ble stemt på landsmøtene. Den norske fagbevegelsen var representert i SNP på alle nivåer gjennom bedriftsklubber, forbund og ikke minst gjennom regional- og lokalavdelinger

av forbundene. Blant medlemmene finner vi for eksempel Oslo Transportarbeiderforening, Telemark Distriktshøgskole NTL, Odda Kjemiske Arbeiderforening, Bergen Jern og Metall, Trondheim Kjemiske Arbeiderforening, Mo Jern og metall, Bodø Kjemiske Arbeiderforening, Universitet i Tromsø NTL, Norsk Sykepleierforbund, Norsk Vernepleierforbund. osv. osv. Allerede i februar 1982 hadde SNP godt over 100 slike medlemmer fra fagbevegelsen på forskjellige nivåer fra nasjonale forbund til bedriftsklubber.

DET GODE MOT DET ONDE

Solidaritets frihetskamp var i 1982 på alles lepper. For de aller fleste var dette rett og slett en kamp mellom frihet og ufrihet, altså egentlig mellom godt og ondt. Unntakstilstanden, Jaruzelskis militærjunta (eller som den pompøst nok egentlig het "Forsvarsrådet for nasjonens redning") og 10000 internerte talte sitt tydelige språk for de aller fleste. Dog ikke for alle. Interessant nok var forestillingene om den reformerbare sovjet – sosialismen og general Jaruzelski som et mindre onde sammenliknet med en sovjetisk okkupasjon, sterkest blant en del av journalistene og som allerede nevnt, i deler av fagbevegelsen. De fleste journalistene og særlig de yngre orienterte seg imidlertid mer i forhold til begreper som frihet kontra diktatur. Mange eldre journalister husket tidligere oppstander og protestbevegelser i Øst – Europa og da særlig Praha – våren i Tsjekkoslovakia i 1968, da talsmennene for mer frihet kom fra de liberale delene av kommunistpartiet. Flere av disse journalistene trodde at løsningen lå i en polsk "sosialisme med menneskelig ansikt" med Jaruzelski og det militariserte kommunistpartiet fremdeles ved makten.

Når det gjelder den la oss si betingede støtten i deler av fagbevegelsen til general Jaruzelski skyldtes den hos enkelte en ideologisk overbevisning om at også sovjetisk sosialisme er bedre enn kapitalismen, hos andre realpolitiske overveininger og hos andre igjen barske, faglige delegasjonsreiser til Sovjetunionen og DDR. Mange av disse mislikte også Solidaritets nære tilknytning til den katolske kirken i Polen.

Synspunkter om ikke å være for streng med general Jaruzelski kom også fra norske politikere. Det vakte for eksempel betydelig irritasjon i Solidaritet Norge – Polen da den daværende Arbeiderparti – politikeren Einar Førde etter en delegasjonsreise i 1982 som blant annet inkluderte Polen, kalte general Jaruzelski en polsk patriot. Mange i denne gruppen fulgte Ole Brum – linjen og ville ha begge deler – polsk sosialisme med Jaruzelski og Solidaritet. En viss ambivalens og indre uenighet fulgte nok sentrale deler av LO helt frem til demokratiseringen i Polen i 1989. Det ble en debatt om man skulle ha kontakt med Solidaritet eller kommunistpartiets fagforeninger da det ble klart at Polen gikk mot en demokratisk utvikling.

Den folkelige sympatien for Solidaritet skyldes på den annen side nettopp det faktum at denne bevegelsen opererte uavhengig av kommunistpartiet. Jeg tror også at det er liten tvil om at det bidro til den omfattende folkelige støtten til Solidaritet at deres formann Lech Walesa var en arbeider og en mann av folket.

NORGE OG POLEN

Etter hvert fikk Solidaritet Norge-Polen en litt annen struktur. Flere polakker kom direkte fra Jaruzelskis interneringsleirer eller Solidaritets motstandskamp i undergrunnen til Norge og SNP. Da jeg overtok som formann midt på 80 – tallet innførte jeg derfor regelen om at SNPs sentralstyre deretter skulle bestå av 50% nordmenn og 50% polakker. Sentralstyret ble også utvidet. Mens det for eksempel i 1982 besto av 9 personer (herunder 7 nordmenn), hadde sentralstyret i 1987 hele 18 medlemmer hvorav altså halvparten var polakker. Alle disse polakkene hadde kontakter til Polen og de måtte være akseptert av deres egne miljøer i Solidaritets undergrunnsbevegelse. Det dreide seg her oftest om en regional undergrunnsledelse som Undergrunns – Solidaritet i Wroclaw (RKS Solidarnosc – Dolny Slask), Undergrunns – Solidaritet i Gdansk (RKK Solidarnosc Gdansk) eller

et undergrunnstidsskrift som Tygodnik Wojenny, PWA, Portowiec, Walka og andre) eller en undergrunnsorganisasjon som Solidarnosc Walczaca (Kjempende Solidaritet.) Landsstyret som inkluderte sentralstyret og møttes stort sett 2 ganger i året, besto i 1987 av 34 personer. Det ble avholdt sentralstyremøter hver måned og arbeidsutvalgsmøter hver uke.

Annerledes enn i en rekke andre land fantes det i Norge ikke noe eget informasjonskontor for Solidaritet. Solidaritet Norge-Polen fylte også denne rollen. Det betød mye at så mange av de polakkene som etter hvert kom fra Polen og Solidaritet til Norge sluttet seg til SNP. Blant dem som uten tvil nedla et stort og viktig arbeid finner vi SNPs nestleder gjennom mange år Aleksander Gleichgewicht (Wroclaw, tidligere internert) og sentralstyremedlemmene Jaroslaw Pawlak (Wroclaw, direkte fra Solidarnosc Walczaca til SNP), Marek Sobocinski (Torun, tidligere internert), Wieslaw Wika-Czarnowski (tidligere internert) og Andrzej Michalowski fra Gdansk. Begge de sistnevnte kom fra Solidaritets bedriftsklubb ved havna i Gdansk, et miljø som Solidaritet Norge – Polen fikk i stand et særdeleshet godt samarbeide med. Undergrunnsavisen Portowiec (Havnearbeideren) ble i hovedsak finansiert av SNP. Michalowski var for øvrig medlem av Solidaritets undergrunnsledelse i Gdansk (RKK) før han kom til Norge og her ble medlem av Solidaritet Norge-Polens sentralstyre.

SNPs informasjonsarbeid profiterte på denne økende nærheten til Polen og Undergrunns – Solidaritet. Størst betydning av publikasjonene våre hadde nok SNPs Informasjonsbulletin som for det første brakte stoff fra Solidaritets undergrunnspresse (blant annet fra Tygodnik Mazowsze, Tygodnik Wojenny, PWA, Rozwaga i Solidarnosc, Z dnia na dzien, Biuletyn Informacyjny KIiP Zbigniewa Romaszewskiego, Polityka Polska og Portowiec) og egne informasjonskilder. Bulletinen som bl.a. fikk betydelig støtte fra stiftelsen Fritt Ord kom ut hyppig og så regelmessig som mulig. Den ble bl.a. sendt gratis til NRK og de viktigste avisene i landet. Den ble hyppig sitert i norsk presse og var på alle måter et godt bindeledd mellom oss og media. Det er i dag kanskje vanskelig å forestille seg en verden uten internett og private fjernsynskanaler. Nettopp derfor ble SNP en så viktig informasjonskilde. Det ble mer eller mindre en regel at norske journalister tok kontakt med oss før de reiste ned på reportasjetur til Polen. Vi ordnet med direkte kontakter til Undergrunns – Solidaritet i tillegg til den bakgrunnsinformasjonen de hadde tilgang til via informasjonsbulletinen. Den første informasjonsbulletinen kom ut i januar 1982. Alle SNP – publikasjonene ble utgitt bare på norsk

Tidsskriftet Solidaritet kom ut fra og med desember 1981, de siste årene heller uregelmessig. Tidsskriftet brakte stoff fra Undergrunns – Solidaritet, men også fra det øvrige Øst – Europa. Representanter for den tsjekkoslovakiske borgerrettighetsbevegelsen Charta 77 som var bosatt i Norge var medlemmer av redaksjonen av tidsskriftet.

DET PRAKTISKE ARBEIDET

En viktig del av informasjonsarbeidet var også alle utstillingene og standsene (i regn og snø). Populære var alle kalenderne, SNP – merkene og ikke minst SNP – armbåndsurene. Dette var et av de mange ansvarsområdene til Arne Borg som var et av SNPs aller mest aktive styremedlemmer fra 1982 og frem til legaliseringen av Solidaritet. I 1982 ble det også arrangert en rekke demonstrasjonstog over hele Norge som krevde legalisering av Solidaritet. Disse demonstrasjonstogene som ikke sjelden var fakkeltog minnet folk på en synlig måte om Solidaritets frihetskamp og var dessuten god reklame for arbeidet til lokalavdelingene. Internasjonal oppmerksomhet fikk SNPs fakkeltog i Oslo i forbindelse med utdelingen av Nobels fredspris til Solidaritets leder Lech Walesa (som kona hans mottok) i 1983.

God reklame for lokalavdelingene i den lokale presse ga også den såkalte adopsjonskampanjen som ble innledet 1982. Denne kampanjen som var internasjonal gikk ut på at fagforeninger, lokalavdelinger og andre arbeidet for å få løslatt en spesiell politisk fange. Dessuten sendte de jevnlig brev og pakker til fangene. SNP organiserte standariserte pakker. Ikke sjelden ledet slik ”adopsjon” av fengslede Solidaritets – aktivister til verdifulle personlig kontakter senere.

Viktig var naturligvis også kontakten med politikerne. Viktigst var kontakten med Stortinget som resulterte i underskriftskampanjer for å få frigitt politiske fanger. Jeg hadde under annen halvdel av 80 – tallet jevnlig kontakt med representanter for utenrikskomiteen. I 1987 resulterte samarbeidet med Arbeiderpartiets og Høyres representanter i komiteen i at denne og dermed også et samlet Storting tok til orde for en legalisering av Solidaritet.

Vi hadde utover det kontakt med et bredt nett av norske samfunnsengasjerte organisasjoner. Svært aktive de første årene var for eksempel Norges Bygdeungdomslag. Interesse for Solidaritet Norge – Polen fattet også organisasjoner av typen Natur og Ungdom og Folkereisning mot krig (FmK). Audun Bakkerud symboliserte denne trenden da han på slutten av 80 – tallet var styremedlem i så vel FmK som SNP.

Det rent humanitære arbeidet ble som tidligere nevnt organisert utelukkende lokalt. Det skjedde mye på den fronten i lokal regi og dette skapte også blest om lokalavdelingene. SNP sentralt sørget for at de som mottok hjelpen ikke samarbeidet med de polske myndighetene. Det betød at vi via Undergrunns – Solidaritet hadde fått en god oversikt over hvilke katolske kirker det var verdt å benytte seg av som gode mottakssentraler.

Svært viktig var selvfølgelig den hjelpen som gikk direkte til Solidaritet. Penger kom raskt til å erstatte trykkerimaskinene av en hel rekke rent praktiske årsaker. Alternativet ville være å gjøre oss avhengige av profesjonelle smuglere der vi ikke hadde noen kontroll verken over forsending eller mottak. Penger var mye enklere og SNP fikk sendt ned store summer til Undergrunns – Solidaritet. Til forskjell fra LO sentralt sendte vi ikke penger til Solidaritets utenlandskontor i Brussel, men direkte til de delene av Solidaritets undergrunnsbevegelse som vi selv hadde valgt ut. Det sier seg selv at vi prioriterte de regionene vi samarbeidet aller mest med som Wroclaw og Gdansk, men hjelp ble også sendt til Warszawa, Lodz, Katowice og andre regioner. I stedet for å benytte faste kurerer kom hjelpen frem takket være et stort antall mennesker, hovedsakelig nordmenn som av og til hjalp oss men ikke mer enn at de ikke åpenbart vakte oppsikt ved grensepasseringene.

Mottaket av slik støtte ble bekreftet gjennom spesielle koder i Solidaritets undergrunnspublikasjoner. Den kjente presten Henryk Jankowski fra Sankt Brygyda – kirken i Gdansk stemplet derimot spesielle postkort som deretter raskt ble sendt tilbake til SNP via Undergrunns – Solidaritets egne kanaler. Ofte forsto Solidaritet ikke betydningen av våre koder som når et enkeltbeløp på hele 40 000 norske kroner ble bekreftet gjennom koden Kirk. De trodde at det her måtte dreie seg om lederen i SNP som de mente het Kirk til fornavn. Kirk som i Kirk Douglas. Pengene ble i virkeligheten samlet inn av gruvearbeiderne i Kirkenes i samarbeid med SNPs lokalavdeling der oppe.

SAMARBEIDSAVTALER

De siste årene før Solidaritet og Polen fikk friheten tilbake, bidro SNP til at det ble undertegnet en del samarbeidsavtaler med regionavdelinger innenfor Solidaritet. Solidaritet var jo først og fremst territorielt og ikke bransjemessig organisert. Disse avtalene var også et ledd i en internasjonal utvikling. Franskmennene begynte med dette litt før oss. Delvis inngikk vi egne samarbeidsavtaler og delvis hjalp vi andre til å inngå dem. Det siste var det viktigste. I september 1987 undertegnet lederen av Oslo Transportarbeiderforbund Per Østvold en samarbeidsavtale med Solidaritets bedriftsklubb ved havnen i Gdansk. Per Østvold var på den tiden samtidig sentralstyremedlem i Solidaritet Norge-Polen. Dette skjedde altså mens Solidaritet fremdeles var illegal, men unntakstilstanden var over. Asker og Bærum Lærerlag inngikk en liknende avtale med Solidaritets lærerseksjon.

Etter hvert inngikk de to hovedorganisasjonene som sto utenfor LO, altså AF (Akademikernes Fellesorganissjon) og YS vennskapsavtaler med Solidaritet på regionalt plan. AF inngikk en avtale med Solidaritet i Øvre Slask (Katowice – regionen) og YS avtaler med Solidaritet i Gdansk og Stalowa Wola. Det dreide seg særlig om opplæring av tillitsvalgte og dessuten om hjelp med nytt utstyr. LO mislikte disse avtalene og forsøkte derfor å legge press på Solidaritet sentralt i håp

om å kunne forhindre et slikt samarbeide. Disse samarbeids- eller vennskapsavtalene var myntet på å bistå Solidaritet særlig i den første oppbyggingsfasen. I 1991 arrangerte AF og YS i samarbeid med Solidaritets Katowice – avdeling (Øvre Slask) og Den Norske Helsingforskomite et større miljøseminar i Wisla i Polen.

1989

I 1989 kom så demokratiet til Polen. Reaksjonene var nok innledningsvis litt forkjellige også blant aktivistene i Solidaritet Norge – Polen. De som hadde sett frem til et nytt politisk system med fagforeninger i sentrum, var naturlig nok noe skuffet. De derimot som mente at det var godt nok med frihet og demokrati slik som undertegnede, var rimelig tilfreds.

(Undertegnede, Bjørn Cato Funnemark var formann for Solidaritet Norge-Polen fra 1986-1990, sentralstyremedlem f.o.m. 1982 og informasjonsansvarlig f.o.m. 1981)

LECH SOKÓŁ

HJELPENDE HÅND.
NORSK STØTTE FOR „SOLIDARNOŚĆ" OG HJELP FOR POLEN ETTER 1991

Før jeg kom til Norge den 9. juni 1991 som den første ikke-kommunistiske polske ambassadøren, hadde jeg basert på dokumenter fått nokså god kjennskap til norsk hjelp for „Solidarność" i løpet av fagbevegelsens korte lovlige virksomhet og under dens undergrunnsvirksomhet etter innføring av unntakstilstanden, samt til hjelp for polske politiske utvandrere. Jeg kjente noen navn og visste en del, men ikke noe konkret, om organisasjonen Solidaritet Norge – Polen som ble stiftet spontant og ble meget aktiv, samt om bladet „Solidaritet med Polen". Vi var allerede vant til å motta betydelig hjelp som hadde strømmet til Polen allerede før unntakstilstanden. Gavmildheten til vanlige borgere fra forskjellige land i Europa og til ikke-statlige organisasjoner, samt til regjeringer og nasjonalforsamlinger – først og fremst etter innføring av unntakstilstanden – var meget stor og ble raskt satt i verk som resultat av både meldinger i massemedia som fortalte om landets vanskelige økonomiske situasjon, og av veldig stor støtte og sympati for Polen denne perioden. Jeg mener at alle som hadde å gjøre med denne hjelpen, alle som fikk hjelp og kunne dele den videre, forblir for alltid takknemlige og fulle av beundring i forhold til giverne. Flere ganger har jeg tenkt at hjelpen som Polen fikk fra nordmenn og Norge var forholdsmessig den største og mest sjenerøse. Jeg fikk forresten kjenne personlig den norske gavmildheten og forståelsen for mennesker i nød fra forskjellige land og verdensdeler. Derfor er det lett for meg å se hvilken hjelp som ble gitt til Polen i den vanskeligste perioden, men også senere. Deltakelsen i hjelpeaksjoner av alle slag har lenge vært en ambisiøs satsing i Norge og er blitt en del av norsk tradisjon. Dette er noe man med rette kan skryte av. Landet, som hadde vært meget fattig i flere hundre år, har vært i stand til å hjelpe andre i noen titalls år og kastet ikke bort muligheten til å gjøre det.

Hvor effektiv hjelpen til polakker som kom til Norge etter den 13. desember 1981 var, fikk jeg vite gradvis og med utganspunkt i konkrete eksempler. Denne kunnskapen fikk jeg helt fra begynnelsen av min misjon i dette landet, som varte fram til den 2. desember 1996. Ambassadørene som startet sin tjeneste etter kommunismens fall begynte sin virksomhet, med noen få unntak, under veldig spesielle omstendigheter: De manglet diplomatisk erfaring fra før, men de ble utpekt med en gang til å representere det nye Polen, fritt og fullstendig forskjellig fra Folkerepublikken Polen. Deres viktige oppgave, som ofte ble betraktet som en personlig misjon og gjennomført meget

omhyggelig, var å nå fram til landsmenn i utlandet, bringe dem det gode budskap om at Polen er fritt, gjøre dem kjent med det nye Polen og gi dem all den nødvendige hjelpen og rådgivning som trengtes. Å arbeide for dette gjorde det mulig for meg å skaffe meg en viss orientering om utvandrernes personlige situasjon. Ofte nølte de mellom håp og bestemmelsen om å reise tilbake, eller, meget sjeldent, å ikke ville ha noe som helst med Polen å gjøre. Noen ganger ble sorgen og traumet lindret med tiden, og etter noen år med nøling reiste de tilbake. Andre forble i Norge for alltid av ulike grunner. I nesten alle tilfelle var den mest naturlige anledningen til å bli kjent med polakker de polske søndagsmessene og messer ved kirkelige høytider, høytider knyttet til 2. verdenskrig og høytidene 3. mai, 1. november og 11. november, samt andre tilfeldige anledninger.

Da jeg ble vant til livet i Oslo og til mine nye arbeidsoppgaver, bestemte jeg meg til å foreta den første lengre reisen til polske miljøer spredd utenfor hovedstaden, først i Sør-Norge og så på Vestlandet. De fleste polakkene bodde og bor fortsatt i Oslo og i nærheten av byen. På reisen besøkte jeg også norske lokale myndigheter for å fortelle om republikken Polen på og for å fremme samarbeid mellom byer og firmaer som kunne tenke seg å investere i Polen. Flere ganger hadde jeg samtaler med polakker som bodde i Kristiansand, Stavanger og Bergen. Mine reisefeller var leder for ambassadens konsulat og leder for kontoret for handelsrådgivning. Begge to, og først og fremst den andre, hadde bodd i Norge i en viss tid, de hadde skaffet seg erfaring og hadde blitt kjent med landet og det polske miljøet. Vi reiste med bil den 8. september 1991. Senere, da jeg hadde anledning til det, ble jeg kjent med andre polske miljøer i Norge. Av mange årsaker var universitetsbyen Trondheim et viktig sted. Helt fra middelalderen har byen vært åpen for verden. Besøket i Narvik hadde selvfølgelig en spesiell betydning for meg, selv om det er en meget liten gruppe polakker som bor der. Minnet om polske soldater som deltok i den allierte ekspedisjonen i 1940 og i slaget om Narvik er fortsatt meget levende i det polske samfunnet, og det huskes fortsatt av nordmenn, særlig av krigsveteraner, men også av de lokale myndighetene og regionens innbyggere.

Konklusjonene etter disse besøkene og etter alle kontakter jeg senere hadde med polakker i løpet av mitt opphold i Norge i fem og halvt år, kan presenteres kort. Mottakelsen av polske politiske innvandrere i Norge var sikkert varm, men først og fremst meget effektiv. De norske skattebetalernes penger ble ikke kastet bort. I 1991, det vil si 10 år etter innføring av unntakstilstanden i Polen, var de polske miljøene sikret en rimelig eller god økonomisk situasjon. De var godt etablert i det norske samfunnet. Praktisk talt alle innvandrerne hadde arbeid, de kunne norsk enten på grunnivå, godt eller til og med veldig godt, de fleste arbeidet med sitt eget yrke. Det var bare noen få som mottok sosiale ytelser. Blant disse få var det ikke mange som foretrakk ytelsene framfor arbeid, noe som forekommer ganske ofte blant ulike innvandrergrupper. Det virker som om polakkene hadde færre problemer på dette området enn andre innvadrere. Noen ganger hadde en av ektefellene arbeid, mens den andre mottok sosiale ytelser. Arbeidet i det norske samfunnet bidro på en naturlig måte, noe som forresten alltid skjer, til integrasjon, og integrasjonen var synlig i det polske miljøet. Polakker hadde ofte ganske høy status i samfunnet uansett om deres opphold i Norge var nokså kort. De var arkitekter og kunstnere (forming, musikk), journalister i norske aviser, ingeniører i ulike fag, leger, ansatt også ved medisinske universitet, lærere. De fikk ansettelse ved norske høyskoler, både tekniske og humanistiske (Oslo, Trondheim, Bergen), de var forretningsmenn som drev først og fremst små eller helst mellomstore bedrifter, kontoransatte og drev selvfølgelig også med fysisk arbeid. Noen av dem hadde oppnådd høy status i sitt yrke. Kort sagt hadde de det ganske godt. De forberedte seg økonomisk til å forbli i Norge resten av livet. Deres barn fikk utdanning, og det er ingen tvil om at de ikke utgjorde noen underklasse. Jeg mener, ut fra min egen erfaring, at de integrerte seg i det norske samfunnet både med hensyn til økonomiske forhold og det sosiale livet. De fikk en utmerket mulighet til utvikling og rett og slett til å kunne leve i Norge. Denne muligheten ble gitt dem, og de benyttet seg av den. De holdt sammen, noe som noen ganger ikke utelukket alvorlige politiske konflikter. De ble ikke godkjent som „våre egne" i Norge, men dette er alltid et resultat av en lang prosess. Uansett var deres situasjon bra, særlig når den sammenliknes med polsk

fattigdom sent på 1980- og 1990-tallet i forrige århundre. Selvfølgelig kan ikke gode vilkår frigjøre deg fra dilemmaer og bitterhet knyttet til emigrasjon. Jeg mener også at synet på våre landsmenn var mer eller mindre positivt, men det er sikkert at de ikke skapte alvorlige problemer for samfunnet som tok imot dem med en så stor gjestfrihet.

Polakker som oppholdt seg i Norge var organisert. Deres organisasjoner, i hvert fall i perioden jeg var der, var typiske polske sammenslutninger av utvandrere. De opprettholdt forbindelser med hjemlandet, de fulgte med på nyheter fra hjemlandet. I mindre grad var de opptatt av å gjøre medlemmenes liv i Norge lettere. Selvfølgelig støttet disse organisasjonene sine medlemmer, men det var ingen som ville inn i lokalpolitikken, for ikke å nevne nasjonalforsamlingen. Det politiske livet i Norge interesserte dem ikke. Under mitt opphold traff jeg kanskje en polakk som tilhørte et norsk politisk parti. Derfor var integrasjonen begrenset, dens utvikling stanset. Det er mulig at de i større grad ønsket seg anledning til å reise tilbake enn til å integrere seg enda mer. Kanskje det fortsatt var for tidlig? Kanskje den naturlige drømmen til en politisk utvandrer er den store drømmen om å komme tilbake til landet han eller hun en gang måtte forlate? Jeg spurte dem om det, men jeg fikk aldri noen tilfredsstillende svar. Jeg pekte på aktiviteten til innvandrere fra Pakistan og andre islamske land som befant seg i en mer sammensatt situasjon og som hadde vanskeligere for å integrere seg. Noen år etter min ankomst til Norge dukket den første representant fra Pakistan opp i nasjonalforsamlingen. Han ble entusiastisk mottatt av norske aviser og man hadde store forventninger knyttet til framgang for integrering av innvadrere i Norge i forbindelse med hans tilstedeværelse på Stortinget. Polakker hadde ikke prøvd noe liknende. Mange av dem bevarte det polske passet, og den mest populære løsningen var trolig dobbelt statsborgerskap. Jeg tror at de rett og slett alltid var klare for tilbakereisen. Men kanskje så de ingen grunn til å gå inn i bostedslandets politiske liv siden deres levevilkår var mye bedre enn i Polen. De måtte ikke strebe etter noe, og samtidig ville de ikke det.

Året 1991, da jeg kom til Norge, var mer en innhøstningstid for resultater av norsk hjelp gitt til medlemmene av „Solidarność" i Polen og for polske politiske innvandrere i Norge enn tid for omfattende hjelpeaksjoner. Nordmenn og polakker som var engasjert i hjelpetiltak var klar over at tiden hadde forandret seg, og at prioriteten til alle slags hjelpeaksjoner også var forandret. Det indirekte beviset på denne situasjonen var mitt møte med norske og polske medlemmer av organisasjonen Solidaritet Norge–Polen som tok sted den 21. mars 1992. Til møtet ble jeg invitert ved brev fra Ole Drolsum. Andre deltakere var Bjørn Cato Funnemark, som jeg ble kjent med samme dag og den polske siden representert ved Paweł Gajowniczek, Jerzy Jankowski, Wojciech Strzelecki, Marek Tumidajewicz og Tomasz Wacko. Den viktigste problemstillingen som var tatt opp under møtet, hvor det var imponerende kjennskap til saken, var situasjonen til polakker i Øst-Europa, først og fremst i Ukraina og Hviterussland. Hjelp til polakker i Ukraina hadde jeg mulighet for å støtte noe senere, gjennom Caritas Norge, på initiativ fra presten Józef Kozłowski, polsk jesuitt, som da arbeidet i Norge og som startet arbeid i en katolsk menighet i Ukraina etter at han hadde gått av med pensjon. Hjelpeaksjoner rettet mot polakker og Polen hadde også et viktig aspekt som det er nødvendig å nevne. Polen var landet det fortsatt ble vist stor interesse for i Norge og som ikke for lenge siden ble beundret på en virkelig entusiastisk måte. Nobels fredspris for Lech Wałęsa var uttrykk for denne beundringen. Samtidig var prisen en faktor som støttet den praktiske og konkrete hjelpen. Kort sagt, men uten at det skal høres ut som et slagord, kan man si: Polen påvirket fantasien og satte hjertene i brann. Denne situasjonen kunne ikke vare til evig tid. Jeg fikk se hvordan den langsomt forandret seg. Imidlertig ble mange verdier fra denne perioden bevart, selv om ikke alt er synlig. I perioden det er snakk om skapte Solidaritetets legende og ry et positivt bilde av vårt land og vekket interesse for det. Det var trolig første gang landet vekket så stor interesse etter november- og januaroppstanden og minnet om slaget om Narvik. Dette ga seg utslag i at det var relativt lett å fremme Polen og dets økonomiske og politiske interesser. Det betydde ikke at man lett gjorde suksess med saker av større betydning, men det var mulig å presentere vanskeligheter

og problemer i en atmosfære av sympati og forståelse fra det norske vertskapet. Forholdsvis mye hjelp kunne man fortsatt få takket være legenden om Solidaritet og en slags vane for å kunne hjelpe Polen. Dette ble gjort av den norske regjeringen og av vanlige borgere. Jeg husker flere rørende øyeblikk som vitner om at man hadde oss i tankene og om forståelse fra ikke-statlige organisasjoner og fra vanlige mennesker. Om detaljene kunne jeg skrive langt og omfattende. Men jeg vil begrense meg til bare ett eksempel.

I begynnelsen av 1990-årene oppstod det meget tydelig et problem som man allerede hadde kjennskap til: etter at visumplikten for polakker hadde blitt opphevet, kom mange landsmenn til Norge for å søke arbeid. Flesteparten av dem jobbet „svart". De etablerte store leirer på parkeringsplasser utenfor byer og ved skoger. Dit kom det nordmenn som trengte arbeidskraft. Disse leirene var ikke tilpasset for så mange personer gjennom så lang tid. For øvrig var det i strid med norske lover og regler. Avisene tok opp saken, og det norske samfunnet delte seg. Polakker hadde et utmerket rykte som arbeidere innen flere fag, de spesialiserte seg først og fremst i jordbruket (som jordbærplukkere) og innen oppussing av boliger og hytter. Norske bønder anmodet meg flere ganger om å gjøre det lettere for polakker å få lovlig arbeid på deres gårder. Men jeg hadde ikke mulighet til å endre norsk lov. Avisene gikk til sterke angrep på polakker, myndighetene måtte holde seg til lovens bokstav. Noen ganger opplevde man meget ubehagelige ting. De som ikke skuffet var vanlige nordmenn: De forsvarte oss i avisene, selv om å overholde lov og orden står mye sterkere i Norge enn i Polen. Mange ganger hjalp de spontant våre landsmenn på ulike måter. De leverte dem mat og drikkevann, noen leide og leverte toalett til parkeringsplassen. Alle, som regel også journalister, kritiserte, men hadde forståelse for situasjonen. Hovedstadens dagsavis „Aftenposten" hadde i helgeutgaven en reportasje om polakker som ved å regelmessig å arbeide med jordbærplukking tjente penger til hus. Reportasjen ga uttrykk for anerkjennelse for polsk arbeidsomhet og snarrådighet. Jeg deltok i en fest arrangert for jordbærplukkere på en gård som ligger noen titalls kilometer fra Oslo. Konkurransen i plukking, som var ett av programpunktene, ble vunnet av en polakk foran en ire. Nå er det ganske lett for polakker å finne arbeid i Norge... og det er lovlig. Flere benytter anledningen.

Jeg har nevnt at på møtet med medlemmer av foreningen Solidaritet–Polen var det også polakker til stede. De som hadde utvandret tidlig på grunn av innføring av unntakstilstanden i Polen, samt noen få som hadde bodd lenge i Norge, organiserte politiske demonstrasjoner, hjelp og var på mange måter med på virksomhet for Polen gjennom norske organisasjoner og gjennom spontane aksjoner organisert av vanlige borgere. Det var ikke lett å nå ut til alle sammen, nordmenn og polakker, med ord om takknemlighet. Jeg har en følelse av at mye mer kunne vært gjort i den forbindelse. Derfor setter jeg meget stor pris på at jeg kunne overrekke noen av dem fortjenstorden tildelt av Republikken Polens president Lech Wałęsa, og senere, etter presidentvalget i 1995, Aleksander Kwaśniewski. Utdelingsseremonien den 22. mars 1994 fant sted i Den polske ambassade i Oslo. Det ble en viktig hendelse, selv om den ble begrenset til det polske miljøet. Da jeg arbeidet med å sende søknader til Warszawa, kjente jeg personlig de viktigste personene som skulle få utmerkelsen. Men jeg er også noen personer fra Foreningen „Kultur" en stor takk skyldig. De samlet tidligere medlemmer og tilhengere av Solidaritet som bodde i Norge og kom med forslag og råd. Den 22. mars, tildelte jeg posthumt Republikken Polens fortjenstorden, Offiserskors, til Andrzej Jachowicz. Ordenen ble også gitt til Gabriela Bogusławska (Offiserskors), som har gjort meget mye for Solidaritet og det polske miljøet i Oslo, samt til Polens store venn, som snakker polsk meget godt, Bjørn Cato Funnemark (Fortjenstorden, Ridderkors). Blant de innbudte gjester var nordmenn og polakker. Vi hadde også æren av å ha Jan Zamoyski som gjest. Han var politisk fange i Stalinperioden og far til Gabriela Bogusławska.

Som jeg har allerede sagt, var den norske regjeringen og nasjonalforsamlingen sterkt til stede under ulike hjelpeaksjoner og politiske aksjoner for Polen, på en måte som passet disse institusjonene. Dette er likevel en annen historie, som jeg nevner her som en del av en større helhet som handler

om forståelsen og støtten som landet vårt fikk oppleve i Norge, Europa og verden. Disse faktaene må man ikke glemme, selv om de i dag er fjerne og hører til interesseområdene til historikere som forsker på samtidens politikk og økonomi, diplomatiske og internasjonale relasjoner. Det første problemet jeg møtte rett etter ankomst til Norge hørte til denne kategorien og gjaldt spørsmål om rekonstruksjon av polsk gjeld i forbindelse med investeringer innen miljøvern. Sverige og Norge spilte en vesentlig rolle i denne saken. Det gjaldt ikke en liten ting for Polen som strevde med i flasjon og økonomiske vanskeligheter. Gjelden kvalte vår økonomi, og gjeldsproblemet gjorde at vi ikke var en troverdig partner i økonomiske forhandlinger. Ting av større og mindre betydning var med på å bygge vår framtid som et fritt land i Europa. Nordmenn og Norge spilte i disse tidene en betydelig rolle. Vi skylder dem takknemlighet. La oss bevare minnet om disse fakta for ettertiden. Dette er forresten vår plikt.

JAN STRĘKOWSKI

TING SOM ER STØRRE ENN MEG SELV

For femten år siden fikk jeg ideen om å lage en serie dokumentarfilmer „Polakker ut fra eget valg". Den skulle handle om utlendinger som – enten formelt eller uformelt – har blitt polakker. På den ene side ville jeg se på Polen med øyne til de utenforstående som har vennlige følelser overfor oss, og på den annen side ville jeg undersøke hvorfor de har blitt så sterkt knyttet til Polen. Det viste seg at de fleste utlendinger fra ulike land, ikke bare fra Europa, men også Nord- og Sør-Amerika eller Asia, hadde blitt interessert i Polen på et spesielt tidspunkt. Impulsen som førte til at de ble knyttet til landet vårt var grunnleggelse av Solidaritet etter streiker på den polske kysten i august 1980, og så kommunistenes forsøk på å nedlegge den ved å innføre unntakstilstand i Polen i desember 1981.

Det var også slik med nordmenn. Hendelsene i Polen vakte ikke bare interesse i media, men også hos vanlige nordmenn, som for eksempel Ketil Heyerdahl og folk som sammen med ham ville med egne øyne se den polske revolusjonen i Gdańsk i august 1980. De var på verftet i Gdańsk som da het Lenin-verft og så med egne øyne da Augustavtalen ble signert av representantene for de kommunistiske myndighetene og arbeiderne i bedriftene i Gdańsk som ble ledet av den framtidige Nobelprisvinneren, Lech Wałęsa. Som resultat av denne avtalen oppsto Solidaritet, det første ikke-kommunistiske fagforbundet i hele det såkalte sosialistiske leiret etter Den andre verdenskrig.

Snart etter grunnleggelsen av Solidaritet fikk jeg jobb i Solidaritets nyhetsbyrå i Masovia-regionen, det vil si i forbundets kontor i Warszawa, og jeg så med egne øyne hvor interessert verden ble i det som på den tiden foregikk i Polen. Vi fikk besøk av dusinvis av journalister, kunstnere, forfattere, fagforbundfolk på ulike nivåer. Vi fikk uventede besøk av store stjerner, som den franske skuespilleren Gerard Depardieu. Alle ville ikke bare få vite hva Det uavhengige selvstyrte fagforbundet Solidaritet var, men de ville også hjelpe og dermed deltok de i den fredelige revolusjonen som ble startet i Polen og som nesten ti år senere førte til forfall i det kommunistiske leiret, nedrivning av Berlinmuren og sammenbrudd av sovjetimperiet og den viktigste staten i det såkalte sosialistiske leiret, Sovjetunionen.

Denne interessen i verden gjelder også Norge. Under aksjonen "Gi en time arbeid til Polen" som ble arrangert av deltakerne i reisen til verftet i Gdańsk da de kom tilbake fra Polen, ble det ikke bare samlet inn mye penger for å støtte Solidaritet, men det var også begynnelsen på nordmenns systematiske arbeid for Polen. Dette arbeidet førte til etablering av Solidaritet Norge-Polen i april

1981, og dens første leder ble Ketil Heyerdahl. Det er spesielt på verdensbasis at denne organisasjonen ble veldig stor og fungerte frem til begynnelsen av 1990-tallet da Polen begynte å bli styrt av Solidaritet-medlemmer.

Når man ser på Europa med hensyn til engasjementet i hjelpen for Polen for så mange år siden, er det to land som skiller seg ut: Frankrike med en rekke ulike organisasjoner, forskjellige komiteer, mesteparten av fagforeninger, hundre tusener av folk engasjert i støtte for polsk opposisjon og polakker som var svært fattige på den tiden, og Norge med Solidaritet Norge-Polen som hadde nærmere 100.000 medlemmer, koordinerte både hjelpeaksjonen for den polske undergrunnsbevegelsen (etter innføring av unntakstilstanden) og førte en opplysningsaksjon, særlig blant norske journalister og politikere, samt koordinerte dusinvis av aktiviteter knyttet til humanitær hjelpeaksjon for Polen. Selvsagt engasjerte andre nasjoner seg også veldig sterkt i hjelpen for Polen, det er for eksempel verdt å legge merke til den enorme humanitære hjelpen fra Tyskland. Men ikke alle steder fantes det politisk støtte til den polske frihetsbevegelsen. I Tyskland var den ikke støttet, i Frankrike var det ganske forskjellig – snart etter innføringen av unntakstilstanden i Polen ble den hemmelig støttet av representanter for den franske regjeringen. Norge var, med et par unntak, solidarisk med Polen, Solidaritet ble støttet av både høyre- og venstreorienterte partier (særlig av det maoistiske partiet som var fiendtlig innstilt mot Sovjetunionen). Det var til og med forholdet til general Jaruzelski som ville knuse Solidaritet som dannet bakgrunnen til splittelsen i det norske kommunistiske partiet som til denne tid hadde vært tilhenger av den kommunistiske linjen med sentral i Moskva.

Når man snakker om nordmenns støtte til Solidaritet, må jeg hele tiden komme tilbake til mine minner. Snart etter at forbundet oppsto, hadde de som etablerte Solidaritet største problemer med manglende forbundserfaring, for det er jo vanskelig å få den i et land hvor fagforeninger bare skulle lytte til det kommunistiske partiet og hjelpe det å styre, og med nesten fullstendig mangel på kopierings- og trykkingsutstyr som gjorde det umulig for Solidaritet å nå med dets budskap og opplysninger til 10 mill. medlemmer og verden. De kommunistiske statene hadde opplysningsmonopol, de hadde en sensuretat som verifiserte enhver tekst før den ble trykket, til og med tekster på fyrstikkesker og i nekrologer, og bestemte om de skulle publiseres eller ikke; ofte ble publisering tillatt først etter at en del av teksten hadde blitt slettet. Solidariteten brøt med dette monopolet. I hundrevis av forbundsbulletiner som ble utgitt både på lovlig og ulovlig vis kunne millioner polakker finne sannheten om den polske virkeligheten og historien, om næringslivet, samfunnssituasjonen, politikken. Også her var hjelpen fra den frie verden uvurderlig. Snart etter registreringen av Solidaritet startet trykkemaskiner å komme til Polen – men dette ordet er kanskje for stort fordi det ofte var gamle stensil- og kopieringsmaskiner, og skrivemaskiner som man hadde begrenset tilgang til i Polen.

Solidaritet etablerte da en spesiell avdeling for mottakelse og distribuering av disse maskinene i landet, den såkalte Slowik-komiteen (Slowik var etternavnet på komiteens leder). Det var på den tiden da jeg først så norske maskiner. Senere fikk jeg vite om en stor aksjon som omfattet innkjøp, innsamling, reparering og sending av trykke- og skrivemaskiner til Polen, som ble organisert i Norge av viselederen for SN-P, Andrzej Jachowicz. Omfanget av denne aksjonen var større enn det som andre land gjorde for Polen med hensyn til dette. Under unntakstilstanden, da jeg var sjef i undergrunnstidsskriftet Tygodnik Wojenny, fikk jeg vite at en av mine samarbeidspartnere i Tygodnik hadde deltatt i repareringsaksjonen av disse maskinene. Tidligere var han aktiv i KOR (komiteen for arbeidernes forsvar) som ble grunnlagt i 1976 - jeg kan nevne at de forfulgte polske arbeiderne samt medlemmene i KOR som forsvarte dem ble støttet bl.a. også av nordmenn, herunder LO. Mannen het Jacek Arct og oppholdt seg i Oslo fra 1979 til 1981.

Da han fortalte meg om det mange år senere, også om det utrolige stedet hvor maskinene som skulle sendes til Polen ble reparerte – kjøleskapsrepareringsverksted i Christian Krohgs gate 2 i den norske hovedstaden, understrekte han uselviskheten til den norske eieren av verkstedet hvor trykkemaskiner i mange dager ble reparert og forberedt til å bli sendt til Polen. Man kan gjerne kikke til Aftenposten fra 30. januar 1981 (det vil si før SN-P ble offisielt grunnlagt) for å lese at det var

nordmenn som først leverte trykkemaskiner til Solidaritet. For å være nøyaktig kan man sitere etter den norske avisen at frem til 30. januar 1981 hadde "polakker mottatt tolv offsetmaskiner, fire stensilmaskiner og noe mindre trykkeutstyr", samt tusenvis av papirark som også var reglementert av de polske myndighetene (jeg må ikke tilføye at Solidaritet hadde problemer både med å få og kjøpe papir). Og etter opplysninger fra den polske ambassaden i Oslo, frem til 13. desember 1981, da unntakstilstanden ble innført i Polen og Solidaritet ble forbudt, ble det sendt 170 trykkemaskiner til Polen, herunder 84 offsetmaskiner som var svært ettertraktet her i landet.

Denne virksomheten ble fremdeles ført da Solidaritet kom ned til undergrunnen. Blant deltakerne var transportarbeiderne fra Norsk Transportarbeiderforbund som risikerte arrestasjon da de smuglet til Polen trykkeutstyr for tusenvis av ulovlige forlag og undergrunnstidsskrifter som hadde oppstått etter innføringen av unntakstilstanden. Man smuglet også bøker fra eksilforlag, og en av norske sjåfører som deltok i denne smuglingen, Dag Ådal, ble arrestert i 1986 og tilbrakte et par måneder i polsk fengsel.

Den polske solidaritetsundergrunnen kjempet ikke med våpen. Det eneste våpenet i et kommunistisk land var det frie ord, derfor kunne hjelpen for undergrunnstrykkeriene ikke overvurderes.

Men andre tiltak som støttet polakkene var også viktige, for eksempel informasjon til verden om situasjonen i Polen, hjelp for politiske fanger og familiene deres, hjelp for arbeiderne som ble kastet ut fra jobben på grunn av den ulovlige forbundsvirksomheten sin, humanitærhjelp for sykehus, barnehjem og de fattige – alt dette utgjorde flere millioner kroner per år. Den politiske støtten var også viktig – den vi fikk fra norske politikere, Stortinget og Nobelkomiteen som i 1983 tok den modige beslutningen om å gi fredsprisen til den fengslede og forfulgte lederen for Solidaritet, Lech Wałęsa.

Nå må jeg igjen vise til mine opplevelser fra denne perioden. På begynnelsen av unntakstilstanden var noen av våre medarbeidere i Norge. Litt senere etablerte de i Oslo en avdeling av undergrunnstidsskriftet vårt, Tygodnik Wojenny. Paweł Gajowniczek som var ansvarlig for dette var også aktiv i SN-P, noe som ga oss muligheten til å få både materiell og økonomisk støtte fra denne organisasjonen. Det ble grunnlagt en nyhetskanal om nordmenns virksomhet for polakker og situasjonen i Polen. Siden vi nå hadde en avdeling i Norge, ble representanten vår i Oslo, Paweł Gajowniczek og to andre representanter for Tygodnik Wojenny (Bogdan Zmorzyński fra Tyskland og Andrzej Zwaniecki fra Sverige) offisielt akkreditert under nobelprisutdelingen i desember 1983. Det er viktig å understreke at på grunn av at de kommunistiske mediene, både fra Polen og andre sosialistiske land, boikottet seremonien, mens andre undergrunnsaviser ikke kunne sende journalistene sine til Oslo, var representantene våre de eneste journalistene fra et tidsskrift – og i tillegg et undergrunnstidsskrift – fra Øst-Europa. Rapporten deres som ble publisert i Tygodnik var den eneste direkte rapporten fra utdelingen av prisen (som ble mottatt av Wałęsas kone, Danuta og sønnen deres) i hele østblokken. I tillegg resulterte deltakelsen av journalistene våre i seremonien i at det i undergrunnen ble utgitt et album med bilder fra 10. og 11. desember 1983 i Oslo.

I 1984 etablerte vi i Warszawa en undergrunnsradiostasjon, Radio Solidaritet, som også ble støttet av SN-P, og et tidsskrift Przegląd Wiadomości Agencyjnych, knyttet til stasjonen. Vi trengte da både økonomisk støtte og hjelp med å kjøpe deler til sendere som ble produsert i undergrunnen. Og vi fikk denne hjelpen, bl.a. fra Norge. Det er verdt å tilføye at samme år ble det startet Radio Solidaritet i Trondheim som ble ført av polakker og nordmenn og fungerte frem til 1987. Den var en av to slike radiostasjoner i verden – den andre var Radio Solidarité, grunnlagt i Paris i desember 1981.

Slik kom jeg for første gang til Norge. Vi skulle organisere innkjøp av deler til sendere, bestemme kanaler for smugling av radioutstyr (som var mye vanskeligere å smugle enn trykkemaskiner fordi de kommunistiske myndighetene anså slikt som spionvirksomhet, noe som var knyttet til høyere dommer i tilfelle arrestasjon). Det var andre halvdel av 80-tallet, unntakstilstanden ble litt oppløst, så jeg kunne få et pass (man kunne ikke ha passet sitt hjemme) og starte å organisere et smuglingsnett for radioen. Da jeg kom for første gang til Oslo, besøkte jeg SN-P og Helsingforskomiteens kontorer og møtte daværende leder for SN-P, Bjørn Cato Funnemark som jeg ble venner med – og ikke bare med

ham, også med et par andre medlemmer i SN-P, både nordmenn og polakker. Da så jeg hvor hengivent og uselvisk var arbeidet deres for Polen og Solidaritet. Jeg vil også understreke at det ikke hadde blitt mulig å styrte kommunistene i Europa i 1989-90 hvis vi ikke hadde fått så enorm støtte fra hele den frie verden, herunder Norge, over hele 1980-tallet.

Det er også verdt å understreke en ting til som historikere og publisister vanligvis slipper å legge merke til, og som er like viktig. Solidaritet var ikke bare polakkenes barn, den var ikke bare en polsk sak. Den var en bevegelse som omfattet flere land. Den var et stikkord som oppmuntret folk i ulike deler av verden. Den norske sangeren Jørn Simen Øverli som i mange år deltok i aksjoner for Solidaritet, fortalte slik om motivasjonen bak engasjementet sitt:

"Jeg liker å gjøre ting som er større enn meg selv. Og det var en slik ting."

HALLVARD KVALE SVENBALRUD

SANKSJONER ELLER SAMARBEID?

POLEN-SPØRSMÅLET I NORSK UTENRIKSPOLITIKK FRA SOLIDARITET TIL KOMMUNISMENS FALL

Begrepet *brobyggingsfasen* brukes ofte om Norges utenrikspolitikk i perioden fra andre verdenskrigs slutt og fram til medlemskapet i Atlanterhavspakten i 1949. Uttrykket henspeiler på ønsket om å stå utenfor blokkpolitikken og arbeidet for å redusere spenningene mellom de kommunistiske landene i øst og de kapitalistiske landene i vest.[1] Det norske ønsket om å framstå som et bindeledd mellom maktblokkene døde imidlertid ikke ut med inntredenen i Atlanterhavsalliansen. Tanken om Norge som en moderat brobygger som, innenfor NATO-medlemskapets rammer, bidro til kontakt og forståelse mellom øst og vest var en ikke ubetydelig del av det norske selvbildet og den norske retorikken under den kalde krigen. Dette var grunnlaget for den norske østpolitikken, hvor Norge "sammen med enkelte likesinnede land innenfor NATO og FN [søkte] å vinne oppslutning om en aktiv avspenningspolitikk i forholdet til kommuniststatene" (Eriksen & Pharo 1997).[2] Denne østpolitikken ble i hovedsak godtatt av Norges allierte i NATO, selv om enkelte norske initiativer skapte reaksjoner og en viss bekymring i deler av den vestlige alliansen.

Fra slutten av 1950-tallet utviklet Norge, som en del av østpolitikken, et godt forhold til Warszawapaktlandet Polen. Disse forbindelsene har, noe diskutabelt, blitt karakterisert som en "forsinket brobyggingspolitikk" (Kjølberg 1997).[3] Fram til midten av 1960-tallet vokste det norsk-polske forholdet til å bli et av de fremste eksemplene på kontakt på tvers av allianseblokkene for begge landene. Et norsk mål med denne kontaktpolitikken var å løsne de polske båndene til Warszawapakten, men på lang sikt også å stimulere systemendring i østblokken (Tamnes & Eriksen 1999).

Tidlig på 1980-tallet oppstod en dramatisk vending i samfunnsutviklingen i Polen. Fagforeningen Solidaritet, en vestvennlig demokratibevegelse med stor legitimitet i folket, vokste i perioden 1980-1981 til å

[1] Betydningen av denne politikken må imidlertid ikke overdrives, det var her hovedsakelig snakk om en forsiktig lavprofilpolitikk.
[2] For mer om den norske østpolitikken, se Halvorsen (1998), Hendriksen (1994), Sandberg (2003), Moen (1997), Selvaag (1991), Eriksen & Pharo (1997) og Tamnes (1997).
[3] Uttrykket "forsinket brobyggingspolitikk" er sannsynligvis noe sterkt for å beskrive det norsk-polske forholdet i perioden. Det brukes allikevel her for å illustrere hvilken vekt enkelte historikere og samfunnsforskere legger på disse kontaktene.

bli en betydelig aktør som presset fram begynnende reformer fra de polske myndighetene. Samtidig ble Polen en stadig større politisk og økonomisk byrde for Sovjetunionen på grunn av landets katastrofale økonomiske problemer og regimets svake posisjon nasjonalt.[4] Dermed fikk de vestlige landene en viss mulighet til å øve innflytelse på utviklingen i Polen, blant annet som långivere. Den finansielle hjelpen og de utvidede polsk-vestlige politiske kontaktene mot slutten av tiåret var ikke uten betydning for opposisjonens seier i Polen i 1989 og landets vestvending i de følgende årene.

Solidaritets framvekst og reformutviklingen som endte med regimets fall i 1989 representerte i all hovedsak hva Norge hadde ønsket for Polen siden 1950-tallet. Den norske Polen-politikken på 1980-tallet var allikevel tilbakeholden, og i en periode restriktiv. Ikke på noe tidspunkt viste de norske myndighetene et tydelig ønske om å revitalisere kontaktene med Polen, heller ikke etter at Sovjetunionen på slutten av 1980-tallet løsnet grepet om Øst-Europa. Utover økonomiske bidrag på starten og slutten av tiåret bidro Norge lite til demokratiseringsprosessen i Polen, annet enn med forsøk på å holde kontaktkanalene mellom øst og vest åpne. Denne artikkelen skal, ved hjelp av nylig avgradert norsk arkivmateriale, besvare følgende hovedspørsmål: Hvorfor ble den tidligere aktive, norske Polen-politikken redusert til en normaliseringspolitikk nettopp i det dramatiske tiåret hvor Polen ledet an i den fredelige demokratiseringen av Øst-Europa?

NORSK POLEN-POLITIKK FØR SOLIDARITET

Den norske Polen-politikken på 1980-tallet må forstås på bakgrunn av politikken Norge førte overfor Polen i de første tiårene av den kalde krigen. Forholdet mellom de to landene var særlig på 1950- og 1960-tallet godt, den ulike blokktilhørigheten tatt i betraktning. Et hovedelement i de norsk-polske kontaktene på denne tiden var samtalene om den såkalte Rapacki-planen fra 1957 om nedrustning og innføring av en atomvåpenfri sone eller frys av antallet atomvåpen i Sentral-Europa (Tamnes 1981, Eriksen & Pharo 1997). Denne tanken var kontroversiell i NATO, ettersom den innebar klare begrensninger på opprustningen av det militært viktige NATO-landet Vest-Tyskland. De polske planene vakte allikevel en viss interesse i miljøet rundt statsminister Einar Gerhardsen og i enda større grad i den utenrikspolitiske opposisjonen på venstresiden i Arbeiderpartiet, den såkalte Orienteringskretsen. Totalt sett møtte imidlertid de norske myndighetene Rapacki-planen med skepsis så lenge den ikke var del av en større internasjonal nedrustningsplan. En nedrustningssone i Sentral-Europa uten et bredere rammeverk rundt ville påvirke Norges sikkerhetspolitiske situasjon, ettersom Vest-Tyskland etter hvert hadde blitt sentralt i forsvaret av Sør-Norge (Tamnes 1981).

Viktigheten ved den norske kontaktpolitikken overfor Polen på 1950- og 1960-tallet lå derfor ikke hovedsaklig i resultatet av kontaktene. Få håndfaste spor ble satt av samarbeidet. Betydningen av denne forsinkede brobyggingspolitikken lå like mye i at man møttes og innholdet i drøftingene. De norske og polske myndighetene viste at småstatene i alliansene også kunne lede an i drøftinger av militære spørsmål som angikk alle allianselandene. Samtidig er dette eksemplet bemerkelsesverdig i norsk kaldkrigshistorie fordi Norge i en periode, gjennom blant annet de tette kontaktene med Polen, utsatte seg for en viss alliert kritikk for å være for imøtekommende overfor østblokken. Fra norsk side aksepterte man imidlertid i stor grad at denne kritikken var prisen for å forsøke å bedre dialogen mellom allianseblokkene.

Warszawapakt-intervensjonen i Tsjekkoslovakia i 1968 førte til et kortvarig brudd i de norsk-polske forbindelsene (Halvorsen 1998). Utover 1970-tallet gjenopptok de to landene en omfattende besøksutveksling, selv om man ikke lenger drøftet temaer av samme brennbarhet som Rapackiplanen. Norge bidro også, som mange vestlige land, med lån til Polen på 1970-tallet. Disse lånene brukte de polske myndighetene til å finansiere feilslåtte reformer, noe som var en hovedårsak til de store økonomiske problemene i Polen på 1980-tallet.

[4] Polen var på begynnelsen av 1980-tallet på konkursens rand etter store låneopptak fra vestlige land på 1970-tallet. I tillegg hadde regimet slått ned protester og opprør med makt både i 1970 og 1976.

NORGE OG DEN INTERNASJONALE SITUASJONEN TIDLIG PÅ 1980-TALLET

Den norske NATO-politikken under den kalde krigen karaktiseres gjerne som en balansering mellom integrasjon og avskjerming (Tamnes 1986). Integrasjon i hoveddelen av alliansens politikk og militære samarbeid skulle legitimere avskjerming fra enkelte tiltak som kunne provosere Norges naboland Sovjetunionen. Hoveduttrykket for den norske avskjermingspolitikken var reservasjonen mot stasjonering av atomvåpen og utenlandske baser i landet i fredstid.

På 1970-tallet ble den norske sikkerhetspolitiske posisjonen forverret (Tamnes & Eriksen 1999). Hovedårsakene til dette var den sovjetiske opprustningen i nord og svekkelsen av den internasjonale avspenningspolitikken. Det internasjonale klimaet ble fram mot midten av 1980-tallet dårligere og preget av en økt ideologisering av øst/vest-konflikten under den såkalte "second cold war". Den kanskje viktigste enkeltårsaken til denne negative utviklingen var Sovjetunionens invasjon av Afghanistan i 1979, som medførte en forverring av supermaktsforholdet til det laveste nivået siden Cubakrisen i 1962 (Westad 1997). Andre faktorer som bidro til den spente internasjonale situasjonen var stormingen av USAs ambassade i Iran samme år, samt striden om NATOs dobbeltvedtak fra 1979, den siste store politiske konfrontasjonen under den kalde krigen (Ploetz 2001).

Det anspente øst/vest-forholdet, og særlig NATOs dobbeltvedtak, førte i Norge til en omfattende og opphetet sikkerhetspolitisk diskusjon som ble en spesielt kraftig belastning for Arbeiderpartiet. Særlig i spørsmålet om rakettutplassering var partiet under sterkt press fra en voksende fredsbevegelse på venstresiden, samtidig som det av Høyre ble anklaget for glideflukt i sikkerhetspolitikken. Spørsmålet om den sovjetiske opprustingen i nord og Norges sikkerhetspolitiske situasjon ble imidlertid møtt mer samlet og bestemt fra norsk side. De norske myndighetene svarte med en målrettet invitasjonspolitikk overfor NATO og USA, hvor man forsøkte å binde alliansen sterkere til forsvaret av nordflanken (Tamnes & Eriksen 1999). I stor grad var dette norske framstøtet vellykket. Samtidig forsøkte man å kombinere denne intensiverte alliansepolitikken med et fortsatt godt forhold til Sovjetunionen, ettersom sovjetisk misnøye med norsk utenriks- og alliansepolitikk kunne føre til ytterligere sabelrasling i nord.

Den internasjonale og sikkerhetspolitiske situasjonen på begynnelsen av 1980-tallet fordret dermed at Norge på samme tid ga økt oppmerksomhet til både integrasjons- og avskjermingsaspektet i utenrikspolitikken. Forstyrrelser i den internasjonale balansen kunne øke presset mot Norge fra begge supermaktene. I den norske Polen-politikken på 1980-tallet kan man se tydelige spor av både den sikkerhetspolitisk begrunnede forsiktigheten og ideologiseringen av øst/vest-konflikten.

NORSK SKEPSIS TIL SOLIDARITET I 1980

Opprettelsen av Solidaritet i 1980 var en hendelse uten sidestykke i østeuropeisk etterkrigshistorie, selv om bevegelsen fikk et alvorlig, men midlertidig tilbakeslag da den ble forbudt etter innføringen av unntakstilstand i desember 1981.[5] At et svekket kommunistregime i over ett år måtte godta eksistensen av en organisert opposisjon med flere ganger så mange medlemmer som partiet selv, var et hardt slag for den leninistiske tesen om kommunistpartiets ledende rolle i samfunnet. Samtidig illustrerte den polske unntakstilstanden at Sovjetunionens kontroll over Øst-Europa i økende grad var avhengig av velvillige underordnede som den sovjetiske ledelsen ikke hadde full kontroll over (Mastny 2008). Den internasjonale betydningen av hendelsene i Polen understrekes av at kaldkrigshistorikeren John Lewis Gaddis framhever Solidaritet-lederen Lech Walesa sammen med blant annet Ronald Reagan og Margaret Thatcher blant de sentrale aktørene som medvirket til kommunismens fall (Gaddis 2005).

Med Solidaritet kom en bred, populær organisasjon i Polen som delte mange av Norges ønsker for landets utvikling. Dette ble gjenspeilet i en sterk folkelig støtte til Solidaritet i Norge på begynnelsen av 1980-tallet. Streiken på Leninverftet i Gdansk august 1980, som var begynnelsen på

5 For mer om Solidaritet og Polen på 1980-tallet, se Garton Ash (2002), Davies (2001, 2005) Paczkowski & Byrne (2007), Touraine et. al. (1983) og Holtsmark (1991).

Solidaritet, ble allikevel mottatt med en ikke ubetydelig mistro både fra den norske ambassaden i Warszawa og embetsverket i Utenriksdepartementet. Flere av de streikendes krav, som innbefattet frie fagforeninger, streikerett og lettelser i sensuren, samsvarte riktignok med Norges ønskemål for Polen. Allikevel ga de norske embetsmennene tydelig uttrykk for skepsis til omfanget av den voksende opposisjonsbevegelsens krav (UD 25.4/91, 26.08.1980 og 29.08.1980). Fram til Solidaritet ble legalisert gjennom Gdansk-avtalen 31. august 1980, var man i det norske utenriksdepartementet tydelig preget av synet på at opposisjonsvirksomhet i Øst-Europa ville bli slått ned med makt. Derfor framviste den norske ambassaden det man kan kalle en resignert regimestøtte, ved å legge sitt håp for utviklingen i Polen i hendene på den reformvennlige fraksjonen i kommunistpartiet.

Først etter Gdansk-avtalen ble ambassaden og Utenriksdepartementet mer positivt innstilt til den polske opposisjonen. Satt på spissen kan man si at Norge ikke anerkjente Solidaritets plass i det polske samfunnet før den polske regjeringen selv hadde gjort det. Det norske bidraget til den ønskede demokratiseringen av Polen var i den dramatiske augustmåneden i 1980 derfor å lene seg nervøst tilbake og håpe at den polske opposisjonen ville begrense sine krav, samt at regimet av egen vilje skulle starte reformarbeidet i landet.

Det var ikke unaturlig at man fra norsk side i størst mulig grad ønsket å unngå en internasjonal konflikt over Polen hvor øst/vest-frontene kunne skjerpes. Allikevel viser dette at den norske Polen-politikken nå hadde blitt redusert til en mer indirekte form for avspenningspolitikk, en normaliseringspolitikk hvor man i mindre grad dyrket direkte kontakt med aktørene på polsk side. Hovedmålet med denne politikken var ganske enkelt å normalisere situasjonen rundt Polen for å sikre internasjonal lavspenning. Heller enn å forsøke å bidra aktivt til utviklingen i landet, håpet man fra norsk side at de åpne kontaktkanalene man ønsket å opprettholde med normaliseringspolitikken på lang sikt kunne bidra til reformutvikling i Polen. Denne forsiktige lavspenningspolitikken samsvarte godt med den norske politikken i KSSE i perioden (se Kleva 2007). Det var allikevel ikke ubetinget riktig da utenriksminister Knut Frydenlund i Stortinget 18. mars 1981 hevdet at "de samtalene jeg har hatt de siste par dager med den polske utenriksminister, har vært en fortsettelse av den norsk-polske dialog som ble startet i slutten av 1950-årene" (Stortingstidende 1981-82: 2722).

FINANSIELL STØTTE TIL DET POLSKE REGIMET 1980-1981

Fra august 1980 til desember 1981 hersket det en ustabil terrorbalanse mellom regimet og opposisjonen i Polen. Perioder med samarbeid og håp om varig reformpolitikk ble erstattet av umiddelbar frykt for en borgerkrigaktig situasjon eller sovjetisk intervensjon. Norge og de fleste andre vestlige land holdt i denne perioden en lav profil i Polen-spørsmålet, av frykt for å diskreditere den polske opposisjonen eller å bli anklaget for å blande seg inn i Polens indre anliggender. Fra mange vestlige hovedsteder, inkludert Oslo, mottok de polske myndighetene imidlertid økonomisk støtte, hovedsaklig gjennom ekstraordinære eksportkreditter som finansierte polsk import.

Tanken bak å finansiere kommunistregimet var todelt. For det første håpet man at det polske ønsket om fortsatt økonomisk støtte skulle frambringe ytterligere reformer. For det andre fryktet flere i Vesten at en kollaps i den ustabile polske økonomien ville destabilisere landet og gjøre det mer avhengig av Sovjetunionen. I et notat fra Utenriksdepartementet høsten 1980 ble en slik økonomisk støtte anført som nærmest en forutsetning for at reformprosessen i Polen skulle kunne fortsette (UD 42.1/34, 21.10.1980). Den norske støtten til Polen i 1980 og 1981 ble kanalisert gjennom Garanti-Instituttet for Eksportkreditt (GIEK) og nådde raskt et nivå hvor særskilte bevilgninger fra Stortinget ble nødvendig. Gjennom stortingsproposisjon 75 (1980-81) ble til sammen 400 millioner kroner avsatt til bidrag til den polske økonomien.

Den finansielle støtten til det polske regimet var ukontroversiell både i øst og vest, og en av få muligheter til å kunne bidra til utviklingen i Polen før unntakstilstanden. Allikevel viste man fra norsk side ikke noe tydelig ønske om å benytte denne muligheten ved å bidra med ekstra hjelp. De norske

myndighetene var riktignok relativt sett blant de vestlige landene som ga størst eksportkreditter til de polske myndighetene i 1981. Imidlertid ble det planlagte norske støttebeløpet til Polen for 1982 i et notat fra Utenriksdepartementet foreslått justert ned mot nivået til andre allierte (UD 42.1/34, 16.11.1981). Spesielt interessant ved de norske vurderingene i dette spørsmålet er at den foreslåtte nedjusteringen utelukkende ble begrunnet med nivået på de alliertes støttepolitikk. Hvorvidt støtten til Polen faktisk tjente sin hensikt, var i liten grad del av embetsverkets vurdering.

UNNTAKSTILSTAND I POLEN I 1981, UENIGHET I NATO OM SANKSJONER

Høsten 1981 økte konfliktnivået mellom opposisjonen og regjeringen i Polen kraftig. Situasjonen kulminerte med erklæringen av unntakstilstand i landet 13. desember 1981.[6] Et stort antall opposisjonelle ble arrestert og internert, og Solidaritet ble suspendert og siden forbudt (Davies 2001).

Unntakstilstanden internasjonaliserte den polske konflikten, og tvang NATO til å samles om en reaksjon overfor østblokken. Den første tiden lyktes den vestlige alliansen i hovedsak med dette. Etterhvert skulle imidlertid den samlede vestlige sanksjonspolitikken slå sprekker og skape friksjon innad i NATO. Forskeren Helen Sjursen hevder, sannsynligvis noe overdrevet, at Polen-spørsmålet på 1980-tallet ledet til en av de mest alvorlige transatlantiske krisene under den kalde krigen (Sjursen 2003).

NATOs sanksjoner overfor Polen, som ble offentliggjort og iverksatt 11. januar 1982, bar tydelig preg av å være et kompromiss. Tre tiltak dannet grunnstammen i sanksjonspolitikken: Stans i besøksutvekslingen på politisk nivå, avslag på polske anmodninger om nye kreditter samt stopp i gjeldsforhandlingene (Sjursen 2003) Det ble satt tre krav for å oppheve tiltakene mot Polen: Heving av unntakstilstanden, frigivelse av de internerte og gjenopptakelse av dialogen med opposisjonen. Det skulle imidlertid oppstå betydelig uenighet i alliansen om hvordan man skulle møte Polens delvise imøtekommelse av disse kravene utover tiåret.

På et mer grunnleggende plan var det samtidig uenighet mellom USA og de vesteuropeiske allierte om mål og midler i østpolitikken og mer spesifikt i Polen-spørsmålet. De europeiske NATO-landene hadde større egeninteresse av utviklingen i Polen, blant annet på grunn av handelsinteresser og stor utestående gjeld, mens USA i hovedsak så Polen-spørsmålet som en del av supermaktkonfrontasjonen (Winn 1996). Flere av president Reagans rådgivere så på den polske krisen som en mulighet til å påføre Sovjetunionen stor politisk, økonomisk og propagandamessig skade (Haig 1984). Mens de vesteuropeiske landene etter innføringen av sanksjonene ventet på en passende anledning til å gjenoppta kontaktene med Polen, gjorde den amerikanske presidenten Ronald Reagan det klart i sine taler at målet for utviklingen i Polen var en revolusjon (Wilson 2007). Interessekonflikten i NATO hadde også mer håndfaste sider. USAs beslutning om å innføre sanksjoner også mot Sovjetunionen etter unntakstilstanden skapte problemer for den planlagte byggingen av en gassledning fra Sibir til Vest-Europa, et prosjekt vestlige land og selskaper var involvert i. Dette førte til protester fra Storbritannia, Frankrike og Vest-Tyskland (Fitzgerald 2001).

Allerede tidlig i 1983 begynte flere vesteuropeiske land å stille spørsmål ved målet med og effekten av sanksjonene (Sjursen 2003). Et velkoordinert og differensiert svar på unntakstilstanden, hvor ulike land fikk innta ulike posisjoner innenfor en felles handlingsramme, kunne muligens ha vært en fruktbar tilnærming til den polske krisen fra NATOs side. Man må imidlertid kunne hevde at alliansens planløse, ukoordinerte sanksjonspolitikk utover 1980-tallet ikke hadde noen slik effekt.

DE NORSKE SANKSJONENE ETTER UNNTAKSTILSTANDEN

NATOs problemer med å håndtere den polske krisen gjennom 1980-tallet gjenspeilet seg også i den norske Polen-politikken. Som historikeren Rolf Tamnes har påpekt, hadde Norge siden Warszawapaktintervensjonen i Tsjekkoslovakia i 1968 hatt et typisk reaksjonsmønster ved brudd på øst/

[6] Om innføringen av unntakstilstanden og Sovjetunionens rolle, se Ouimet (2003), Kramer (1998) og Mastny (1998).

vest-kontaktene: Først en tydelig protest overfor østblokken, fulgt av arbeid for raskt å gjenoppta de internasjonale kontaktene (Tamnes 1997). Norges Polen-politikk fra desember 1981 til høsten 1983 passer relativt godt inn i dette mønsteret, selv om de norske myndighetene i denne perioden bare foretok ett forsiktig initiativ i NATO for å undersøke muligheten for å bedre de vestlige forbindelsene til Polen. Mellom 1983 og 1986 plasserte imidlertid Norge seg som et av de mest restriktive NATO-landene i håndhevingen av Polen-sanksjonene. Fra 1987 begynte så en normalisering av forholdet til Polen. Norge gjorde på dette tidspunktet allikevel ikke noen innsats for å endre på det faktum at landet kom langt bak i køen av NATO-land som gjenopptok de politiske kontaktene med de polske myndighetene. Forholdet til Polen ble heller ikke forsøkt aktivt revitalisert som et resultat av den politiske utviklingen i landet på slutten av tiåret.

NATO-sanksjonene ga et visst handlingsrom for de allierte landene. Hvert enkelt land stod fritt til å innføre ytterligere sanksjoner mot Polen eller iverksette tiltak også mot Sovjetunionen. USA utmerket seg med å innføre utvidede sanksjoner mot Polen og sanksjoner også mot Sovjetunionen. Amerikanerne la på denne tiden også et vedvarende press på sine allierte om mer restriktiv økonomisk politikk overfor østblokken (Garthoff 1994). Etter hvert som NATOs felles front brast måtte Norge finne sin linje i spenningen mellom USA og flertallet av de vesteuropeiske landene.

Den norske sanksjonspolitikken i månedene etter NATO-kommunikeet fra 11. januar kan med stort utbytte analyseres i et integrasjon/avskjerming-perspektiv. De norske myndighetene lot seg i størst mulig grad integrere i alliansens samordnede sanksjoner mot Polen, og oppfylte dermed sine allianseforpliktelser. Samtidig avskjermet den norske regjeringen seg fra å iverksette sanksjonstiltak mot Sovjetunionen, slik særlig USA gjorde, og unngikk dermed i hovedsak kritikk fra sovjetisk hold. Nordmennene lyktes med dette godt i å balansere forholdet til USA og Sovjetunionen. Samtidig reduserte utenriksledelsen mulighetene for egne initiativer utover en svært forsiktig normaliseringspolitikk, til tross for tydelig støtte til Solidaritet i opinionen og det utenrikspolitiske ordskiftet. Også i Stortingets utenriksdebatter i perioden ble det kun unntaksvis framlagt annet enn uforpliktende støtteerklæringer til den polske opposisjonen.

Det norske ønsket om et godt forhold til begge supermaktene fordret i denne situasjonen forsiktighet og diplomatisk korrekthet. Uheldig diplomatisk håndverk fra Utenriksdepartementets side skapte allikevel en uønsket situasjon for Norge kort tid etter unntakstilstanden. Etter et vesttysk forslag i NATO overleverte Norge 7. januar 1982 en démarche til alle Warszawapakt-landene om Norges syn på utviklingen i Polen, i den tro at alle allierte var i ferd med å gjøre det samme. Overleveringen av démarchen til Sovjetunionen viste at Norge var villlig til å påføre seg et visst diplomatisk ubehag fra sovjetisk side for å støtte opp om den vestlige alliansens politikk. I teksten som den norske Moskva-ambassadøren overleverte, ble Sovjetunionen ganske eksplisitt tillagt en stor del av ansvaret for unntakstilstanden i Polen:

> [...] Min regjering gir likeledes uttrykk for sin misbilligelse av ytre press fra land alliert med Polen, rettet mot fornyelses- og reformprosessen i landet.
> Hvis undertrykkelsen fortsetter i Polen, vil følgene for øst/vest-samarbeidet uunngåelig bli alvorlige. [...] (UD 25.4/91, 14.01.1982)

Den norske démarchen ble møtt med tydelig misnøye i Moskva, særlig fordi saken på ingen måte hadde vært tilstrekkelig forankret i den vestlige alliansen. Selv forslagsstilleren Vest-Tyskland hadde lagt saken på is på grunn av manglende oppslutning fra de allierte. Norge var derfor det første landet som kom med en slik henvendelse til supermakten i øst. Femten dager etter de norske démarchene hadde kun Belgia foretatt en tilsvarende henvendelse til Sovjetunionen.

Démarche-saken er et sjeldent eksempel på slurvete norsk diplomatisk håndverk overfor Sovjetunionen, noe som førte til at Norge på unødig vis havnet i skuddlinjen for sovjetisk kritikk. Kildematerialet viser at saken bunnet i at man på norsk side feilaktig trodde det var alliert enighet

om å avlevere démarchene så raskt som mulig. Démarche-saken påvirket allikevel ikke det norsk-sovjetiske forholdet på varig vis. Episoden fikk imidlertid sin betydning ved at den førte til ytterligere norsk forsiktighet i iverksettelsen av sanksjoner mot Polen og Sovjetunionen etter den polske unntakstilstanden (se UD 25.4/91, 19.01.1982).

UENIGHET MELLOM UTENRIKSMINISTER STRAY OG FAGKONTORET

På midten av 1980-tallet ønsket de vesteuropeiske landene at USA skulle vise større interesse for Øst-Europa (Garthoff 1994). De europeiske NATO-landene hadde et nærmere forhold til Øst-Europa og større økonomiske interesser der, mens USA, som nevnt, i større grad så utviklingen i Øst-Europa i lys av supermaktkonflikten. En lignende uenighet oppstod i perioden 1983-1986 mellom utenriksminister Svenn Stray og Utenriksdepartementets 5. politiske kontor, kontoret for østblokken og øst/vest-spørsmål. Fagkontoret var tradisjonelt en av fanebærerne i departementet for samarbeid og dialog med Øst-Europa. Stray var mindre interessert i den bilaterale effekten av samarbeid med de østeuropeiske landene og mer opptatt av supermaktforholdet. Samtidig var Stray i sitt utenrikspolitiske grunnsyn mer vestvendt enn fagkontoret.

Det første halvannet året etter unntakstilstanden var det imidlertid ingen tegn til uenighet mellom fagkontor og minister om den norske normaliseringspolitikken. Et noe prematurt forslag fra 5. politiske kontor om å vurdere å gjenoppta de politiske kontaktene med Polen allerede i juli 1982, etter enkelte lettelser i den polske unntakstilstanden, møtte ingen motstand fra ministeren. Tanken ble imidlertid forlatt fra norsk side etter at den møtte negative reaksjoner fra flere allierte, deriblant USA.

I 1983, snaut ett år etter det norske oppmykingsframstøtet, gjennomførte de polske myndighetene en formell heving av unntakstilstanden. Dette initiativet ble imidlertid fulgt av et sett særlover som muliggjorde et minst like repressivt polske regime. Allikevel klarte de polske myndighetene med dette grepet å utnytte den voksende vestlige uenigheten om Polen-spørsmålet, og fulgte opp med et oppsøkende diplomati for å få lettet sanksjonene. Flere NATO-land signaliserte internt i alliansen i løpet av høsten 1983 en vilje til å begynne å gjenoppta kontaktene med Polen (UD 25.4/91, 09.11.1983). Dette synet vant gjenklang i 5. politiske kontor. Kontoret framholdt at flere allierte land i likhet med Norge ønsket å være i begivenhetenes forkant når besøksrestriksjonene ble opphevet og anbefalte at Norge skulle være forberedt på å gjenoppta besøksutvekslingen med Polen på kort varsel (UD 25.4/91, 29.11.1983). Fagkontoret viste her tydelig at det la en egenverdi i det å være tidlig ute med normalisering etter brudd i øst/vest-forholdet.

Denne gangen skapte kontorets anbefaling en reaksjon fra utenriksministeren. Ifølge en påføring fra ekspedisjonssjef Per Ravne hadde Stray gitt beskjed om at Norge godt kunne komme sist i køen av NATO-land i spørsmålet om normalisering med Polen. I påføringen ble Stray tillagt følgende uttalelse: "Polen er uinteressant for Norge, og en belastning for Øst og Vest. Andre land med større interesser får ta de skritt de finner formålstjenlig – ikke noe første tiltak fra Norge".[7] Dette var en myndig markering fra utenriksministeren, og også et tydelig brudd med det tradisjonelle norske synet på Polen, det nest største Warszawapaktlandet, som en potensielt betydningsfull samtalepartner under den kalde krigen. Samtidig avvek utenriksministerens instruks tydelig fra den norske tradisjonen for rask normalisering etter brudd i øst/vest-kontaktene, som beskrevet av Rolf Tamnes.

RESTRIKTIV NORSK SANKSJONSPOLITIKK, 1983-86

Strays instruks markerte en ny kurs for den norske Polen-politikken, selv om endringen skulle vise seg å bli midlertidig. Etter utenriksministerens inngripen forlot Norge normaliseringslinjen og ble for en periode et av alliansens mest restriktive land i spørsmålet om politiske kontakter med Polen. Samtidig ble Polen-spørsmålet et vedvarende stridstema mellom ministeren og fagkontoret resten av Strays tid som utenriksminister.

[7] Påføring av Per Ravne (06.12.1983) på UD 25.4/91, 29.11.1983.

I august 1984 opphevet NATO den diplomatiske karantenen alliansen hadde satt Polen i, til tross for amerikansk skepsis (Sjursen 2003). Dette rokket imidlertid lite ved utenriksministerens linje. I juni samme år hadde Stray med klar tale avfeid 5. politiske kontors forslag om å følge strømningen i alliansen og vurdere å begynne arbeidet med å gjenoppta politiske kontakter med Polen: "Norge bør ikke ligge i forkant når det gjelder spørsmålet om normalisering. Det er dunkelt hva våre bilaterale interesser av dette er".[8]

Hellas var det første NATO-landet som arrangerte besøk på politisk nivå i Polen etter unntakstilstanden, med et statsministerbesøk i 1984. I løpet av 1985 gjennomførte Italia, Belgia, Nederland og Storbritannia, samt det alliansenøytrale Sverige, besøk på ministernivå og flertallet av de allierte landene mente tiden var inne for å gjenopprette kontakter på høyt politisk nivå (UD 25.4/91, 28.06.1985). Norge arrangerte imidlertid ingen besøksutveksling med Polen før etter Strays avgang i 1986. Selv ikke da ambassaden i Warszawa i april 1986 informerte om at Norge, USA og Nederland, som hadde lagt besøkspolitikken på is igjen, var de eneste NATO-landene som ikke vurderte besøksutveksling med Polen, kom det tegn til reaksjon fra den politiske ledelsen (UD 25.4/91, 11.04.1986).

Strays politikk i Polen-spørsmålet kan sannsynligvis best forstås på bakgrunn av hans utenrikspolitiske konservativisme. Rolf Tamnes omtaler Strays utenriksministertid som "unntaket som bekrefter regelen" om Norge som pådriver i NATO for avspenningspolitikken (Tamnes 1997). Strays svært aktive inngripen i Polen-spørsmålet er allikevel verd å merke seg. Stray prioriterte å markere tydelig misnøye med utviklingen i Polen fra 1983, men denne demonstrasjonen mistet mye av sin kraft da flere av de allierte landene begynte å normalisere forholdet til Polen i 1984 og 1985. Utenriksministerens linje kan derfor også ha vært påvirket av andre forhold. Det er mulig at Stray i en periode med sikkerhetspolitiske brytninger innad i NATO ønsket å tydeligere markere solidaritet med USA i øst/vest-spørsmålet. I Polen-spørsmålet kunne dette gjøres uten å risikere kraftige reaksjoner fra Sovjetunionen. Samtidig var Polen på denne tiden borte fra avisoverskriftene og det kom ingen reaksjoner fra Stortinget på Utenriksdepartementets Polen-politikk.

De norske økonomiske sanksjonene mot Polen ble riktignok opphevet på midten av tiåret, samtidig som flere andre allierte land gjorde det samme. Dette var imidlertid hovedsaklig en formalitet, ettersom det økonomisk kriserammede Polen ikke kvalifiserte for noen av de vanlige internasjonale støtteordningene som sanksjonene blokkerte for.

NORSK-POLSK NORMALISERING OG KOMMUNISMENS FALL

Siste halvdel av 1980-tallet ble preget av en ny dynamikk i den kalde krigen. Mikhail Gorbatsjovs inntreden som generalsekretær i det sovjetiske kommunistpartiet bidro til at samarbeidsklimaet mellom øst og vest ble betydelig forbedret. Samtidig løsnet Sovjetunionen noe av grepet rundt sine østeuropeiske satellittstater. I 1987 ble de østeuropeiske kommunistlederne fortalt at de ikke lenger kunne regne med sovjetiske tropper for å forsvare dem mot sitt eget folk (Donaldson & Nogee 2005). Denne politikken ble offentlig da Gorbatsjov i 1988 forlot Brezjnev-doktrinen i en tale i FN (Mastny 2005).

Selv om det tok noe tid før omverdenen forstod konsekvensene av den sovjetiske kursendringen, ble de østeuropeiske lederne tvunget til en politisk nyorientering med sikte på å øke sin legitimitet. I Polen forsøkte regimet å komme opposisjonen i møte etter en ødeleggende streikebølge i 1988. Resultatet var et delvis fritt valg i 1989 som fullstendig slo beina vekk under regimets legitimitet og markerte slutten på det kommunistiske maktmonopolet i Polen.

I Norge ble regjeringen Willoch i mai 1986 erstattet av en ny Arbeiderparti-regjering ledet av Gro Harlem Brundtland, med Knut Frydenlund og senere Thorvald Stoltenberg som utenriksminister. Få måneder etter regjeringsskiftet ble de norsk-polske kontaktene besluttet gjenopprettet. Etter

8 Påføring av Svenn Stray (19.07.1984) på UD 25.4/91, 29.06.1984.

et polsk viseutenriksminister-besøk i Norge i 1987, samt besøk av den norske handelsministeren Kurt Mosbakk i Polen samme år, markerte utenriksminister Thorvald Stoltenbergs Polen-visitt i april 1988 fullendelsen av normaliseringen av forbindelsene mellom de to landene. Denne nyorienteringen i forholdet til Polen viser at Strays inngripen ikke markerte en permanent endring i Polenpolitikken, men snarere ble et eksempel på den politiske ledelsens mulighet til å endre utenrikspolitikken mot embetsverkets anbefalinger. Det er allikevel verd å merke seg at Norge var blant de siste NATO-landene som normaliserte forbindelsene med Polen. Allierte land som Hellas, Storbritannia, Italia, Belgia, Danmark, Spania, Frankrike, Canada, Nederland og Vest-Tyskland, i tillegg til Sverige, hadde allerede gjenopprettet kontakten på utenriks- eller statsministernivå før Stoltenbergs besøk i Polen i 1988. USAs visepresident George H. W. Bush besøkte også Polen i 1987.

Regjeringsskiftet førte heller ikke med seg noen aktiv revitalisering av det tidligere gode norsk-polske forholdet. Selv om flere allierte allerede var i gang med å planlegge og gjennomføre besøksutveksling med Polen på regjeringssjef-nivå, gjorde utenriksledelsen lite for å unngå at Norge havnet i bakre rekke blant de allierte også i denne sammenhengen. Et norsk statsministerbesøk til Polen ble ikke planlagt gjennomført før sommeren 1990, ett år etter valget som markerte slutten på kommunistpartiets maktmonopol i landet. Sammenlignet med andre NATO-lands diplomatiske forhold til Polen ble altså de norsk-polske kontaktene svekket på 1980-tallet. På ett område kom allikevel Norge i første rekke: Johan Jørgen Holst ble i desember 1988 den første forsvarsministeren fra et NATO-land som besøkte Polen etter unntakstilstanden.

Norge bidro imidlertid økonomisk til Polen etter murens fall. Gjennom stortingsproposisjon 25 (1989-90) bevilget Stortinget 220 millioner kroner for å støtte opp om utviklingen i Polen. Dette beløpet ble allikevel overskygget av den norske økonomiske gevinsten av kommunismens fall i landet. Etter at den norsk-polske handelsbalansen i 1989 var i Polens favør med 50 millioner kroner, fikk Norge i 1991 et handelsoverskudd med Polen på 1,2 milliarder kroner, betydelig mer enn den ekstraordinære økonomiske hjelpen i 1980-1981 og 1989-1990 til sammen.

På ett felt utviklet Norge et konkret politisk samarbeid med de polske myndighetene på 1980-tallet. I 1989 undertegnet de to landene en miljøvernavtale som ble etterfulgt av økonomisk og teknologisk støtte fra Norge til Polen. I et notat fra Miljøverndepartementet i 1988 ble miljøvernsamarbeid med Polen anbefalt ut fra både solidaritet, egeninteresse og avspenningsprosessen (MD 008.2, 02.05.1988). Nettopp avspenningselementet er et interessant aspekt ved miljøvernsamarbeidet. Miljøproblemene hadde på denne tiden blitt et viktigere tema internasjonalt, for eksempel vokste miljøspørsmålet på 1980-tallet til å bli et mer sentralt tema i norsk og internasjonal u-hjelp (Liland & Kjerland 2003). Samtidig var miljøsaken et av de fremste eksemplene på problemer som bare kunne løses på tvers av landegrenser og alliansebloKker, og miljøsamarbeid var et ukontroversielt spørsmål i begge alliansene. Et tidligere og mer omfattende miljøvernsamarbeid kunne, dersom man ønsket det fra norsk side, ha vært en positiv og samlende sak for å revitalisere Norges forhold til Polen. Heller ikke dette ble imidlertid drøftet på norsk side før utviklingen i Polen hadde begynt å gå i retning av demokrati og økt vestorientering. Mens Sverige hadde gjennomført miljøvernministerutveksling med Polen allerede i 1985, ventet de norske myndighetene helt til 1989 før et konkret samarbeid om miljøvern ble igangsatt.

KONKLUSJON

1980-tallets norske Polen-politikk var vesensforskjellig fra Polen-politikken fra 1950- og 1960-tallet. I det tiåret en bred, folkelig bevegelse bidro vesentlig til det kommunistiske styrets fall i Polen, førte Norge en mer tilbakeholden og forsiktig Polen-politikk og bidro lite til utviklingen man fra norsk side hadde ønsket og i større og mindre grad arbeidet for siden 1950-tallet. Det langsiktige perspektivet som ble anlagt i den norske normaliseringspolitikken på 1980-tallet ble kraftig forbikjørt av utviklingen i Polen dette tiåret. Den norske linjen gjorde at man i hovedsak lyktes godt med

å unngå konflikt med både NATO og Sovjetunionen over Polen. Imidlertid står den offisielle norske politikken i en viss kontrast til det brede, aktive folkelige engasjementet i Norge til fordel for Solidaritet og den polske opposisjonen tidlig på 1980-tallet.

Det kan være grunn til å diskutere hvorvidt den norske tilbakeholdenheten under den polske krisen kun var en nødvendig konsekvens av de internasjonale omstendighetene og den norske sikkerhetspolitiske situasjonen. Med unntak for utenriksminister Strays instrukser som førte til en kursendring i perioden 1983-1986, var det norske grunnsynet i østpolitikken at et konstruktivt samarbeid med både de østeuropeiske myndighetene og med opposisjonen, der dette var mulig, var den beste måten å sikre varige framskritt i området. De norske myndighetene hadde i løpet av tiåret flere muligheter til å øke sitt engasjement i Polen-spørsmålet uten å risikere protester fra NATO-land eller Sovjetunionen. Eksempler på dette var den økonomiske støtten til det polske regimet i 1980-1981 og mulighetene for et mer omfattende miljøvernsamarbeid i siste halvdel av tiåret. Imidlertid var det fra norsk side få tegn til å i det hele tatt ville *drøfte*, selv internt i Utenriksdepartementet, hvorvidt eller hvordan myndighetene skulle forsøke å bidra til utviklingen i Polen utover NATOs samordnede tiltak. Dette viser mangel på vilje til å delta aktivt i et av de sentrale øst/vest-spørsmålene på 1980-tallet. På bakgrunn av dette kan man spørre om et av den norske østpolitikkens hovedanliggender dette tiåret var å unngå konfrontasjon heller enn å utvikle øst/vest-samarbeidet.

Med dette som bakteppe er det rimelig å påstå at 1950- og 1960-tallets aktive Polen-politikk hadde blitt erstattet av en mer forsiktig *normaliseringspolitikk* i tiåret da potensialet for Polen-politikken økte markant. Et sentralt mål for denne normaliseringspolitikken var å bevare kontaktene mellom øst og vest i håp om at åpne kontaktkanaler skulle bedre forholdet mellom partene på sikt. Samtidig viste man fra norsk side tydelig mindre vilje til et aktivt kontaktdiplomati med Polen enn i de tre foregående tiårene. Denne mer saktearbeidende og indirekte Polen-politikken ble forsøkt utfylt med en viss sans for symbolhandlinger. Dette illustreres av æren som det særlig fra UDs 5. politiske kontor tydelig ble lagt i å være tidlig ute med å normalisere forbindelsene østover etter brudd i kontaktene. Samtidig antyder handelsoverskuddet Norge fikk i samhandelen med Polen etter kommunismens fall at den norske egeninteressen i forholdet til Polen hadde flere aspekter enn det rent sikkerhetspolitiske. En drøfting av dette poenget var i liten grad del av Utenriksdepartementets vurderinger i utformingen av Polen-politikken dette tiåret.

Høyres utenriksminister Svenn Stray brøt altså i de siste årene av sin utenriksministertid med den norske hovedlinjen i Polen-spørsmålet, nemlig at dialog og samarbeid var den beste måten å bidra til en positiv utvikling i det polske samfunnet. Det er allikevel viktig å understreke at Strays etterfølgere ikke tok tydelige initiativer til å revitalisere Polen-politikken i takt med utviklingen i landet. Relativt sett, sammenlignet med andre NATO-land, ble derfor det norsk-polske forholdet *svekket* i tiåret hvor kommunismen falt og opposisjonen vant i Polen. Til tross for de gode norsk-polske kontaktene tidligere under den kalde krigen ble Norge i hovedsak en tilskuer og i liten grad en bidragsyter til kommunismens fall i Polen på 1980-tallet.

Av Hallvard Kvale Svenbalrud,
doktorgradsstipendiat ved Forum for samtidshistorie, Universitetet i Oslo

LITTERATUR:

1. Ash, T. G. (2002) The Polish Revolution. 3. utgave. New Haven and London: Yale University Press.
2. Davies, N. (2001) Heart of Europe. The Past in Poland's Present. 3. utgave. Oxford: Oxford University Press.
3. Davies, N. (2005) God´s Playground. A History of Poland in two Volumes. Revidert utgave. Oxford: Oxford University Press.
4. Donaldson, R.H. & J.L. Nogee (2005) The Foreign Policy of Russia. Changing Sytems, Enduring Interests. 3. utgave. Armonk N.Y.: M.E. Sharpe.
5. Eriksen, K. E. & H. Ø. Pharo (1997) Kald krig og internasjonalisering 1949-65. Norsk utenrikspolitikks historie, bind 5. Oslo: Universitetsforlaget.
6. Fitzgerald, F. (2001) Way Out There in the Blue. Reagan, Star Wars and the End of the Cold War. New York: Simon & Schuster.
7. Gaddis, J. L. (2005) The Cold War. A New History. New York: Penguin Press.
8. Garthoff, R. L. (1994) The Great Transition. American-Soviet Relations and the End of the Cold War. Washington D.C.: The Brookings Institution
9. Haig, A. M. (1984) Caveat. Realism, Reagan and Foreign Policy. New York: Macmillan.
10. Halvorsen, M. (1998) "Østpolitikken. Norske avspenningsbestrebelser 1962-1972". Hovedoppgave i historie, Universitetet i Oslo.
11. Hendriksen, G. (1994) "Mellom allianselojalitet og markedsinteresser. Forholdet mellom Norge og Øst-Tyskland 1949-1962". Hovedoppgave i historie, Universitetet i Oslo.
12. Holtsmark, S. G. (1991) "Challenge and retreat. The erosion of Soviet power in Poland 1970-1989" Forsvarsstudier 2/1991.
13. Kjølberg, A. (1997) "Norges forhold til Russland og Øst-Europa" i T. L. Knutsen, G. M. Sørbø & S. Gjerdåker (red.) Norges utenrikspolitikk. 2. utgave. Oslo: Cappelen akademisk forlag.
14. Kleva, A.E. (2007) "Konferansen om sikkerhet og samarbeid i Europa 1975-1989. Øst versus Vest: Konferansediplomati om menneskerettighetene. Norge i grenselandet mellom realpolitikk og idealisme". Masteroppgave i historie, Universitetet i Oslo.
14. Kramer, M. (1998) "Jaruzelski, the Soviet Union, and the Imposition of Martial Law in Poland. New Light on the Mystery of December 1981". Cold War International History Project Bulletin 11: 5-14
15. Liland, F. & K. A. Kjerland (2003) 1989-2002: På bred front. Norsk utviklingshjelps historie, bind 3. Bergen: Fagbokforlaget.
16. Mastny, V. (1998) . „The Soviet non-invasion of Poland in 1980/81 and the end of the Cold War". Cold War International History Project Working Paper 23.
17. Mastny, V. (2005) "The Warsaw Pact as History" i V. Mastny & M. Byrne (red.) A Cardboard Castle? An Inside History of the Warsaw Pact. Budapest: Central European Press.
18. Moen, R. (1997) "Østenfor Vest og vestenfor Øst. Jugoslavia i norsk utenrikspolitikk, 1945-1965". Hovedoppgave i historie, Universitetet i Oslo.
19. Ouimet, M. J. (2003) The Rise and Fall of the Brezhnev Doctrine in Soviet Foreign Policy. Chapel Hill and London: The University of North Carolina Press.
20. Paczkowski, A. & M. Byrne (2007) From Solidarity to Martial Law. The Polish Crisis of 1980-1981. Budapest: Central European University Press.
21. Ploetz, M. (2001) "NATO and the Warsaw Treaty Organisation at the Time of the Euromissile Crisis, 1975 to 1985" i G. Schmidt (red.) A History of NATO. The First Fifty Years, bind 2. Basingstoke: Palgrave.
22. Sandberg, M. H. (2003) "Reform, intervensjon, normalisering. Norske reaksjoner på dramaet i Tsjekkoslovakia 1968". Hovedoppgave i historie, Universitetet i Oslo.
23. Selvaag, D. C. (1991) „"With malice toward none and charity toward all, while jealously guarding her economic interests abroad". Øst-Europa i norsk utenrikspolitikk 1945-50". Hovedoppgave i historie, Universitetet i Oslo, 1991.
24. Sjursen, H. (2003) The United States, Western Europe and The Polish Crisis. International Relations in the Cold War. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
25. Tamnes, R (1981) "Den norske holdningen til atomfrie soner i Sentral-Europa 1957-1965". FHFS Notat 7 (1981). Oslo: Forsvarshistorisk forskningssenter.
26. Tamnes, R (1986) "Integration and screening. The two faces of Norwegian alliance policy, 1945-1986". FHFS Notat 5 (1986). Oslo: Forsvarshistorisk forskningssenter.

27. Tamnes, R. (1997) Oljealder 1965-1995. Norsk utenrikspolitikks historie, bind 6. Oslo: Universitetsfolaget.
28. Tamnes, R. & K. E. Eriksen (1999) „Norge og NATO under den kalde krigen" i C. Prebensen & N. Skarland (red.) NATO 50 år. Oslo: Den Norske Atlanterhavskomité
29. Touraine A. et.al. (1983) Solidarity. The Analysis of a Social Movement: Poland 1980-81. Cambridge: Cambridge University Press.
30. Westad, O.A. (1997) "The Fall of Détente and the Turning Tides of History" i O.A. Westad (red.) The Fall of Détente. Soviet-American Relations during the Carter Years. Oslo: Scandinavian University Press.
31. Wilson, J.G. (2007) "How Grand Was Reagan´s Strategy, 1976-84?", Diplomacy and Statecraft 18 (4): 773-803.
32. Winn, N. (1996) European Crisis Management in the 1980s. Aldershot: Dartmouth.

ARKIVER:
Utenriksdepartementets arkiv (UD)
Miljøverndepartementets arkiv (MD)
Stortingsarkivet

JAN K. KOSSAKOWSKI

MISJON: FOR AT DE IKKE BLIR GLEMT – BIAKTIVITETEN TIL HJELPEKOMITÉER FOR POLITISKE FANGER UNDER UNNTAKSTILSTANDEN I 1981 OG DENS FORSTSETTELSE

Røttene til Stiftelsen „Korps av frivillige spesialister" (KOS) strekker seg – gjennom dens stiftere – på den ene side til Primaskomitéen for støtte av de frihetsberøvede og deres familier (fra den kretsen kom biskop Bronisław Dembowski, Ryszard Kaczorowski og Stanisław J. Komorowski) – og på den annen side – til den britiske frivillige organisasjonen British Executive Service Overseas (BESO) og dens 15-årige veldedige virksomhet i Polen. Blant dem som var forbundet med den kan man nevne Halina Kopeć-Baćmaga og Patrick Murphy, samt forfatteren av dette foredraget, som var aktiv i begge organisasjonene..

Det er BESO de tre viktigste retningeslinjene for Stiftelsen KOS sin virksomhet: Næringsliv, Bistand til funksjonshemmede og forurettede og Hukommelse og identitet, er arv etter. Den siste retningslinjen har kommet i forgrunnen i de siste årene og har blitt til en misjon.

Men vi skal gå tilbake i tid til begynnelsen av misjonen vår. Den hadde bakgrunn i den uforglemmelige virksomheten til hjelpekomitéer for de internerte. Komitéene begynte å bli spontant etablert fra den 13. desember 1981 som reaksjon på innføring av unntakstilstanden og tallrike arresteringer av aktivister fra Solidaritet og andre organisasjoner som hadde som mål å gjenvinne Fedrelandets uavhengighet. Fenomenet beskrives detaljert av Anna T. Szymańska og Ewa Jaszczak.

Av praktiske grunner søkte komitéen fra Warszawa og tilsvarende bispedømmekomitéer ly under den polske kirkens vinger – den eneste organisasjonen som ble tålt av datidens kommunistiske myndigheter (en militær- og partijunta under navnet Forsvarsrådet for nasjonens redning; polsk forkortelse: WRON).

I komitéen i Warszawa styrte fem prester grupper av frivillige lekmenn (forresten var de ikke alltid medlemmer av den katolske kirken); deres antall steg til nesten 400 personer. Den 17. desember 1981 fikk denne komitéen i Warszawa lovlig status som en kirkelig organisasjon i henhold til dekretet fra Polens primas, Józef Kardinal Glemp; den fikk også navn „Primaskomitée for støtte av de frihetsberøvede og deres familier". Fra da av ga Metropolitankurie i Warszawa en verdifull

beskyttelse til komitéen, den utstedte bl.a. bekreftelser til medarbeidere på virksomhet for Kurien (tradisjonelt kalt "glejt" - vernebrev) som vekket respekt på politi- og militære stasjoner og viste seg å være særlig nyttige ved besøk i fengsler og interneringssentre.

I henhold til dagens polske og europeiske lovbestemmelser ville Primaskomitéen være – ex definitione – en frivillig allmennyttig organisasjon selv om den ikke ville ha noen sjanser til rettslig registrering i dag på grunn av manglende: vedtekter, fastsatt ledelse, bestemt sete og formell bokføring. Den hadde derimot til rådighet medarbeidernes entusiasme, ubestridelig pålitelighet og ikke sjelden også deres erfaring i undergrunnsvirksomhet som de fikk under den tyske okkupasjonen.

Det bør understrekes at innsamling av mangfoldige opplysninger, forbundet med unntakstilstandens represjoner, hørte aldri til de viktigste aspektene av Primaskomitéens eller tilsvarende komitéers virksomhet. Allikevel ble personlige opplysninger samt opplysninger angående helse, fengsler, interneringsleirer, rettssaker og andre represjoner under unntakstilstanden forsvarlig innhentet for operasjonelle formål, så det oppstod en betydelig samling. Som det viste seg senere – en del av opplysningene angikk saker som tidsmessig strakk seg ikke bare utover unntakstilstanden, men også utover Sovjetunionens hele barske rådvelde i Polen.

Fremragende personligheter, særlig pave Johannes Paul II fikk spesielt forberedte meldinger, formidlet på en fortrolig måte.

Med årene falt antall nye represjonerte personer, og den siste politiske fangen forlot fengselsmurene i september 1986. Omtrent på den samme tiden avsluttet enkelte hjelpekomitéer sin virksomhet eller tok seg av dens rent veldedige aspekt. Deres arkiv, laget i unntakstilstandens hektiske tid og i etterfølgende år – som regel provisorisk og uordnet – forble der hvor de hadde blitt laget, dvs. først og fremst hos kirken.

Etter samtalene rundt „Det runde bord" og seieren i parlamentsvalget den 4. juni 1989 tok seg de fleste polakkene av gjenoppbygging av næringslivet, av etablering og ordning av den politiske scenen. Det var nettopp det som var viktigst, og ikke f. eks. Primaskomitéens verdifulle arkivsamling som nesten glemt forble på sitt siste gjemmested i Prestegården ved St. Katarina sogn i Warszawa.

Og slik var det i lange sytten år da politikeres, men også arkivarers og historikeres, oppmerksomhet konsentrerte seg hovedsakelig om det tidligere regimets arkivsressurser, og egentlig om den delen av dokumentene som ikke hadde blitt omfattet av planlagt likvidasjon, utført av Folkerepublikken Polens kompromitterte, ofte forbryterske hemmelige politi (SB). Jeg nøler ikke med å kalle det forbrytersk fordi brenning av bøker og arkiv befinner seg etter min mening i det samme handlingsområdet som ødeleggelse av mennesker.

Fra et historisk synspunkt var SB sine materialer uten tvil verdifulle selv om de var vanligvis tendensiøse eller rett og slett snedig forfalsket, noe som gjorde det mulig å bruke dem senere til skandaløse politiske spill og formulering av uriktige anklager. De som hadde tilgang til dem, brukte dem også på en pseudovitenskapelig og kommersiell måte.

En refleksjon her: mangel på samtidige erfaringer i så raske og så vidtgående systemendringer førte til at det var vanskelig å utarbeide den beste, relativt fredelige veien med bruk av hele aktive menneskekapitalen i transformasjonsprosessen. Av denne grunnen synes kanskje effekt av disse omveltningene å være verre enn forventet.

Men la historien avsi den endelige dommen.

I disse omstendighetene er arkivsamlingene til enkelte hjelpekomitéer for frihetsberøvede, relativt fattige i forhold til arven etter de tidligere myndighetene, men de er basert på troverdige kilder (ikke laget av partiske politimenn og angivere, men av ærlige personer) og utgjør et verdifullt bidrag og kilde for kunnskap om gjerninger og mennesker fra den tiden. De forteller til og med – i en stor grad - om begge sider av datidens barrikade.

Blant de største samlingene finnes det:

Arkivet til Primaskomitéen for støtte av de frihetsberøvede og deres familier, den såkalte "Komitéen i Piwna gate" – deponert i Arkiv av nye dokumenter i Warszawa, med 25 løpemeter dokumenter.

Arkivet til Erkebiskopens veldedige komité i Wrocław, såkalt „I nummer fire", deponert i Metropolitanarkivet.

Arkivet til Erkebiskopens hjelpekomité for fengslede og internerte i Metropolitankurie i Kraków.

Dessuten har KARTA-senteret, spesialisert på Polens og nabolands nyeste historie, store arkivressurser angående unntakstilstanden. Og det finnes sikkert mange andre, både større og mindre samlinger av dokumenter som nødvendigvis må bli funnet før eller senere.

Samlingene syntes å være av lukket karakter fordi etablering av den første ikke-kommunistiske regjeringen av Tadeusz Mazowiecki i 1989 dannet et vendepunkt. Allikevel, mennesker som dokumentene dreide seg om ble igjen, ikke sjelden veldig skadelidende. En del av dem – den mindre, men mer aktive delen – tok stillinger i regjeringen, selvstyreorganer og næringsliv og unngikk på den måten å bli glemt. Tvert imot – de ble medienes yndlinger og havnet på førstesidene i aviser. Vi behøver ikke å bry oss om bevaring av sporene deres - og etter dem - kanskje vi må bare skille nøyaktig riktige opplysninger fra fabulering.

Den andre – mye større gruppe – kom tilbake – eller iallfall gjorde forsøk på å komme tilbake – til sine tidligere plasser i samfunnsordenen, men hadde ofte lidd både fysiske, psykiske og materielle skader, noe som ga dem mer beskjeden plassering i samfunnslivet, og deres personlige bidrag til gjenvinning av fullstendig uavhengighet og systemtransformasjon ble stadig mindre synlig. Og dette var første skritt mot gradvis, fullstendig forglemmelse.

Under Primaskomitéens „I Piwna gate" 25-års jubileumsseminar ble dens arkiv overlatt til det statlige Arkivet av nye dokumenter i Warszawa, omhyggelig ordnet og katalogisert – alt med bidrag fra Komitéens tidligere medarbeidere og medlemmer av Korpset av frivillige spesialister. Dette ble til et kallesignal som man ikke kunne la være å reagere på.

Den første anledningen var utlysning av støtte i 2007 av Fondet for samfunnsinitiativ (ved Arbeids- og inkluderingsdepartementet) som gjorde det mulig for Stiftelsen KOS å arrangere et team spesialister i muntlig historie (Oral History), innsamle teknisk utstyr og vinne bred støtte fra tidligere og nyere opposisjonsaktivister. Viktig var også det at man klarte å få andre vitenskapsfolk til å samarbeide: historikere og sosiologer fra Univeristetet i Warszawa, dessuten greide man å rekruttere til Korps unge spesialister, og så – gi opplæring til yngre, mer mobile frivillige. Det var nettopp denne mobiliteten som spilte en spesiell rolle her fordi man måtte nå represjonerte og mest glemte personer. De var ikke å finne rundt myndighetenes seter som f. eks. Sejm i Wiejska gate i Warszawa, men i bygder og små byer, ofte i mest gudsforlatte strøk i Polen.

Det var slett ikke lett å finne „1981-ere" etter nesten 30 år. Vi tok likevel på oss en ambisiøs oppgave - å finne dem - ofte på nye bosteder eller med nye navn; å finne i det minste en del av de menige i den opposisjonelle arméen som av og til fortsatt bar konsekvenser av tidligere represjoner. Det hendte at konsekvensene rammet dessverre på en indirekte måte også den neste generasjonen som levde i et fattigere miljø og hadde hatt vanskeligere tiilgang til utdanning.

En stor rolle i leteaksjonen ble spilt av aktivister fra tidligere hjelpekomitéer som fantes under unntakstilstanden. Det var nettopp de som hadde den største innflyttelsen på hvor mye vi kom til å redde fra forglemmelse og om vi kom til å vinne kappløpet med den ubarmhjertige tiden.

Resultatet av den delen av vår misjon ble framstilt på seminaret For at de ikke blir glemt – Beretninger av forurettede under unntakstilstanden som fant sted først to år etter det minneverdige „kallesignalet" - Primaskomitéens jubileumsseminar – men det resulterte i første tjue vitnesbyrd i muntlig historie og i et møte av noen titalls tidligere forurettede med deres „forsvarere" og med representanter av den unge generasjonen på Kongeslottet i Warszawa.

Allerede i 2007 vant Stiftelsen KOS sammen med sin partner – Arkiv av nye dokumenter – neste utlysning; den gangen var den arrangert av Forvaltningsorganet for undervisning, audiovisuelle medier og kultur (EACEA). Utlysningen angikk prosjektet Last Victims of Stalinism in Poland and their defenders (Stalinismens siste ofre i Polen og deres forsvarere).

Selv om represjonene under unntakstilstanden vil bli bedømt mildere av historien enn Stalinismens terror i årene 1945 – 1953, må vi huske at unntakstilstanden fant sted i en mer sivilisert

verden da Europa allerede hadde ristet av seg spøkelser av den andre verdenskrigen, og unge generasjoner av europeere kunne oppfatte dem bare som historie.

Den gangen satte vi oss som oppgave å nå neste femti personer som ble represjonert i de siste årene av det prosovjetiske regimet og lage neste vitnesbyrd i muntlig historie. Nå var det likevel ikke tilstrekkelig med undersøkelser i arkivene til tidligere hjelpekomitéer. Vi måtte bruke logistisk støtte fra Innenriks- og forvaltningsdepartementet for å finne - med hjelp av dets adresseregistre - de aktuelle bostedene til personer som ble forurettet under unntakstilstanden, ca. 200 som ble valgt fra ca. 16.000 fra Primaskomitéens kartotek.

En stikkprøve, bestående av 70 vitnesbyrd, var allerede tilstrekkelig representativ for at vi kunne spørre vitenskapsfolkene som samarbeidet med oss, om den første sosiologiske analysen av denne gruppen forurettede personer. Det gjorde det mulig for oss å arrangere neste seminar og møte de represjonerte, denne gangen under navnet De resistentes selvportett. Dette navnet var betegnende fordi det henviste til uttalelsene til disse „nye" opposisjonelle fra 1980-tallet som ble kalt av oss med neologismen „resistente" (ang. Resisters) og ble tatt vare på av andre „resistente" fra hjelpekomitéer. De sistnevnte var vanligvis eldre og førte sine opposisjonelle røtter og deres tradisjoner tilbake til gulagarkipelet - som Solzjenitsyn kalte det - eller til konsentrasjonsleirer som KL Auschwitz, for å ikke nevne (for skams skyld) straffeleirene som ble etablert i de første ti årene etter krigen av polakker og for polakker.

Til de eldre resistente - „deres forsvarere" fra prosjektets tittel – viet vi en steintavle, plassert på setet til Primaskomitéen „i Piwna gate" med en enkel innskrift: Herfra, fra klosteret til Fransiskanersøstrene Tjenere av korset, ytet Primaskomitéen for støtte av de frihetsberøvede og deres familier hjelp til unntakstilstandens ofre fra og med dens første dager i desember 1981.

Som motsetning til denne lakoniske opplysningen gjaldt den andre delen av tavlen: en uttrykksfull sølvmedaljong som henviste med ord og bilde til Evangeliet etter Matteus Mt25, 35-40:

> 35 „… jeg var sulten, og dere ga meg mat; jeg var tørst, og dere ga meg drikke; jeg var fremmed, og dere tok imot meg;
> 36 jeg var naken, og dere kledde meg; jeg var syk, og dere så til meg; jeg var i fengsel, og dere besøkte meg.
> 37 Da skal de rettferdige svare: 'Herre, når så vi deg sulten og ga deg mat, eller tørst og ga deg drikke?
> 38 Når så vi deg fremmed og tok imot deg, eller naken og kledde deg?
> 39 Når så vi deg syk eller i fengsel og kom til deg'?
> 40 Og kongen skal svare dem: 'Sannelig, jeg sier dere: Det dere gjorde mot én av disse mine minste søsken, har dere gjort mot meg'.

Ved identifisering av oppholdsstedene til tidligere protesjéne viste det seg at vi var for sent i mange tilfeller, og personene vi lette etter, hadde allerede dødd. Dette var utvilsomt et stort tap og vår felles skyld at vi tok oss - av ovennevnte grunner - så sent av dem som hadde forblitt i skyggen ved utnevnelser til stillinger. Vi vurderte jo å lage vitnesbyrd på grunnlag av familienes beretninger, men det ville ikke være det samme.

I enkelte tilfeller ble det likevel gjennomført intervjuer med enker etter dem som falt i tjenesten i desember 1981, f. eks. under demonstrasjoner i kopperfeltet i Lubin. Til tross for alt dette var det vanskelig la være å spørre om disse dramatiske og pinlige for familier minnene fordi de henviste til en vesentlig del av vår historie.

Et annet fenomen som dukket opp da vi bladde i registrene, var et stort antall offisielle kommentar om utvandring uten angivelse av årsaker eller retning. Dette hullet burde bli utfylt.

Og her kommer vi til bakgrunnen for det aktuelle prosjektet: Politisk emigrasjon fra Polen som følge av unntakstilstanden i 1981, og dets første etappe – Norge.

Resultatet skal bli framstilt på avslutningsseminaret, og prosjektets arkivverdi og historiske verdi vil bli vurdert av fremtidige forskere.

Nå kommer jeg kanskje med noen uoffisielle anmerkninger.

Vi bestemte oss for den norske retningen av tre grunner:

For det første - lette vi etter et land med vennlig holdning til innvandrere fra en prosovjetisk stat som Folkerepublikk Polen var. I det landet burde det likevel være mulig å dele innvandrere inn i grupper etter motivene for deres utvandring og konsentrere seg bare om politiske grunner. Som vi vet, var disse inndelingene ikke alltid skarpe og entydige.

For det andre – oppstod det en mulighet til å søke om støtte for prosjektet fra Den norske finansieringsordningen, og et slikt prosjekt var umulig å gjennomføre bare med hjelp av frivillige og den ikke-statlige organisasjonens beskjedne midler.

Og for det tredje –var det nødvendig å finne partnere som oppfylte søkekriteriene. Det viste seg at nettopp det siste var vanskeligst, både i Polen og i Norge fordi, til tross for at det er på mote nå å lete etter egne familie- eller miljørøtter, viste statlige arkiv ingen interesse for investering i materialene som skulle være nyttige for en begrenset mottakerkrets og dessuten – først etter flere år. Opplandsarkivet avdeling Maihaugen viste seg å være et herlig unntak. I over ett år lette vi etter partnere for et konsortium. Bortsett fra søking på Internett er det første brevet fra Stiftelsen KOS til Utlendingsdirektoratet (UDI) datert 29. januar 2009, og partneravtalen mellom tre medlemmer i konsortiet: Statens arkiv av personal- og lønnsdokumentasjon i Milanówek, Opplandsarkivet avdeling Maihaugen på Lillehammer og Stiftelsen KOS i Warszawa ble endelig undertegnet 24. februar 2010.

En vesentlig merverdi vi har fått takket være det aktuelle – norske – prosjektet, utgjøres av vår neste erfaring i gjennomføring av misjonen For at de ikke blir glemt utenfor Polen. Vi har kontakt med enkelte eksilpolakker, ikke bare med dem som utvandret under unntakstilstanden i 1981, men i framtiden kommer vi eller en annen operativ og ambisiøs organisasjon til å gjennomføre tilsvarende undersøkelser i andre land enn Norge. Vi har en forskningsmetode som vi har utarbeidet og utprøvd med ulike resultater. Vi har også Reporterhåndboka både i opprinnelig og korrigert versjon. Den siste ble laget på grunnlag av erfaringer som var – som jeg har nevnt – ikke alltid gode.

For å fullføre skildring av Misjonen må man tilføye at den blir gjennomført av Stiftelsen KOS på mye nærmere og lokale nivåer av „vår lille hjemland". Vi samler og publiserer lite kjente opplysninger om personene som har gjort seg særlig fortjent for lokalsamfunn, og vi er nesten ferdige med framføring av Symbolet for septemberbarrikaden 1939 som skal minne om forsvaret av Warszawa i den første måneden av den 2. verdenskrigen.

Blant de som gjorde seg særlig fortjent var også to medarbeidere av Primaskomitéen for støtte av de frihetsberøvede og deres familier; i begynnelsen av vår dekade var de stiftere av vårt Korps av frivillige spesialister. Den første var tidligere „utkaster" i „Komitéens i Piwna gate" sete, deretter polsk diplomat og endelig statssekretær ved Forsvarsdepartementet - Stanisław Jerzy Komorowski. Den andre, Ryszard Kaczorowski, støttet Komitéen som Innenriksminister i Polens eksilregjering i London, og senere ble Polens siste eksilpresident .

Han skulle vært blant oss på vår maikonferanse.

Begge omkom tragisk i flyulykken ved Smolensk under sin siste tjeneste.

La oss betale hyllest til dem!

Jan K. Kossakowski
Stifter av Korps av frivillige spesialister

JAKUB M GODZIMIRSKI

HVA FÅR FOLK TIL Å FLYTTE PÅ SEG?
NOEN BEMERKNINGER OM POLSK MIGRASJON TIL NORGE

Målet med denne korte studien er å gi lesere en bedre forståelse av de nyeste utviklingstrekk når det gjelder innvandring fra Polen til Norge og se på hva som har fått så mange polakker til å flytte på seg. Det er flere gode grunner for å studer polsk innvandring til Norge.

For det første er polakkene den innvandrergruppen som har vokst raskest og størst i norsk sammenheng. I sin oppsummering av nyeste migrasjonstrender i Norge skriver SSB at siden 2006 har antall innvandrere bosatt i Norge økt med 141 000 og hele en av fire av disse kommer fra Polen. Den raske framveksten av den polske diaspora i Norge er derfor i seg selv en god grunn til å studere dette fenomenet. Men det er også andre momenter som gjør en slik studie både interessent og nødvendig. En av disse er at denne gruppen er kanskje mer sammensatt enn mange andre etniske grupper i Norge.

I tillegg skyldes framveksten av den polske diasporaen i Norge ikke bare individuelle valg som ble tatt av flere titusen polske statsborgere som har valgt å flytte mer eller mindre permanent til Norge. De kunne ta sine avgjørelser først og fremst fordi politiske prosesser som både Polen og Norge hadde kun en begrenset kontroll med "åpnet" Norge for dem.

Denne korte studien er delt i to. I den første delen presenterer jeg de viktigste data om polsk innvandring til Norge i et større historiske perspektiv. I den andre delen ser jeg på de viktigste motiver som har fått polakker til å velge Norge.

POLAKKER I NORGE: EN KORT INNFØRING

Migrasjon fra Polen til Norge er ikke et nytt sosialt fenomen. En av de første etniske polakker som slo seg ned i Norge var Adam Dzwonkowski, en politisk flyktning som kom allerede i 1830-åra og mange fulgte etter ham. Det som vanskeliggjør en historisk kartlegging av dette fenomenet er at Polen ikke eksisterte som en selvstendig stat fram til 1918 og det betyr at etniske polakker som måtte flytte til Norge før denne tiden ble klassifisert enten som tyske, østerrikske eller russiske undersåtter. Ved folketellingen i 1900 kom det fram at det bodde 2787 personer som var født i Tyskland, 130 som var født i Østerrike/Ungarn og 483 født Russland.[1] Man må anta at i hvert fall noen av disse var etniske polakker som flytette til Norge.

[1] Kjeldstadli, Knut, Grete Brochmann, and Halvard Tjelmeland, eds. 2003. Norsk innvandirngshistorie. I nasjonalstatens tid 1814-1940. 3 vols. Vol. 2. Oslo: Pax Forlag, s.181.

I 1930 var det registrert 133 polske statsborgere i Norge, mens det i følge Folke- og boligtellingen i 1946 var så mange som 1280 av dem. De var på dette tidspunktet den 5. største innvandrergruppen i Norge. Mesteparten av disse polakkene kom til Norge som tvangsarbeidere sendt hit av den tyske okkupasjonsmakten. I følge forskjellige anslag var det mellom 1200 og 7000 av dem i Norge ved krigens slutt.[2] 3000 av dem forlot landet allerede før 8.mai mens resten måtte finne ut hvor de skulle gjøre av seg. Noen valgte å bli i Norge fordi de ikke ville reise tilbake til Polen hvor det kommunistiske systemet ble tvangsinnført, andre reiste til andre europeiske land, og noen valgte etter hvert å dra tilbake til hjemlandet. Polakkenes situasjon i Norge i denne perioden ble i stor grad påvirket av storpolitikk. De som ble igjen i Norge hadde til å begynne med en del problemer med å tilpasse seg nye rammevilkår, men fra 1947 begynte situasjonen for de mellom fem og seks hundre polakker i Norge forbedre seg og de ble mer og mer integrert i det norske samfunnet.

Den neste bølgen med polakker kom til Norge etter en vis liberalisering av det politiske systemet i Polen i 1956 og før innforingen av innvandringstopp i Norge i 1975. Men den svake tilstrømningen til Norge fortsatte også etter innføringen av innvandringsstoppen. Mens i perioden mellom 1971 og 1975 var det i gjennomsnittet 112 polakker per år som flyttet til Norge (men 68 per år reiste tilbake til Polen), økte antallet av polakker som kom årlig til Norge til 133 i neste femårs periode (mellom 1976 og 1980). De kom enten som spesialister som det norske arbeidsmarkedet trengte, som politiske flyktninger som bestemte seg for å rømme det kommunistiske Polen og ble hilst velkommen i Vesten som et levende bevis på Vestens 'overlegenhet' eller rett og slett for å prøve lykken i Norge, for eksempel ved å gifte seg med norske menn, noe forholdsvis mange polske kvinner gjorde i denne perioden.

Forverringen av den politiske situasjonen i Polen utløste en ny utvandringsbølge tidlig på 1980-tallet. Noen av disse polakker som flyktet fant også veien til Norge. Antallet polakker som kom til Norge mellom 1981 og 1990 vokste kraftig sammenliknet med den forrige dekaden. Mens mellom 1971 og 1980 vokste den polske diaspora i Norge med 640 personer, i de neste ti årene vokste den med 3095 personer. Alt i alt kom det i denne perioden 3735 mer polakker til Norge.

Figur 1. Antall personer født i Polen bosatt i Norge 1920-1989

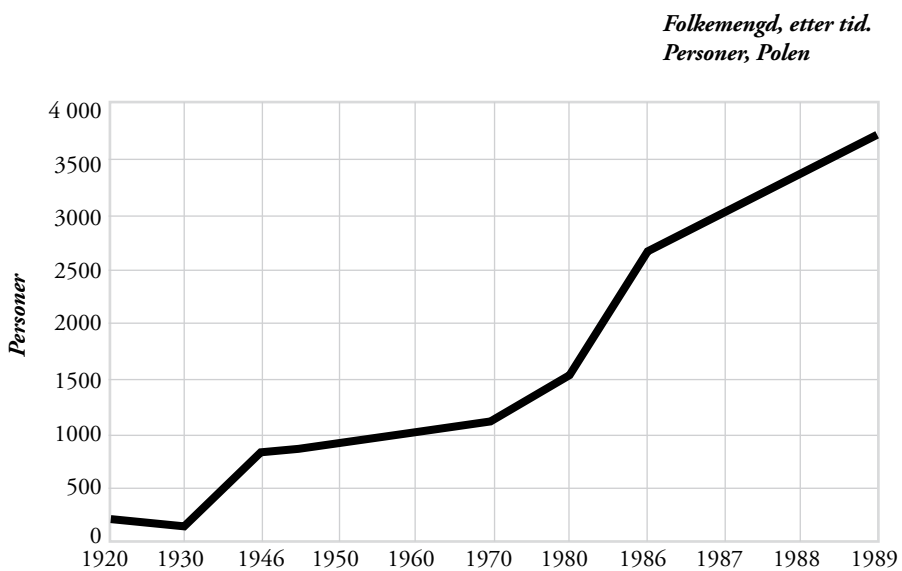

2 Kjeldstadli, Knut, Grete Brochmann, and Halvard Tjelmeland, eds. 2003. Norsk innvandirngshistorie. I globaliseringens tid. 3 vols. Vol. 3. Oslo: Pax Forlag, s.24-27.

1.januar 1989 – det siste året kommunistene hadde makten i Polen – bodde 3790 personer som var født i Polen i Norge. Den store politiske omveltningen som fant sted i Polen i 1989 førte blant annet til liberalising av regler for reiser til utlandet, noe mange polakker nøt godt av, blant annet for å reise til den så kalte Vesten og skaffe seg arbeidet der. Polen ble et mye mer åpent samfunn og dette hadde også konsekvenser for hvordan polakkene har valgt å takle den krevende politiske, økonomiske og samfunnsmessige overgangen.

På det høypolitiske plan bestemte man seg for å søke et tettere samarbeid – og muligens medlemskapp – i de vestlige institusjoner, først og fremst NATO og EU. På det individuelle plan utløste denne overgangen mye energi og oppfinnsomhet og polakkene satset på en rekke tilpassnings- og overlevelsesstrategier. Noen av disse innebar også økt kontakt, og av og til mer eller mindre permanent flytting til utlandet.[3]

Det betyr at ved innføringen av EØS regelverket fra 1. mai 2004 hadde flere tusen polakker personlig erfaring fra det norske arbeidsmarkedet, noe som gjorde at det å velge Norge som innvadringsland føltes kanskje ikke så unaturlig. Det var allikevel veldig få som regnet med en så pass rask og omfattende tilstrømning av polske arbeidsinnvandrere til Norge.

Mens 1. januar 2004 bodde det 11206 personer med innvandrerbakgrunn fra Polen i Norge – av hvilke var 2741 polske statsborgere[4] – i de neste årene begynte ting å skje. 1 januar 2005 var det 8933 personer med bakgrunn fra Polen som ble fanget av norsk statistikk og 53.8 prosent av dem hadde norsk statsborgerskap. 1 januar 2006 steg dette tallet til 11 864 personer og 41.3 prosent av dem hadde norsk statsborgerskap. 1 januar 2007 ble det allerede registrert 18 834 polakker som bodde i kongeriket. Det skulle vise seg at i løpet 2007 skulle polakker bli den aller største innvandrergruppe i Norge.

1. januar 2008 bodde det offisielt 32069 polakker i Norge, men tallet på polakker på det norske arbeidsmarkedet var sannsynligvis mye høyere. Den polske ambassaden anslo for eksempel at opp til 120 000 polske statsborgere arbeidet i Norge. I følge SSB var det 30636 polakker som innvandret fra Polen mens 1433 var født av polske foreldre i Norge. 68 prosent var menn og 32 prosent kvinner. Ved inngangen til 2008 hadde nesten åtte av ti polske innvandrere kun bodd i Norge i to år eller kortere. Polske innvandrere skilte seg på det tidspunktet ved at de aller fleste var arbeidsinnvandrere og menn. En viktig grunn til det var at det hadde vært størst behov for arbeidskraft i bygg- og industrinæringen, noe som fikk først og fremst relativt unge menn til å komme. Forfatterne av rapporten mente også at behovet for arbeidskraft i den norske helsesektoren kunne også få flere kvinner, ikke minst fra Polen, til å komme.[5]

Innvandrere fra Polen var den gruppen som var mest aktiv på arbeidsmarkedet med hele 82 prosent av de i alderen 25-54 år i arbeidet. Sammenliknet med andre innvandrergrupper jobbet relativt mange innenfor sekundærnæringene, ofte i meget konjunkturutsatte bransjer som bygg og anlegg. I fjerde kvartal 2007 var 81 prosent av alle polakker i alderen 25-54 bosatt i Norge i arbeidet og kun 1 prosent av dem var arbeidsledig. Dette var tall som viste at polakker var like yrkesaktive som resten av befolkningen og mer aktive enn mange av store innvandrergrupper i Norge.

Polakkene bodde på det tidspunktet – og bor fortsatt – spredt over det hele Norges land. I 2008 fantes det minst en polakk i 381 av 430 norske kommuner, men i 67 av disse fantes det ikke mer enn tre polakker. I 2008 utgjorde polakker 0.7 prosent av befolkningen i Norge, men i Verran kommune i Nord Trøndelag representerte de hele 14 prosent av befolkningen. Dette skyldtes lokale forhold, først og fremst en prekær mangel på arbeidskraft i lokale bedrifter. Problemet ble forsøkt løst ved rekruttering av utenlandsk arbeidskraft og resultatet var at før sommerferien 2008 var det omtrent 700 polske arbeidere tilknyttet Fosdalen Industrier AS.[6] De var formelt bosatt i kommunen, men egentlig jobbet de for bedriften på mange oppdrag i forskjellige deler av Norge.

Blant kommuner med et stort innslag av polakker på dette tidspunktet de viktigste var Haugesund (2 prosent av polsk befolkning), Fredrisktad, Asker, Bærum, Lier og Oslo (mellom 1.2 og 1.5 prosent).

---

[3] For mer om det se Godzimirski, Jakub M. (2005) Tackling Welfare Gaps. The Eastern European Transition and New Patterns of Migration to Norway, NUPI report 284, Oslo: NUPI.

[4] http://www.ssb.no/emner/02/01/10/innvbef/arkiv/tab-2004-05-26-03.html

[5] Pettersen, Silje Vatne, ed. 2009. Innvandrere i norske kommuner. Demografi, levekår, og deltagelse i arbeidsstyrken, SSB Rapporter. Oslo: Statistisk sentralbyrå.

[6] http://www.verran.kommune.no/bakgrunn.124021.no.html

I flere kommuner – Bergen, Asker og Bærum – var polakker den største innvandrergruppen. Tallmessig bodde de fleste polakker i store byer og omkringliggende kommuner – i Oslo bodde det 6580 polakker, og både Bergen, Bærum og Stavanger hadde mer en 1000 innbyggere med bakgrunn fra Polen.

Per 1. januar 2009 bodde 44482 personer med bakgrunn fra Polen (enten født i Polen eller født i Norge med foreldre født i Polen) i Norge. 39168 av dem – eller 88 prosent – var polske statsborgere. Året etter, 1.januar 2010 steg tallet til 52125 innvandrer med bakgrunn fra Polen – av disse var 49309 født i Polen, mens resten 2816 var født i Norge med innvandrerforeldre.[7] 46707 – eller 89.6 prosent – hadde polsk statsborgerskap.[8] I løpet av 2009 utvandret mer enn 3600 polakker fra Norge, mens 10511 valgte å komme hit. Den polske diaspora i Norge fikk med andre ord 7651 nye medlemmer.

I følge de siste tilgjengelige offisielle tall bodde det ved inngangen av 2011 55172 polske statsborgere i Norge.[9] Et stort flertall av dem var forholdsvis unge – 55 prosent var mellom 20 og 39 år gamle og den tredje største gruppen (17 prosent) blant dem var de som var mellom 40 og 49. Ungdom og barn yngre enn 19 år utgjorde 19 prosent av denne gruppen. Det var en stor overvekt av menn i denne gruppen – alt i alt utgjorde de nesten 67 prosent av denne gruppen, men i to aldersgruppene – mellom 40 og 49 og mellom 50 og 59 utgjorde de henholdsvis 80.5% og 83.3%. Polske statsborgere utgjorde nesten 15 prosent av alle utenlandske statsborgere som bodde på dette tidspunktet i Norge og var den største gruppen blant utlendinger.

Hvem er da disse polakker som bor i dag i Norge? Denne gruppen er kanskje mer sammensatt enn mange andre grupper innvandrere i Norge fordi den består av ikke mindre enn fire eller til og med fem undergrupper:

- polakker som ble sendt til Norge for å jobbe som tvangsarbeidere under annen verdenskrig og som bestemte seg for å bli i Norge etter at deres hjemland ble underlagt et kommunistisk regime – av helt naturlige årsaker er denne gruppen den som er best integrert i det norske samfunnet og i ferd med å forsvinne;
- polakker, stort sett polske spesialister (leger, arkitekter, ingeniører etc) som så en mulighet for å bosette seg i Norge etter å ha utvandret fra det kommunistiske Polen før innvandringsstopp ble innført i Norge i 1975, men også etter det, ved å bruke de mulighetene for spesialistinnvandring som fantes i det norske regelverket;
- polske kvinner som giftet seg med norske menn og hadde på denne måten en direkte familietilknyting til det norske flertallet;
- polske politiske flyktninger som valgte å flytte til Norge både før, under og Solidaritetsperiode i Polen og særlig etter innføringen av unntakstilstanden i Polen i 1981 og fram til det kommunistiske systemets fall i 1989;
- polske arbeidsinnvandrere som begynte å komme til Norge både gjennom den spesielle ordningen for innvandring av spesialister (5000 kvoten innført i 2002), som sesongarbeidere og så en masse etter åpningen av det norske arbeidsmarkedet som følge av Polens inntreden i EU / EØS fra 1. mai 2004.

HVA VAR DET SOM HAR FÅTT POLAKKER TIL Å FLYTTE PÅ SEG?

For å forstå hvordan den polske diaspora i Norge ble til er det viktig å se på hva som har fått så mange polakker til å flytte på seg. Det er flere mulige tilnærminger til en slik formulert problemstilling. For det første kan man se på hvorvidt det som har skjedd med polakker i Norge passer med forskjellige teoretiske forklaringsmodeller som brukes i studier av migrasjonsstrømmer som for eksempel diverse så kalte push og pull faktorer.[10] Man kan også prøve å intervjue alle polakker i Norge og spørre dem om hva var det som fikk dem til å flytte til Norge og så bruke disse dataene for å se hvorvidt det passer med teoribaserte forklaringer. En annen mulighet er å få intervjuet et representativt utvalg av polakker i Norge, stille det samme spørsmålet og regne med at deres svar er representative for hele gruppen.

[7] Henriksen, Kristin, Lars Østby, and Dag Ellingsen, eds. (2010) Innvandring og innvandrere 2010. Oslo: Statistisk sentralbyrå.
[8] http://www.ssb.no/folkemengde/tab-2011-03-11-33.html
[9] http://www.ssb.no/folkemengde/tab-2011-03-11-32.html
[10] For mer om det se Godzimirski 2005

Neste mulighet er å få noen av dem til å fortelle deres historie og se på dem som individer og ikke kun som medlemmer ev en større etniske gruppe. Man kan da risikere å gå glipp av noen forklaringer, men får et mer utfyllende bilde av enkelte skjebner. Den siste muligheten er å stole på norsk offisiell statistikk og se på hvordan denne problematikken er fremstilt i norske offisielle beretninger.

Den første tilnærmingen er teknisk mulig å gjennomføre men ikke helt nødvendig i denne sammenhengen. Den andre er umulig å få gjennomført og heller ikke helt nødvendig. Den tredje veien ble prøvd to ganger av FAFO som har gjennomført sine to Polonia i Oslo undersøkelser basert på dybde intervjuer med mer enn 500 polske arbeidsinnvandrere i Oslo-regionen.[11] Den fjerde resulterte nylig i en bok med fokus på nye polakker i Norge basert på intervjuer med personer som tilhører denne gruppen og spesialister som har forsket på dette fenomenet.[12] Både FAFOs rapporter og dybdeintervjuer med polakker fra boka til Meingseth, Kawecka og Czapka gir nyttige innsikter i hva som har vært motivasjon for å komme til Norge. Også SSB statistikk gir en god forståelse av hva var det som har motivert polakker til å komme hit. Det er denne siste statistiske oversikten som skal brukes her for si noe om hva denne utviklingen kan ha å si for norsk politikk, inkludert norsk utenrikspolitikk.

Et stort flertall av polakker som bodde i Norge per 1. januar 2010 hadde flyttet hit til lands mellom 2005 og 2009 og mesteparten av dem kom for å arbeide. Denne gruppen utgjorde faktisk hele 84.7% av alle polakker som bodde på dette tidspunktet i Norge.[13]

Tabell 1. Polakker i Norge 2009 – botid og innflyttningssår

		Botid i Norge (flyttet hit før eller mellom)					
Land	Innvandrere	25 før 1984-	20-24 (1985-89)	15-19 (1990-94)	10-14 (1995-99)	5-9 (2000-04)	0-4 2005-09
Polen	49 309	1 603	1 361	1 141	847	2 558	1 603

Det er mange mulige forklaringer på hvorfor folk velger å flytte på seg. I 2008 presenterte AID en statistisk oversikt over grunner til innvandring til Norge folk fra ikke-nordiske land valgte å oppgi i perioden mellom 1989 og 2007. I følge denne oversikten flyttet folk på seg først og fremst på grunn av familierelaterte forhold (47 prosent), for å flykte fra forfølgelse (33 prosent), for å arbeide (14 prosent) og for å skaffe seg utdannelse (6 prosent).[14] For å forstå den polske spesifikken er det viktig å se hvorvidt de grunnene polakkene oppgir når de flytter til Norge er i samsvar med de generelle trendene.

I følge SSB var det 54315 personer fra Polen som mellom 1990 og 2009 innvandret til Norge. 38021 (70 prosent) av disse kom til Norge på grunn av arbeide, 13329 (24.5 prosent) på grunn av familiegjenforening, 214 (0.4 prosent) som flyktninger, 1330 (2.4 prosent) for å ta utdannelse, mens 1379 oppga ingen grunn.[15]

Hvis man sammenlikner de generelle trendene med de tallene som gjelder for polakker i perioden 1990-2009 ser man med en gang at det er til dels store forskjeller. 70 prosent av polakker har kommet for å arbeide og det er fem ganger oftere enn for resten av innvandrere; 24.5 prosent kom på grunn av familierelaterte forhold – og det er nesten to ganger sjeldnere enn for resten av inn-

[11] Friberg, Jon Horgen og Guri Tyldum, eds. 2007. Polonia i Oslo. En studie av arbeids- og levekår blant polakker i hovedstadsområdet, Fafo-rapport nr 27, Oslo: FAFO og Eldring, Line, and Jon Horgen Friberg. 2010. Polonia i Oslo 2010 - underveisrapportering. Oslo, 26. oktober.

[12] Meisingset, Kristian, Aleksandra Kawecka og Elzbieta Czapka. 2011. Polakk. De er kommet for å bli. Hvordan vil det gå? Oslo: Frekk Forlag.

[13] http://www.ssb.no/emner/02/01/10/innvbef/tab-2010-04-29-13.html

[14] AID. 2008. St.meld. nr. 18 (2007–2008) Arbeidsinnvandring. Oslo: Arbeids- og inkluderingsdepartementet.

[15] Henriksen, Kristin, Lars Østby, and Dag Ellingsen, eds. 2010. Innvandring og innvandrere 2010. Oslo: Statistisk sentralbyrå,s. 42.

vandrere; relativt få polakker har kommet for å ta utdannelse (2.4 prosent polakker og 6 prosent for innvandrerbefolkning); od den største forskjellen mellom polakker og innvandrere generelt er i gruppen av disse som kom for å søke beskyttelse – dette gjelder for hver tredje innvandrer generelt og bare for 0.4 prosent innvandrere fra Polen.

I tråd med den statistikken som foreligger kan man derfor si at det er to hovedgrunner – arbeide og familiegjenforening – som har fått polakker til å flytte til Norge, mens behovet for å ta utdannelse og søke beskyttelse er mindre viktige. Men historisk sett var situasjonen litt annerledes. Fram til den store politiske omleggingen i Polen var det faktisk slik at mange polakker kom til Norge for å søke beskyttelse, noen av dem kom for å bedre sin økonomiske situasjon – både permanent, men også bare midlertidig – mens det var veldig få som kom til Norge for å skaffe seg utdannelse. Hvis vi tar den historiske dimensjon med i denne beretningen om polakkenes motiver kan man trygt si at det var følgende grunner som har fått dem til å komme til Norge.

Storpolitikk og behov for beskyttelse

Etter den store politiske omleggingen i Polen som begynte i 1989 og har resultert i polsk medlemskapp i både NATO og EU har antallet polakker som kom til Norge for å søke beskyttelse minsket drastisk og mesteparten av disse som kom i denne perioden tilhørte den polske rom befolkning som opplevde noen problemer i Polen og prøvde å få beskyttelse i Norge. Denne trenden toppet seg i 1996 da det var mer 200 polske statsborgere som søkte politisk beskyttelse i Norge. Men jo mer seriøst diskuterte man polsk medlemskapp i NATO og EU jo mindre aktuelt var det for polske statsborgere å søke om beskyttelse i Norge. Begge organisasjoner – NATO og EU – stilte strenge inngangskrav for nye medlemmer og demokratisering var en viktig forutsetning for å kunne bli akseptert i disse vestlige klubbene. Situasjonen har derfor forandret seg over de siste tjue årene, særlig når det gjelder polakker som prøvde å komme til Norge for å få beskyttelse.

Per 1. januar 2000 var det 970 polakker som hadde status som flyktninger i Norge. De utgjorde da 15.4 prosent av hele den polske diaspora på 6282. 826 av dem hadde på det tidspunktet norsk statsborgerskap, mens 144 var fortsatt polske statsborgere. Et overveldende flertall – 892 av 970 polske flyktninger bodde på det tidspunktet mellom 10 og 19 år i Norge – det vil si at de måtte innvandre til Norge mellom 1981 og 1990. Bare syv personer hadde en botid som var lengre enn 20 år, mens kun 69 personer flyttet til Norge mellom 2000 og 1991.[16]

Tabell 2. Asylsøkere fra Polen 1988-2001

	1988-90	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1990	2000	2001
Polen	230	120	19	10	72	8	209	19	...	...	98	39

Oversikt over polakker i Norge med flyktningbakgrunn per 1. januar 2002 gir en bedre forståelse av hvordan denne gruppen kom til Norge.[17] På dette tidspunktet var det 954 flyktninger med bakgrunn fra Polen – 261 av dem ble overført til Norge fra UNHCR leire, mens 512 fikk innvilget asyl i Norge.

Men storpolitikk spilte fortsatt en viktig rolle som faktor som påvirket polakkenes valg. Etter at Polen ble EU medlem i 2004 fikk man på plass en ny institusjonell og juridisk ramme som åpnet for det som skulle vise seg å være en stor innvandringsbølge fra Polen til blant annet Norge.

Storpolitikk + økonomi = polsk arbeidsmigrasjon til Norge

Året før det norske arbeidsmarkedet ble mer eller mindre åpnet for arbeidsinnvandring fra EØS-landene var situasjonen for innvandrere fra Polen forholdsvis gunstig når det gjelder sysselsetting på det norske arbeidsmarkedet. De var plassert midt på treet når det gjaldt sysselsettingsnivået da rundt

[16] http://193.160.165.34/emner/02/sa_innvand/arkiv/sa50/sa50.pdf, p.45.
[17] Østby 2004, s.95.

60% av dem var yrkesaktive. Flere andre grupper av innvandrere hadde høyere sysselsettingsnivå (blant annet innvandrere fra Nederland, nordiske land, Filippinene, Kroatia, Storbritannia og Danmark), men det var også flere grupper med mye lavere aktivitetsnivået.

Allerede før Polen kom med i EØS den 1. mai 2004 var det mange polakker som kom til Norge som sesongarbeidere, særlig innenfor jordbruket. Det var kanskje under disse omstendighetene at en av de første norske stereotyper om polakker oppstod – nemlig den om polakken den perfekte jordbærplukkeren. De hadde som oftest arbeidstillatelse for tre måneder, men noen oppholdt seg lengre og mange av dem spilte en viktig rolle og hjalp med å holde livet i det norske jordbruket.[18]

I tillegg var polakker de mest aktive blant disse som søkte om arbeidstillatelse gjennom den nye spesialistordningen som ble innført 1 januar 2002 og som åpnet for innvandring av personer med spesielle kvalifikasjoner. Både i 2002, 2003 og 2004 toppet polakker denne statistikken med flere tusen søknader om arbeidsinnvandring. I følge tall presentert i UDIs årsrapporter ble det utstedt følgende antall arbeidstillatelser til polske statsborgere i denne overgangsperioden.

Tabell 3. Arbeidstillatelser til polske statsborgere (UDI data 1997-2004)

År	Arbeidstillatelser med bosettingsrett	Fornybare arbeidstillatelser uten rett til bosetting	Ikke fornybare arbeidstillatelser
1997	10	254	5273
1998	16	247	6041
1999	19	431	6366
2000	26	316	7193
2001	183	464 (+34 studenter)	8006
2002	516	107+304 (prakt)	9724 + 3 arb gjest
2003	332	51	10639+764
2004	91	16035 derav 13156 EØS	1691

Man bør heller ikke glemme at mange polakker valgte å komme til Norge for å skaffe seg en jobb på det norske svarte arbeidsmarkedet, og på denne måten stiftet også noen av dem en nærmere bekjentskap med det norske arbeidslivet.

I perioden mellom 2004 og 2010 økte antall polakker i Norge fra 11206 til 52125 og denne veksten skyldtes først og fremst en stor bølge med polakker som kom til Norge for å skaffe seg en bedre økonomisk fremtid. Særlig i perioden mellom 2004 og 2008 var situasjon på det norske arbeidsmarkedet meget gunstig og nesten alle som kom ble sysselsatt.

I 2009 var situasjon for polakker som flytett til Norge for å arbeide fortsatt positiv selv om mange av dem opplevde problemer på det norske arbeidsmarkedet som følge av den påtagende økonomiske krisen – andelen av polakker sysselsatt på det norske arbeidsmarkedet økte til nesten 70% av personer mellom 15 og 74 år, og var blant den høyeste i Norge. Kun innvandrere fra Sverige, Litauen, Nederland, Tyskland og Storbritannia hadde en høyere andel av gruppen sysselsatt.

Kjærlighet som flyttegrunn[19]

I perioden mellom 1990 og 2001 var polske kvinner blant de mest populære utenlandske ektefeller i Norge – 619 av dem giftet seg i Norge og hele 66% valgte seg en norsk ektemann. Det som var spesielt her var at veldig få polske menn klarte å finne seg en norsk kone; de var etter alt å dømme mye mindre

[18] Jørgensen, Sten Inge. 2005. Den store bondebløffen. Morgenbladet, 09 desember.

[19] Lie, Benedicte (2004) Ekteskapsmønstre i det flerkulturelle Norge. Vol. 1, SSB Rapporter. Oslo-Kongsvinger: Statistisk sentralbyrå tilgjengelig på http://www.ssb.no/emner/02/02/30/rapp_200401/rapp_200401.pdf.

attraktive på det norske ekteskapsmarkedet enn deres landskvinner. Per 1 januar 2002 var situasjonen slik at 1483 polske kvinner ble gift med norske menn uten innvandringsbakgrunn (det var bare syv land som stod høyere på denne listen), mens bare 273 polske men var gift med norske kvinner uten innvandringsbakgrunn og de måtte nøye seg dermed med 16 plass på denne kjærlighetsstatistikken.

For å forenes med familien

Familiegjenforening er en annen grunn til at polakker flytter til Norge. Det var en viktig motiv før den offisielle åpningen av det norske arbeidsmarkedet for polsk arbeidskraft, men denne trenden ble betydelig forsterket av den store innflytingen av arbeidsinnvandrere fra Polen.

I 2002 fikk 290 polakker lov til å flytte til Norge på grunn av familiegjenforening – og den største gruppen blant dem var polske kvinner eldre enn 18 år (156).[20] Åtte år senere var polakker den største gruppen blant disse som søkte og fikk innvilget familiegjenforening i Norge. Mellom 1990 og 2009 fikk 13300 polske statsborgere lov til å flytte til Norge av den grunn.

Utdannelse

I følge offisiell statistikk valgte 2.4 prosent av polakker som flyttet til Norge å komme hit for å ta utdannelse. Det er vanskelig å anslå hvor mange av disse som oppga utdannelse som hovedgrunne til å flytte til Norge er fortsatt her. Det som er imidlertid tilfelle er at på grunn familiegjenforening har det kommet flere tusen polske barn i skolealder som skal fortsette sin utdanning i det norske skolesystemet, særlig i kommuner med stor konsentrasjon av innvandrer fra Polen. Dett vil still spesielle krav til både polske foreldre og det norske skolesystemet. Et annet viktig moment når det gjelder utdannelse er kravet fremmet av mange polske miljøer i Norge om at arbeidsinnvandre fra EØS område må få samme lov til å ta norskkurs om innvandrere fra andre områder, fordi manglende språkkunnskaper er en stor begrensing for polakker.

For å bli norsk?

Mange av polakker som har kommet til Norge har også valgt å søke om norsk statsborgerskap. Inntil nylig var det mulig å beholde det polske statsborgerskapet når man søkte om norsk statsborgerskap, men for fire år siden ble reglene innskjerpet og det gjenstår å se hvordan dette kommer til å påvirke denne prosessen. I et historisk perspektiv er situasjonen slik at flere tusen polakker har fått norsk statsborgerskap. I perioden mellom 1977 og 1999 fikk til sammen 3071 tidligere polske statsborgere norsk statsborgerskap. Mellom 1999 og 2009 fikk ytterliggere to tusen det innvilget, mens i de sener årene gikk tallet på polakker som har fått norsk statsborgerskap betydelig ned.

Tabell 4. Overgang fra polsk til norsk statsborgerskap

	Årsgjennomsnitt														
	1977-2009	1977-80	1981-85	1986-90	1991-95	1996-2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Polen	4979	44	75	168	273	229	159	165	167	171	126	112	31	74	77

Det faktum at et stort flertall polakker flyttet til Norge i løpet av de siste fem år er også en viktig grunn til at kun et fåtall av dem har allerede søkt om og fått det norske statsborgerskapet. Per 1 januar 2010 var det bare 9.7 prosent av alle polakker som var bosatt i Norge som var norske statsborgere[21] mens i 2004 var situasjonen helt annerledes og mer enn 65 prosent av polakker i Norge hadde norsk statsborgerskap. Hvordan situasjonen kommer til å utvikle seg i årene fremover er det ingen som vet men man må anta at en del av de nyankomne kommer til å søke om norsk statsborgerskap, særlig hvis den politiske situasjonen i Europa skulle forverres. Det kan også bety at europeisk storpolitikk igjen kan få betydning for polakkenes valg...

[20] Østby 2004, s.94.

[21] http://www.ssb.no/innvbef/tab-2010-04-29-07.html

MARTA BUCHOLC, KRZYSZTOF MARTYNIAK

POLITISK UTVANDRING TIL NORGE
UNDER UNNTAKTILSTANDEN – SOSIOLOGISKE ASPEKTER

Denne teksten er basert på en undersøkelse som utgjør en del av et større prosjekt *Polsk politisk utvandring til Norge i løpet av unntaktilstanden i 1981*. Prosjektet gjennomføres av Statens arkiv for personlig dokumentasjon i Milanowek i Polen, Opplands arkivet avd. Maihaugen på Lillehammer og KOS-stiftelse[1] i Warszawa.

Intervjuene med norske innvandrere bosatt i Stavanger, Trondheim og i Oslo- og Tønsberg-området fant sted i juni og september 2010. Undersøkelsen ble gjennomført av medarbeidere av partnerinstitusjoner, som tidligere hadde fått opplæring i kvalitative forskningsmetoder. Alle samtalene ble ikke bare tatt opp og filmet, men også supplert med informantenes egne materialer og dokumenter. Intervjuene foregikk på to språk, dvs. polsk og norsk, slik at forskere og andre personer fra begge landene kunne nyte informasjonene de inneholdt. Innsamlingen av data liknet dominoeffekt: man søkte personer som oppfylte valgkrav og så ble henvist til andre potensielle informanter.

Denne undersøkelsen ble gjennomført innenfor prosjektet *Vern mot glemsel* og kan til en viss grad betraktes som en oppfølgning av kvalitative undersøkelser utført i 2008, som var knyttet til prosjektet De *motstandsdyktiges eget portrett*. Formålet med undersøkelsen var å intervjue mennesker som hadde opplevd politisk undertrykkelse på grunn av sitt motstandsvirksomhet før 1989.

Takket være samtalene som ble skrevet ned i en form av personlige vitnemål, såkalt oral history, var det mulig å supplere både kjennskap og arkivsamlinger innen denne perioden. Totalt ble det 21 intervjuer som i en elektronisk form ble overført til *Nyere data arkiv* i Warszawa.

Motstand er et sentralt begrep for undersøkelsen De *motstandsdyktiges* eget portrett fra 2008. Alle våre datidens informanter viste ett fellestrekk. Ingen av dem aksepterte den sosialistiske realiteten de befant seg i. I Polen var det vanskelig å leve, noe som ikke bare var forårsaket av den politiske situasjonen. Denne innstillingen preget alle informantene. De virker som nonkonformister som har

1 KOS-stiftelse: Korpus av frivillige spesialister (overs. note)

det vanskelig å tilpasse seg normer, også i dag. Modellen vi kjenner fra 2008 kan beskrives som en pragmatisk revolusjonist, som bare stoler på og tar ansvar for seg selv, en banebrytende, handlingsmann som står i spissen for forandringer.

Informantene var motstandsmennesker som søkte forandringer, og følgelig var klare til å ofre mye for sakens skyld. Sin engasjement betraktet de som noe åpenbart. De understrekte også at de ikke følte noen behov for å tilhøre verken den offisielle opposisjonen eller ulovlige motstandsgrupper. Når det gjelder selve informantene, opplevde de ikke egen innstilling som motstand, men heller anså det som en slags mangel på godtakelse av ulike livets aspekter som de syntes var negative. En som viser slik innstilling kaller vi for en *motstandsdyktig* person. I tilfelle undersøkelsen fra 2010 ønsket vi å utdype vår forståelse av hvordan en opplever motstand ved å analysere livshistorier av de som hadde erfart noe annet, altså flyktet til Norge før Folkerepublikken Polen (videre kalt PRL[2]) tok slutt. Dette skulle utgjøre en slags gjennomvekt for opplysninger vi hadde fått fra informantene intervjuet i 2008.

På linje med vår tidligere undersøkelse, var formålet dobbelt: både historisk og sosiologisk. Det historiske aspektet gjaldt informasjoner om motstandsmiljøer under PRL-tida og forandringer som fant sted i deres liv og kretser etter 1989. I den forstand kunne undersøkelsen plasseres innen *oral history*. Den sosiologiske tilnærmingen fokuserte derimot på selvoppfatning, de motstandsdyktiges identitet og dens ulike former, karakter av gruppe- og miljørelasjoner, den motstandsdyktiges skjebne med en spesiell innsikt i resonnering mellom represjonsapparatet og den motstanddyktige. I 2008 ønsket vi å finne nøkkelen for formulering av den motstandsdyktiges identitet. Ved siden av det prøvde vi å gjenskape Polens fortids- og nåtidsblide, antatt at motstandsaktivitet utgjør et viktig faktum i informantenes liv. Utgangspunktet vårt var at denne fellesopplevelsen gjør dem til en separat samfunnkategori tross ulik kultur, bakgrunn, bosted, alder, livsstil, og meninger. Det virker at resultatene fra 2008 bekrefter denne hypotesen, i hvert fall i den forstand at selve opplevelsen av motstand, og særlig minner om undertrykkelse, viste seg å være sentrale for den motstandsdyktiges selvdefinering og for kartlegging av deres innstilling i forhold til forandringer som seinere fant sted i Polen[3].

Undersøkelsen fra 2008 konsentrerte seg om Polen, der motstand utgjorde en nøkkel for utvalg av informanter. Samtlige personer som ble intervjuet hadde gitt et eller annet uttrykk for motstand. Intervjuene gjennomført i 2010 var mer komplekse. Hypotesen var at utvandring utgjorde et vendepunkt, i hvert fall for noen av de motstandsdyktige, og bidro til at de forandret mening om sin egen fortid og endringer som har foregått i Polen siden 1981. Stilling informantene tar til sin egen fortid, som ble analysert i undersøkelsen, er etter vår mening en kombinasjon av to hovedfaktorer som har satt sitt preg på alle informantene: erfaringer fra Polen før utvandringen og det de har opplevd etter den. Begge knutepunktene krevde en separat analyse, slik at både relasjonen mellom dem og deres gjensidige betydning kunne begripes.

Også i den nyere undersøkelsen lå hovedvekten på opplevelsen av motstand og beskrivelse av den fra et annet tidsperspektiv, og oppfatning av forandringer som har funnet sted i Polen.

Ikke desto mindre viste seg konteksten de intervjuede plasserte sin erfaring i betraktelig bredere: Polen var ikke lenger den eneste virkeligheten de hadde opplevd. Ved siden av minner fra hjemlandet, dukket det opp nye erfaringer fra deres voksenliv i Norge. Opplevelser fra PRL-tida og Polen allerede etter forandringer (som man etter hvert begynte å betrakte som punkter, og ikke kontinuitet, og som ble sett fra gjestens og ikke statsborgerens perspektiv) ble blandet med ulik norsk virkelighet, sammenlikning av hverdagsliv her og der (uavhengig av hva informantene forstår med disse begrepene), og endelig forandringer i Norge (ansett fra statsborgerens perspektiv, opplevd kontinuerlig i reell tid). Når det gjelder oppfatning av egne polske og norske erfaringer, danner

[2] PRL står for Polska Republika Ludowa, dvs. Folkerepublikk Polen; siden det fungerer i polsk som et separat begrep, skal forkortelsen brukes videre i teksten. (overs. note)

3 Resultatene på analysen av de undertrykkedes vitnemål og personer knyttet til hjelpekomitteer for politiske fanger ble presentert under seminaret Vern mot glemsel – De motstandsdyktiges eget portrett i Warszawa 28.august 2008. (overs. note)

informantenes minner et mønster som er unikt for enkelte individer. Dette forårsakes av ulike bestemmelser som ble tatt i henhold til deres motstand, utreise og liv i Norge etter 1989. Hensikten med undersøkelsen var å analysere ulike omstendigheter, opplevelser og vurderinger for deretter å påpeke noen fellesmotiver innen informantenes biografiske erfaring. Disse fellestrekkene trengte vi for å etablere kategorier som kunne brukes til å beskrive polske politiske innvandrere i Norge.

I perioden mellom juni og september 2010 ble det gjennomført 14 skjemaintervjuer med biografiske elementer. Totalt ble det 18[4] informanter. Alle intervjuede tilhørte de motstandsdyktige fra perioden før 1989, og var bosatt i Norge[5] under innsamling av materialet. Skjemaet følger som vedlegg: spørsmål er arrangert i kronologiske enheter, noe som er på linje med analysen i følgende deler av denne teksten. Den første delen handler først og fremst om informantenes situasjon i Polen, med særlig fokus på måten de modnet til motstand og hvordan represjoner påvirket deres identitet. Dernest konsentrerer analysen seg om selve utvandringen, dvs. beslutninger om å reise bort, utreisens omstendigheter og første inntrykk fra Norge (noe som ikke var aktuelt for alle intervjuede). Som del nummer tre følger det assimilasjon og hvordan informantene fant seg til rette i Norge – hvilke vansker de møtte, hvordan de opplevde Norge og på hvilken måte var den norske realiteten annerledes fra det de kjente fra hjemlandet. Avslutningsvis kommer det refleksjoner om forandringer som har funnet sted i Polen, Norge og i resten av verden siden de forlot Polen. Disse suppleres med informantenes forsøk på vurdering av bestemmelsen om utvandring og dagens livssituasjon.

INFORMANTENES SITUASJON I POLEN

De aller fleste av de 18 intervjuede ble født på 50-, og noen av dem på 40-tallet. Alle vokste opp i en etterkrigsperiode, da landets politikk stadig ble rettet etter Gomlukas[6] styre. De første hendelser som alle informantene trolig husker kommer følgelig fra 1968, men det er kun en person som nevner dem som et bakgrunn for bekjentes utreise. De fleste nevner 1970 og 1976 og to av informantene har deltatt i disse begivenhetene som medlemmer av motstandsorganisasjoner. 1980 og seinere innføring av unntakstilstand[7] minnes derimot av alle intervjuede. Denne tiden angis som en vesentlig milepæl. Ved siden av det nevner man en rekke andre hendelser. Av disse betraktes valg av Karol Wojtyla til pave som den viktigste.

Informantene vokser opp på 50- og 60-tallet. De aller fleste tilhører så kalt arbeider-intelligens bosatt hovedsakelig i byer. Denne kategorien omfatter oftest den første generasjonen av de som jobbet som kontorarbeidere, ingeniører og frilansere. Ikke sjelden ble de flyttet fra området Polen hadde tapt for Sovjetunionen etter andre verdenskrig, eller fra distrikter som før krigen tilhørte Tyskland, så kalt gjenvunnet land. Unntatt de som kom fra Warszawa og Poznan, forlot alle mindre byer for å få utdanning.

Utdanning anses nemlig som en spesiell verdi av alle intervjuede, noe som bekreftes av deres utdanningsforløp. Alle har minst videregående utdanning, men de fleste har avsluttet studier. Fire av informantene holder også doktorgrad. Dette mønstret er oppsiktsvekkende, siden det er veldig forskjellig fra det helhetlige samfunnsbildet, og ikke minst fra andre utvandrere i denne perioden. Bortsett fra det, behersket de fleste minst et vestlig fremmedspråk, oftest engelsk. Det var et par personer som kunne flere språk, men blant disse var det kun én som snakket godt norsk før utreisen. Informantene kan anses som veldig uvanlige representanter for 70-tallets samfunn, allerede når de begynner sitt voksne liv. Det som gjør dem spesielle er bosted, bakgrunn, utdanning og språkferdigheter. Disse faktorene kan ikke undervurderes ved analysen av deres beslutninger.

---

[4] Fire intervjuer ble gjennomført samtidig med to informanter (ektepar og far med sønn), noe som vi tillot siden alle av dem oppfylte valgkrav.

[5] Se Pozyskiwanie materiałów źródłowych na przykładzie projektu „Polska emigracja polityczna stanu wojennego 1981 do Norwegii" czyli wywiady „od kuchni" av Monika Sokół-Rudowska for å bli kjent med flere praktiske aspekter ved undersøkelsen.

[6] Wladyslaw Gomulka var en polsk kommunistisk politiker og førstesekretær i Det polske forente arbeiderparti. (over. note)

[7] Selv om direkte oversettelse av polsk stan wojenny er krigtilstand, tilsvarer datidens situasjon omstendigheter typiske for unntakstilstand og derfor brukes dette begrepet videre i teksten. (over. note)

Ved siden av de nevnte uregelmessighetene i forhold til det hele polske samfunnet, må man ikke glemme informantenes yrker. Unntatt tre forskere, en doktorgradsstipendiat, to sjømenn og samme antall kunstnere, fikk samtlige fastarbeid før de bestemte seg å forlate landet. Takket være disse yrkene ble intervjuende særlig disponert for utenriksreiser, men de andre var også villige til å reise både i Polen og i utlandet. Reisen til Norge var den første utenriksreisen for veldig få av dem, mens de fleste hadde slektinger i utlandet, som de var i kontakt med.

De som deltok i undersøkelsen kunne altså regnes som uvanlige polakker fra 70-tallet – det finnes bare et element i statistikken de ikke viser noen avvik fra, nemlig familiestand: kun tre av dem giftet seg ikke i Polen (vanligvis skjedde det før 30-års alderen), og fire fikk ikke barn i Polen. Økonomien liknet også på det som var vanlig blant samfunnsgrupper de hørte til.

KILDER TIL MOTSTAND

Som opphav for motstand til systemet nevner informantene familiens frihetstradisjoner og forledrenes sosiale engasjement. Selv om informantene fra 2010 ikke viser tilbake til slike inspirasjoner, understreker de fleste at foreldrene ikke var knyttet til noen partier og ikke støttet Det polske forente arbeiderparti (polsk PZPR). «Hjemme var slett ingen kommunistisk engasjement, og ingen bygget Folkerepublikken. Tvert imot – av og til hørte man ironiske bemerkninger, men om Katyn[8] var det ikke mye prat heller. De var veldig opptatt, foreldrene mine, de måtte klare seg i den vanskelige virkeligheten, for å ikke bli til et svin, men samtidig var det ingen som dyrket kirken, eller støttet opposisjonen» (W1), forteller en av informantene. Dette utdraget illustrerer mening som de fleste intervjuende uttrykker om sin familie. Noen nevner foreldrenes og slektningenes «ubekvemme» førkrigsfortid, men dette emnet nevnes alltid som noe man snakket lite om. Det var også veldig få som fortalte om foreldrenes apolitiske virksomhet.

Dersom man snakker om familiens motstands- og frihetstradisjoner, viser informantene ofte tilbake til besteforeldres generasjon: «Bestefaren siterte fra Sienkiewicz[9], som han hadde lest mange ganger. Han kunne samtlige utdrag om Zagloba[10] osv. Alle Sienkeiwcz's viktige karakterer. Bestefaren var ekspert på det. Da vi var små, fortalte han disse historiene uten stans, og man kan vel si at vi hadde dem i blodet» (W2). Besteforeldre framstår i den type minner som en motstandskilde både på grunn av krigsminner, noe som ble synlig allerede i undersøkelsen fra 2008, og siden de forteller mye om polsk historie. Spesielt kjennskap til Katyn-massakren utmerker dem som er bevist på Polens etterkrigshistorie.

Dette vitner om at motstandsmønsteret ikke ble tilegnet under informantenes sosialisering, noe som forklarer deres stor interesse for motstandsvirksomhet. Det som er viktig er at samtlige intervjuede var samfunnsaktive. Historiene de forteller viser ofte deres vilje til å hjelpe andre, deltar i gruppearbeid, og har sterk tilknytning til lokalmiljø (vanligvis student- og arbeidsmiljø, sjeldnere kirkelig aktivitet). Slike mennesker setter alltid sosiale vansker framfor politiske spørsmål. Virksomhet i motstandsorganisasjoner kom ofte som naturlig utvidelse av sosialvirksomhet, også innenfor strukturer initiert av Folkerepublikken. «Jeg drev med sosialarbeid allerede før Solidarnosc ble stiftet. Da jobbet jeg i Fagforbundet. I årevis arbeidet jeg som kasserer i bedrifts lån- og støttekasse. Jeg var ansvarlig for utbetaling av penger som tidligere ble deponert. Oppgaven min var å passe at alt var i orden».

«(...) Forbundet var ikke godt, men vi måtte jo hjelpe folk, utbetale støtter, for da ga vi ulike stønader til de fattige, pensjonister, og det var arbeid i folkets tjeneste. Jo, forbundet var kanskje ikke godt. Seinere, da Solidarnosc[11] ble etablert, støttet vi den» (W3). Politikken var alltid på andre plass og bare i tilfelle noen informanter gradvis kom på første plan.

---

[8] Katyn er et skogsområde vest for Smolensk i Russland, hvor sovjetiske NKVD utførte en massakre av polske militære og intelektuelle. (over.note)

[9] Henryk Sinkiewicz var en polsk forfatter, berømt for en rekke historiske romaner, ble tildelt Nobelpris i litteraturen i 1905. (over. note)

[10] Zagloba – en av Sienkiewicz's karakterer. (over. note)

[11] Solidarnosc (Det uavhengige selvstyrte fagforbundet) et polsk fagforbundt grunnlagt i september 1980, opprinnelig ledet av Lech Walesa. På 1980-tallet samlet de en bred antikommunistisk sosialbevegelse med medlemmer fra Den romersk-katolske kirke på den ene siden til sosialister på den andre siden. Forbundet ble støttet av organisasjonen for intellektuelle dissidenter (KOR), og var basert på ikke-voldelig motstand. (over. note)

OPPOSISJONSVIRKSOMHET

De aller fleste intervjuede begynte sin opposisjonsvirksomhet uten å ha noen forbilder fra slektninger eller venner, men som en følge av en almen stemning etter at de hadde blitt myndige. Engasjementet utviklet seg gradvis, men mange understreker at organisering av grupper, det å møte andre folk og kvitte seg ensomhet var dets sterkeste grunnmur. Etter Hannah Arendt er disse faktorene karakteristiske for alle totalitære systemer, som prøver å presse samfunnet. Gjennom møter med andre folk utviklet de en slags kamp mot styrets monopol, noe som fant sted før de ble klare over sine motstandtendenser. «Jeg syns det var vår første ubevisste manifest mot systemet. Selv om vi følte det på en eller annen måte, var vi ikke klare over hva som egentlig foregikk. Men vi møtte hverandre og av og til ser jeg noen arkvibilder fra KORs[12] møter. På denne tida var vi fjorten- femtenårs gamle ungdommer som møtte i en park eller skog slik at ingen kunne høre oss. Da snakket vi om det som skjedde i Polen» (W4).

Ved siden av vanlig ungdoms livslyst og en almen følelse av motstand mot datidens virkelighet ble vi stimulert av ulike faktorer fra miljøet. Veldig ofte dreide det seg om hjelp. En stor del av vår praktiske virksomhet bestod nettopp i å hjelpe de andre: oppbevaring av ulovlige publikasjoner, løpesedler, trykkmaskiner. Mye sjeldnere distribuerte vi løpesedler og andre forbudte dokumenter. Den type virksomhet var ikke særlig utbredt før 1980. Ingen av informantene var blant de som arrangerte streiker eller demonstrasjoner, men noen av de eldre deltok i dem. Kun en fra de intervjuende tilhørte Solidarnosc, og det virker som om informantene ikke hadde noen ambisjoner om å bli forfremmet i opposisjonens strukturer. Mange av de som drev med motstandvirksomhet har aldri blitt formelle medlemmer av Solidarnosc, noe som etter deres mening ikke forstyrret i å delta på aksjoner arrangert av den. «Da styret ble endelig tvunget til å signere augusterklæring, konsentrerte det seg veldig mye om det formelle og lovlige aspektet ved Solidarnosc som et fagforbund. Ingen tvil om at det var en stor samfunnsbevegelse, som alle samfunnsgrupper med ulike politiske syn sluttet seg til (...). På denne tida laget de ingen skille mellom folk slik som det skjer i dag. (...) Vi kunne ikke få medlemskort og jeg var så veldig engasjert.» (W5).

Takket være deltakelse i motstandsvirksomhet følte man gruppetilhørighet, fellesskap – en av informantene forklarer det slik: «Hvorfor var det slik? Jo, fordi du forlot hjemmet som en enkelt person, men allerede på gata møtte du kamerater, slik at dere ble en gruppe på to, tre, fire, fem eller ti stykker. Og da det foregikk noen demonstrasjoner i byen, da var det en hel masse folk, det var oss.» (W4). Gjennom dette erfarte vi en veldig spesiell stemning, samarbeid, forståelse og solidaritet, som har forblitt vårt sterkeste minne fra Polen: «Alle var veldig trofaste, man følte ikke noe annet, men sympati for folk.» (W3) «Der var en usedvanlig beveglese mellom folk, Solidaritet, det vil si ærlighet, en virkelig vilje og et offer. Ja, det var en helt utrolig periode, man vil gjerne oppleve det på nytt.» (W4). Disse minnene ble ikke engang ødelagt av at atmosfæren iblant skjulte virkeligheten som var mye mer dyster: «Kopieringsmaskinen gjemte vi i et morsomt skjulested på loftet, vi var ganske naive. (...) Vi ante ikke at blant våre gode bekjente fantes det tystere. En av dem meldte det rett og slett og agenter kom dirkete til skjulestedet.» (W5).

Da Solidarnosc hadde sin blomstretid erfarte de intervjuede ingen frykt for represjoner fra PRL sin side. Angst de opplevde var heller av et generelt karakter, ikke knyttet til noen konkrete følger av deres engasjement: «Egentlig så var jeg ung og ikke helt klok. Min innbilningskraft strakk ikke til..., jo jeg forventet vel, jeg mente at vi måtte hjelpe dem som hadde det verre. Det var det eneste jeg kunne gjøre (...). Når jeg tenker på det nå, etter at så mye tid har gått, tror jeg at hele situasjonen måtte ha vært svært vanskelig for mamma, som har opplevd det hun han opplevd i forhold til faren og broren sin. Men på dette tidspunktet var jeg en ung mann i 20-åra som knapt tenkte på det.» (W6). «Nei, vi syntes ikke vi var sterke» (W2) forteller en av informantene. En annen tilføyer: «Vi nektet å møte med fylkekomitéen, og tenkte at det var hvilket som helst parti som skulle drive

[12] KOR – Komitet Obrony Robotnikow (Arbiedernes forsvarskomité). (over. note)

med det de ville... (...). Et parti er ikke noe annet enn... Et lite parti på ikke engang to millioner medlemmer, mens vi hadde nesten seks eller sju, og litt seinere ti millioner.» (W4). Tallet og solidariteten gav dem styrke også seinere da man allerede visste hva man burde frykte. «Livet gikk sin vanlige gang, men dette sjokket [knyttet til] internering har satt sine spor. Ikke i den forstand at jeg var skremt, vi var jo så mange, en hel organisasjon, det var ikke forskrekkelse, men en slags... jeg vet ikke hvilket ord passer best har, det var nok annerledes» (W3).

Storhetstid avsluttet for Solidarnosc med innføring av unntakstilstand, noe som ble et stort sjokk både for informantene og de fleste polakker. Ved siden av unntakstilstanden, eller like før 13. desember 1981, begynte det også første represjoner mot opposisjonen. Fra da av ble frykten større og større.

REPRESJONER

Da unntakstilstanden ble innført var alle informantene cirka 30 år gamle og hver av dem hadde allerede erfart mer eller mindre intens motstand. Unntakstilstanden brakte derimot prisen på denne erfaringen. De fleste intervjuede, særlig de som var involvert i mer risikable og offentlige motstandsformer, var klare over at visse konsekvenser skulle nå dem. På linje med det vi lærte i 2008, fikk vi høre om opplysninger som ble samlet inn i tilfelle represjon. Noen informanter gav tegn på at de visste hvordan de skulle oppføre seg under leilighetransakelse, arrestering, internering, fengsling, forsøk på en ulovlig eksekusjon og ikke minst dersom de ble angrepet av politiet. Kunnskapene kom ofte fra mer erfarne kamerater («Og så ble han slått med en batong. Men han sier at, (...) nå \ vet jeg hva jeg skal gjøre når de prøver å slå meg. Det nyttes ikke å stikke, for da fikk du verre juling, Du fikk verre juling fordi han kunne ta et stort slag, han militsmannen, derfor stod jeg alltid så tett på ham som mulig. Da han angrep meg, klemte jeg meg fast til ham, slik at han ikke kunne slå harde slag» (W2)). Strategier om hvordan man takler slike situasjoner kom også fra besteforeldrenes fortellinger («Jeg var den andre personen som stod opp i lastebilen og sa at hvis vi kjørte til Ilawa[13], kunne vi enten dra til fengselet eller til skoger i nærheten av byen. Stopper lastebilen i en skog, og de vil at vi stiger av, betyr det at de vil kvitte seg oss. Dette betyr at dersom vi går som sauer, dreper de alle sammen. Det er bare en ting vi kan gjøre da, nemlig å stikke i alle mulige retninger, hvis det gikk an. Blir det én som overlever, får vi et historievitne. (...) Dette sa jeg, for jeg tenkte på Katyn. Det samme styret, det samme systemet.» (W4)). Kjennskap til slike strategier kan selvfølgelig komme fra fortellingsmodeller, noe som ikke kan analyseres bredere i den sammenheng. Formidling av kunnskap er uten tvil knyttet til fortellingsmodeller, mens forholdet mellom realiteten slik som den var og fortellinger om den virker veldig kompleks. Likevel forteller også de som påstår at de var forberedt på represjoner, at de var overrasket av frykten som kom da atmosfæren i landet begynte å forandre seg.

«Jeg husker at denne perioden var svært vanskelig. Egentlig var det slik at hver bankelyd, hver knirk av heisedøra og engang minste bråk i oppgangen om natta vekket oss. Med bankende hjerte fryktet vi det som var i vente, altså represjoner, arrestering osv.» (W7) forteller en av informantene. Det var særlig de mer aktive, kjent for myndighetene, som opplevde en vedvarende følelse at represjoner skulle nå dem: «Jo, jeg husker det var tolvte i tolvte, for jeg husker at det gikk en film på tv om en sånn... Det var en italiensk anarkist, eller noe sånt, han fikk i hvert fall livsvarig fengsel (...). Og da begynte jeg å gruble over hvordan jeg kom til å oppføre meg i fengsel. Hvordan jeg kom til å klare det. Jeg visste jo at det uansett skulle komme. Det var bare spørsmål om tid» (W4).

Etter innføring av unntakstilstanden ble sju informanter internert, åtte stoppet av militsen, tre arrestert og fire opplevde harde represjoner på jobb. To av dem ble sagt opp og to fikk ingen forfremming. Bortsett fra det forlenget myndighetene pass- og reiseprosedyrer for de som ble tillatt å reise før unntakstilstanden. Dette gjaldt også for informantenes slektninger som allerede hadde utvandret.

---

[13] En by i nord-øst Polen (over. note)

Familier av de internerte og arresterte, det vil si barn og ektefeller, erfarte represjoner på skolen, jobben eller militsstasjonen. Det som de intervjuede syntes var verst, var usikkerheten som de følte i slike situasjoner (Hvor er de? Hvorfor? Hvor lenge blir de der?) og betydning av solidaritet mot mennesker som ble rammet av det: «Det var få folk på toget. På en kupé, helt tilfeldig satt det to damer som reiste for å ordne samme ting og så var det en mann. (...) seinere viste det seg at vi alle var på vei til Nysa, til fengselet, så vi hadde mye til felles. (...) mannen sa bare «Stå på, kjære jenter. Jeg krysser fingrene for dere og deres menn.» Det var veldig snilt at vi ikke var alene, at alle støttet oss, og det som ble gjort, det som foregikk ikke kom til å...» (W3).

I informantenes kretser var frykten forsterket av kunnskaper de hadde arvet eller hørt fra før: «Foreldrene overlevde både Russland, overlevde Ukraina... svigermora fortalte: «Du vet ingenting om dem, du vet ikke hvor de kan ta oss. Blir man tatt til Russland, kommer man aldri tilbake»» (W3). Enkelte familier taklet ikke frykten og usikkerheten: «Jeg husker at det bare var en gang da jeg fikk besøk av kona og min lille sønn på halvannet år. Dette besøket husker jeg fortsatt veldig godt. Da fikk jeg høre at «det hadde jeg fortjent, at det var min straff at jeg ble fengslet»». Vakter ble alltid med på besøk og tyvlyttet til det vi sa (...) Men denne gangen var det veldig brutalt at den skjønne gutten min lå på bordet mens jeg var der.... Det var svært vanskelig for meg, som vi... Det gjorde så fryktelig vondt at «ja, jeg hadde rett, du burde ikke ha drevet med det, bra at dere sitter her.» (…) » (W2). Informantene ble altså rammet av samfunnets negative reaksjoner som en følge av represjoner de hadde opplevd og stigmatisering de hadde fått. Reaksjonene ble sjelden knyttet til selve virksomheten. De følte også skam («Jeg hadde inntrykk at jeg ikke var noen helt, men tvert imot, jeg var redd for det som mamma skulle [si], hvordan hun opplever det, jeg her... i denne forferdelige cellen – en planke og en motbydelig kjerring ved siden av, som hadde stjålet 50 kilo sukker. (...)» (W8)). Noen ganger følte de også stolthet, særlig på grunn av de omgikkes med «et godt selskap» (W8).

Den vaklende og usikre emosjonelle tilstanden satte sine spor på de sterkeste informantene – de som ikke hadde noe å miste ble rammet i siste omgang. Men også de ble etter hvert leie av situasjonen: «Jeg var ikke redd, verden falt ikke i stykker for meg. Jeg var alene, ingen barn, ingen foreldre, ingen av mine slektninger hadde blitt arrestert. Jeg tenkte ikke engang på at det kunne gjelde mine [kjære]. (...) Jeg husker ikke så godt, det er som en grå vegg for meg» (W1). De aller fleste informantene nevner dette inntrykket at de nådde den grå veggen.

En av dem oppsummerer datidens atmosfære i Polen på en følgende måte: «stadig sterkere frustrasjon, håpløshet, mangel... Vi kunne ikke se noen sjanse i nærmeste framtid. Man hadde inntrykk at ingenting var i stand til å bryte dette systemet og Polen som lå mellom disse landene. De gjentok bare at dersom vi ikke likte oss her, kunne vi jo forlate landet» (W3). Det virker at det var nettopp slik de fleste informantene opplevde situasjonen – utreise lovde lettelse.

UTREISE – AVGJØRELSE OG OMSTENDIGHETER

De aller fleste intervjuede understreker at selv om situasjonen i Polen var vanskelig, drømte de ikke om å forlate landet. «Jeg ønsket ikke å dra, følte meg godt i Polen. Det var slett ikke slik at jeg hadde det dårlig her og ville reise for enhver pris, nei. Men det var vansker jeg ikke kunne gjøre noe med, alle disse... folk sa «her oppnår du ikke mer uansett»» (W10). Denne følelsen at i Polen var det ikke mulig «å oppnå mer», dette trykket fra himmelen dukker opp i nesten alle intervjuene. Informantene betegner det som «en mangel på perspektiver», som vekket frustrasjon og tanker om å reise bort («Aldri før hadde jeg hatt slike tanker om å forlate landet, men vi var jo veldig frustrert» (W5)).

Mangelen på perspektiver gjaldt for de fleste den økonomiske og arbeidssituasjonen. På en side fantes det ingen muligheter for utvikling og virksomhet i datidens Polen, på den andre var det ingen håp om at levestandarden skulle bli bedre (i Polen var egen leilighet den viktigste prioriteten), og at barn ville få bedre sjanser. «Det var nettopp derfor jeg reiste bort... Skjønner du, på den tida var

det helt forferdelig å jobbe på universitetet. (...) Tre barn, leilighet, man måtte bry seg om så mange ting.» (W9). «Det var verken oppfordring eller protester fra min side, for jeg visste at det var ham som bestemte om familien. Sant nok, hadde han ingen jobb, ingen fastlønn, og barna vokste jo. Vi manglet egen leilighet, bodde sammen men svigermora, og så leide en liten hybel. Vi ventet bare.» (W8)

Følelsen at man satt fast og at hjelpeløsheten stadig ble større, gjorde at de fleste informantene modnet til beslutningen om å reise bort: «Særlig fordi, som sagt, man ikke hadde noen perspektiver, man kjempet med håp om at det bli annerledes. Måneder gikk uten at noe skjedde. Håpet ble svakere og svakere fram til 1983, da vi egentlig konstaterte at vi ikke trivdes her, at det.... » (W3). Denne indre prosessen av å forberede seg til utreisen tok vanligvis to- tre år. Av den grunn kan man si at beslutningen var for de fleste informantene grundig gjennomtenkt og helt bevisst.

Det var også mer plutselige utreiser, som vanligvis var forårsaket av to faktorer: enten var det presse fra myndighetenes side eller uforventete anledninger, som man ville nytte. En av informantene forteller om presset han har opplevd: «Han åpnet på en side og ba meg lese det som stod der. Han understrekte at «nå gjelder det unntakstilstand og at på grunn av ulovlige publikasjoner som var til skade for... Folkerepublikken og dens allierte osv.», jeg kunne straffes med fem opp til ti års fengsel. Selvfølgelig ble jeg plutselig svimmel. (...) Da de så min forvirring, sa en av dem: «men vi har et tilbud for deg», som vi allerede hadde fått høre om fra fengselsdirektør da de samlet oss på et rom. Det var engang en fotograf som skulle komme og ta passbilder for oss.» (W5). Anledningen derimot dukket opp plutselig: «Seks uker gikk uten at vi fikk høre noe, ingen tok noen beslutning. 29. januar ble jeg innkalt igjen. Det var rektoren som ringte fra universitetet og bad meg komme snarest mulig. Da jeg kom, tok han passet ut av skuffen sin, og med billetten i hånda sa han: «vær så god, her er billetten og passet ditt, du skal reise andre i andre». Jeg sa at det gjorde livet mitt litt vanskelig, at jeg ikke hadde visst jeg skulle reise, at jeg måtte jo forberede meg til det. At det ikke var en ukes utreise, ikke sommerferie, men at det var... » (W9).

Ingen av de intervjuede bekrefter at beslutningen om å reise bort kunne regnes som en flukt eller kapitulasjon – det dreide seg bare om å forbedre levestandarden og få håpet tilbake: «Vi betraktet ikke denne utreisen som en flukt, men som en slags sjanse, for å bli litt bedre i det. Og det var ikke slik at, det var i hvert fall slik jeg ble oppdratt, at jeg tilhørte Polen. Og det er fortsatt slik. » (W9). Bare én av informantene innrømmer at han ble motivert av stadig sterkere represjoner i Polen, og at han ønsket å uttrykke sin uenighet: «Etter to uker ble Narvik havn nummer to, og det var egentlig på dette tidspunktet jeg konstaterte at vi måtte bli her for represjonene var jo så sterke og at... Og det var også, som sagt, en form av protest» (W7). Tre informanter angir (som bakgrunnsmotiv) vilje til å hjelpe sine undertrykte kamerater fra motstandorganisasjoner som forble i landet.

Beslutningen om å reise var i enkelte tilfeller diskutert med familien, oftere med ektefeller enn med foreldre. Ikke desto mindre var det ofte slik at man måtte bestemme på en stående fot uten å avtale med noen, noe som ikke sjelden var en konsekvens av dårlige telefonforbindelser («Vet du, jeg må si at. Jeg må rette noe. Det var ikke slik vi gjør det nå «vet du hva», at jeg ringer til henne og sier «hør her, det er noe». Vi var i to separate verdener uten kontakt, hver av oss måtte ta beslutningen selv....» (W9)).

De fleste intervjuede utvandret i første halvparten av 80-tallet, særlig i 1983 og 1984. Tre personer reiste litt seinere, på slutten av 80-tallet. Vanligvis tok de med seg sin nærmeste familie (først og fremst ektefeller og barn, litt sjeldnere forlovede og søsken). Tre informanter reiste alene og konene fulgte etter hvert. En av dem kom til foreldrene, som tidligere hadde flyttet til Norge. Ingen av de intervjuede mistet kontakt med sine ektefeller eller barn de hadde forlatt i Polen.

HVORFOR NORGE?

Årsaker til at man valgte utvandring til Norge, kan deles i tre grupper. Den første består av mennesker som ville reise hvor som helst («Det vil si, nærmest mulig, men i vestlig retning. Det var ikke

slik at jeg ville bosette meg fast eller noe sånt. Jeg visste bare jeg måtte bort. Jeg følte jeg burde reise vekk.» (W10)). Den type personer søkte om utreise til alle tilgjengelige land og reiste der de lyktes. De snakket ikke norsk og visste veldig lite om Norge. Den andre og største gruppe ble motivert av ulike grunn, blant annet språkkunnskaper, kjennskap til kultur, familie eller venner som allerede bodde i landet. Her vurderte man et par destinasjoner, men man nevner oftest Frankrike, Stor Britannia og USA. Noen satset også på Norge («Norge var et land som jeg bare kjente fra litteratur og geografi. Sverige, som grenser til Norge, liknet litt på det, men det var USA som bød på største sjanser og muligheter. Egentlig så regnet vi mest på Norge, noe som fikk en lykkelig slutt» (W3)). Kjennskap til norske realier varierte fra person til person. Den tredje og den minste gruppen bestod av informanter som ønsket å reise nettopp til Norge. Samtidig påstår bare tre av dem at de ikke ville ha reist til et annet sted). Samtlige informantene fra denne gruppen var minst i kontakt med noen som allerede var bosatt i Norge (to av dem var i kontakt med kamerater fra Solidarnosc og deres norske medarbeidere, men vanligvis mente de familiemedlemmer; to personer hadde også norske bekjente). Selv om det kun var ett tilfelle hvor informantene påstår at utreisen til Norge var kulturmotivert: «Mannen min konstaterte at vi skulle til Norge, for han hadde venner der, nemlig Ibsen, Hamsun og Munch» (W11), nevner et par informanter skjønnlitteratur som de assosierte med Norge (både som handlingssted og forfatternes hjemland), og om pen natur «fjordlandet» var kjent for. Man kan få inntrykk at norsk kultur også var fristende for polakker. På denne tida virket landet litt eksotisk, og man hadde veldig få opplysninger om det: «Da man reiste fra Polen til Tyskland, England eller Frankrike, visste man hva man kunne forvente. Ved utvandring til Norge hadde man ingen anelse, for informasjoner om Norge var veldig sparsomme. Jeg besøkte Den Norske Ambassaden i Warszawa. Jeg husker jeg hadde litt tid før hjemtoget, gikk så jeg stakk innom på en bokhandel for å finne noe om Norge. Det eneste jeg fant var en guidebok og en liten ordliste. De hadde også et hefte om norske konger. Det var alt jeg klarte å finne: tre tynne bøker som jeg fikk lese» (W4).

VEIEN TIL NORGE

Kun en av informantene har vært igjennom transitt-leir for innvandrere (i Østerrike). Forholdene der, særlig før leiren ble innvilget internasjonal økonomisk bistand til vedlikehold, er vurdert som svært dårlig. «Slik at forholdene var virkelig avskremmende. (...) Leiren hadde flere oppgaver. Blant annet å skremme bort dem som ikke var motiverte nok. Du vet, som bare ville dra for å få et bedre liv. Slik at de så at faktisk livet ikke kom til å bli mye bedre.» (W10). De øvrige intervjuede arrangerte reisen på egen hånd, oftest direkte til Norge. Veien ledet vanligvis gjennom Sverige, hvor de kom mest hyppig med ferge, og derfra var de hentet av noen fra den norske siden, sjeldent med fly (hovedsakelig var det en mellomlanding i Sverige). Personene som informantene ventet noen hjelp av, skuffet dem aldri – både når det gjelder polakker og nordmenn. Disse personene ventet vanligvis på innvandrerne fra Polen: familiemedlemmer, venner, kommunerepresentanter, tolker.

Å FINNE SITT EGET STED

Det første inntrykk er viktigst og det forankrer man i forhold like til mennesker som til steder. Det første inntrykket av Norge ble betraktet som positivt av alle de intervjuede – selve stedet var nytt og så annerledes i utseende, så mye bedre enn det ytre av virkeligheten i Polen: «Nei, det var noe helt nytt for oss. Jeg husker godt den første kvelden da vi kjørte inn til Stavanger, så mange hus på bakkene. Det var juletid, alt var pyntet. Helt annerledes enn de grå omgivelsene i Polen, der vi hadde så få lys og heller ingen illuminasjon på gater. Altså til oss var det som et fabelaktig rike av farger.» (W4).

Positiv persepsjonen av stedet påvirket også måte hvilken mennesket ble sett på – en stor rolle spilte først sammenlikning av endring mellom hvordan de intervjuede følte seg i Polen og i Norge: «den såkalte krigstilstanden, fengsel, etterhvert det å bli forvist av landet. Plutselig tok noen oss imot, noen som ville redde oss fra alt dette. Alstå, vi har en svært positiv holdning, ikke sant.

Forøvrig gjennom litteratur, kunst, på grunn av dette fikk vi et positivt bilde av den typiske nordmannen» (W5). Naturligvis må man huske på at de fleste polske innvandrerne ikke hadde noen forventninger, bortsett fra håpet at alt kom til å bli annerledes og bedre enn i Polen; alt på grunn av at Norge virket nokså eksotisk.

Dette første gode inntryket har holdt seg for mange til nå - en av de undersøkte, spurt om det er noen skuffelse knyttet til Norge, svarer: «Nei, ikke på langt sikt. Kanskje det var noe, noe smått, men det husker jeg ikke. På lang sikt var jeg ikke skuffet, egentlig det som jeg hadde forventet, som sagt, ble fullført i enda større grad en jeg hadde tenkt meg. Jeg er ikke skuffet, tvert imot» (W12).

FØRSTE DAGER, FØRSTE UKER

Rett etter ankomsten til Norge bodde noen hos sine bekjente eller slektninger, de fleste på hotell for å etter hvert få leiligheter av de lokale myndighetene. Lokalene ble innvilget på ulike lovpremisser, det kunne være et lokale i en sosialbolig, en kommuneeiendom med mulighet til å ta over etter ferdigbetaling av lån eller en lånbelastet leilighet eid av innvandreren fra begynnelsen av. I nesten alle tilfeller betydde ankomsten til Norge en umiddelbar økning i levestandard.

De fleste som kom hadde ingen fast inntektskilde (kun fire av dem hadde skaffet seg stipend eller arbeidssted på forhånd) og benyttet sosialhjelp i Norge. Mange av de intervjuede nevner det faktum som en av hovedårsakene til å finne en jobb. Det var en sak av ære å bli selvstendig enda om de skulle gi opp sine aspirasjoner og kvalifikasjoner: «Alt i alt var det slik at ambisjonen til å kunne leve selvstendig fikk deg til å utføre en slik og ikke annen jobb i årevis. Først som steinhugger, så som lærer i en, så en annen, og enda tredje skole.» (W5). Overbevissthet om at Norge er et sted hvor det er så mye lettere å stå på egne bein er også nevnt som motivasjon til å velge akkurat dette landet: «Jeg tenkte – hvis de har oljereservoarer der, da kan det ikke være større vanskeligheter med å skaffe seg en jobb. Til oss var det utrolig viktig ikke å leve på sosial.» (W4)

SPRÅKBARRIEREN

Det fantes dog en hindring på veien mot å få en fast og bra betalt jobb – språkbarrieren. Manglende språkferdigheter viste seg til å være et nokså viktig problem i tilvenningsprosessen, noe som informantene forstod helt og fullt: «de fleste begynte å flytte seg mot de norske omgivelsene og det norske språket. Det var jo svart positivt fordi vi hadde en viss interesse i dette og vi visste at vi måtte lære snarest mulig.» (W4). Nivået på kurs tilbudt av kommunene som hadde et rutineforhold til å ta imot innvandrere er vurdert negativt (unntatt ett kurs der lederen var tospråklig polakk). Derfor var arbeidet koplet sammen med språkpraksisen: «Det er en historie som i amerikanske filmer, først brukte mannen min hendene til å kommunisere med en viss eldre mann (...) som ikke kunne engelsk, han møtte eieren av en steinhuggeri og ble spurt: «Kan du skjære ut bokstaver?». Ja, det kunne han gjøre veldig fint. «Kom tilbake i morgen, du kan starte å jobbe for meg». (W5); I 1986 begynte jeg å arbeide på oljeplattformer. På den tiden gikk det veldig fort for meg å lære norsk, jeg hadde jo 14-dagers perioder da jeg bare kunne bruke norsk og litt engelsk» (W4). Ved mangel på en fast stilling, noen (hovedsakelig kvinner) bestemte seg til å ta en ubetalt praksis eller vikariater: «Altså, jeg ble klar over at jeg ikke kom til å lære noe på dette norskkurset, så jeg kom til barnehagen der gutten min hadde gått og jeg ba om å få en plass for meg selv, «jeg vil komme hit enda uten lønn fordi jeg vil lære norsk». (...) Jeg arbeidet med barn i barnehagen to år i alt, jeg trivdes og først og fremst likte jeg dette miljøet veldig godt.» (W8).

Om å lære norsk av barn i en barnehage minner også – ser ut som om helt uavhengig av den andre – en informant til. De intervjuede anvendte også andre strategier for å venne seg til språket: «Jeg studerte norsk... mine første timer baserte på at jeg leste i telefonboka, eller la oss si, bruksanvisninger til et telefonapparat.» (W7)

Det tok fra noen måneder opp til ett år til å finne den første, forholdsvis faste jobben, av denne grunn kan man tro – fordi alle hadde norske arbeidsgivere – at omtrent så lenge trengte de til

å gjøre en framgang fra null-nivå til et grunnleggende, kommunikativt språksbruk. Jobbsøkingen, ansettelsen (hovedsakelig med midlertidig arbeidstillatelse) og læreprosessen gikk som oftest raskere enn innvandringsprosedyrene. («Eksakt, det her var alt behandlet sånt, vi hadde ventet lenge på avgjørelsen fordi nordmenn er veldig detaljorientert i alt de gjør.» (W10)) Men akuratt det var ingen overraskelse for innvandrere fra PRL.

SAMFUNNSRELASJONER I DE NORSKE OMGIVELSENE

Kultur- og samfunnsforskjeller (ikke bare økonomiske forskjeller) mellom Polen og Norge utgjør en vesentlig tråd i alle registrerte fortellingene, unntatt de få informantene som lærte seg å kjenne Norge og snakket norsk. Det er påfallende at kun noen av de intervjuede konsentrerer seg om politiske forskjeller – disse kom sannsynligvis ikke så skarpt frem i innvandrernes oppfatning, sammenliknet med for eksempel atmosfæren på offentlige kontorer. De første dagene i Norge bær med seg «så mange fornemmelser. Man må huske vel at Polen og Norge var så forskjellige fra hverandre på den tiden, både når det gjelder politikk, økonomi, mentalitet...»(W4). De fleste opplevde svært raskt at følelsen av det umulige, som preget den polske virkeligheten, forsvinner: «Språket er noe som hindrer deg i begynnelsen, men språket kan man beherske fort, det kommer et øyeblikk når du ikke har noen problemer med språket lenger, og det er så mye lettere å oppnå noe eller å være aktiv, å ta initiativ.» (W12).

Alle informantene understreker at de ikke har opplevd annet enn vennlighet: «Jeg husker ingen vonde hendelser, heller ikke noen som irriterte oss, ikke noen tegn på rasisme. Tvert imot. Både på gata og med naboer, på kontorer, innen hele det byråkratiske systemet.» (W4). Ingen minnes fiendtlighet, og hvis noen gjør begrenser de seg til påstander som følgende: «det var egentlig så lite av, ikke verdt å nevne, det spilte jo ingen rolle» (W7). Informantene legger vekt til hvor stor hjelp de fikk av nordmenn – i å finne jobb, i å klare seg med det offentlige, i å holde kontakt med de nærmeste i Polen. Kontrasten mellom atmosfæren innen sosiale relasjoner i begge landene er framstilt som et sterkt, levende minne: «Tillit til andre var så stor her. Her var det troen på mennesket. Hva enn du sa, var trodd på med en gang. Spiller ingen rolle hva du snakket om (...) Da jeg ikke fikk stipend, gikk jeg til en dame på kontoret og sa jeg ikke fikk den. Hun åpnet bare skuffen og utbetalte pengene til meg. Uten å spørre hvem jeg var, uten å sjekke noe. Det kom bare et menneske og sa han ikke hadde penge» (W9). Tillit, ferdighet til å gi til medmennesker, vennlighet var ansett som typisk norske egenskaper og stod i en sterk kontrast mot situasjonen i Polen, til fordel for Norge.

Sammenliknet med Polen fantes det også et annet mønster i utvikling av mellommenneskelige forhold. «Til å begynne med må jeg si at positivt, veldig positivt. Fordi jeg opplevde omtenksomhet, vennlighet, viljen til å hjelpe, men nå etter 21 år har jeg mange bekjente nordmenn – jeg kan ikke si at jeg ikke har – men ingen av dem kunne jeg kalle mine venner.» (W8) Informanten virker overrasket over det faktum at den opprinnelige relasjonen har ikke utviklet seg mot et nærmere forhold, mot vennskap. «Her får du ikke venner av valg, her får du venner fordi du ikke har noen annen rundt deg. Og det er et problem» – sier en av de intervjuede kvinnene. Kanskje av den grunn, når de snakker om nordmenn som de har kjent fram til begynnelsen av som de er står i takknemlighets gjeld til, og som det står i et nært forhold til, bruker flere av informantene uttrykk «vi er som familie.» Det kan se ut som om en grad relasjon liggende imellom familieforhold og en vanlig bekjentskap er savnet av informantene. På den annen side, noen forsøker å forklare det faktum med at i det kommunistiske Polen var man på en måte nødt til å ha et eller annet forhold til ulike mennesker: «I Polen måtte du holde bekjentskap med mennesker som hadde mat og så videre. Her, i Norge, er det nok å ha penger. Har du penger, kan du nå opp til en bedre standard. Men uansett hvis du ikke har så mye, trenger du ikke å være redd for at du ikke har råd til mat. På et eller annet vis kan du alltid skaffe noe og være forsynt.» (W4).

Som oppsummert av en intervjuet, var «stemningen i arbeidsstedet og samarbeid med nordmenn mye bedre utenfor den moralske sirkelen. Av og til bruker de for moro skyld “Nur {NORD} for

moralsk cirkel", det vil si utenfor en moralsk krets» (W5). Nordmenn er verdsatt som arbeidsgivere, samarbaidere, spesialiter innen sine fag, det understrekes høy kvalitet på tjenester ytet på offentlige kontorer (selv om to av informantene nevner at de ikke fikk tilstrekkelig bistand da de startet egne foretak rett etter anskomsten fra Polen). Imidlertid strev man litt med integrering i privatlivet, og vurdering av fremgang på dette feltet er mye mer nyansert. Det kan dog ikke glemmes at de fleste informantene kom til Norge sammen med sine familier, noe som kunne svekke litt prestasjonen til å holde kontakt med nordmenn (kun to personer ugift, og begge to giftet seg etter hvert i Norge). Holdningen av de fleste undersøkte polakker er vist veldig fint i følgende narrasjon: «generelt når du har to små barn og to heltidsstillinger, har du ikke så god tid for sosiallivet akkurat, og i tillegg til det hvis du har ambisjoner til å holde kontakt med familien din i Polen og du besøker dem ganske ofte, er tiden som blir igjen enda dårligere. (...). Egentlig så kan jeg si at vi rører oss for det meste innenfor familiestrukturen, men som sagt, har vi ganske mange venner, bekjente» (W6). Kanskje her ligger det årsaken til at informantene roser de norske egenskapene som stopper andre til å gripe inn i privatlivet til medmennesker: «det er et helt annet livsstil. Folk er fornøyd med livet og verdiene de står for. De respekterer naboer, de kommer ikke – som vi holder på å si – til noen annens seng i sko på. (...) Det er en helt annen måte å utvikle et forhold til det andre mennesket. Og det tar tid.» (W4) 20 år viste seg ikke lenge nok i de aller fleste tilfeller.

BARNAS PROBLEMER

Kun noen få minnes noen større vansker med å venne seg til det nye livet når det gjelder dem selv (unntatt språkbarrieren selvfølgelig). Deres bekjente, andre polakker og nordmenn er til stor hjelp, de støtter dem i å finne et sted i samfunnsmiljøet (påfallende er at ingen av informantene nevner noen som helst form for støtte de fikk av institusjoner andre enn kommunen, kun én person peker på kirken i den sammenheng). Det som presenterte en større utfordring var barnas reaksjon på forandringene: «Jeg tror at det var hardest for sønnen min. Den norske skolen var ikke fri fra mobbing, barn kan være slem og ubarmhjertig av og til når de føler eller hører at noe er annerledes... Vi var ikke klar over det før han gikk i siste klassen i grunnskolen... ja... det brydde oss veldig mye, vi snakket med klasselederne. (...) Sønnen min fikk livet sitt tilbake på videregående (...) men før det skjedde var det dagligdagse veldig vanskelig for ham (...) ærlig talt, hadde jeg visst det kom til å bli så hardt for ham, er jeg ikke sikker om jeg ville bestemt meg til å bli her. Nå og da er man rett og slett ikke klar over noen ting, vet du, og risikoen er jo så stor. (W7). Det forårsaket også identitetsproblemer: Sønnen sa alltid, da vi spurte ham «Hvem er du?», og han var tre år gammel da vi kom hit, så han svarte «jeg er dobiel» det betyr dobbel på norsk (podwójny på polsk). Verken polakk eller nordmann.» (W8). To informanter mener at barna deres er mer norsk, to andre sa at barna «følte seg polsk.» Kun i ett intervju fortelles det en historie hvordan dattera til den intervjuede kvinnen gjorde et mislykket forsøk på å komme tilbake til Polen: «dattera dro for å studere i Szczecin med hensyn til å bli der for godt. Hun sa «jeg er født der, der hører jeg til.» Og hun ville bli i Polen. Hun tilbrakte der hele de studieårene, ble kjent med forhold på polske sykehus og fikk se polsk helsevesen på nært, hun ble kjent med hvordan det er mennesker imellom og så sa hun at hun ikke kunne leve der likevel. Det mellommenneskelige mente hun var ikke for henne... «Absolutt ikke,» sa hun. Hun orket ikke bli og arbeide der.» (W9). I dette tilfellet ser det ut som om den nasjonale identiteten tapte mot samfunns- og kulturformasjonen. De øvrige informantene enten ikke tar emnet opp i det hele tatt, eller konsentrerer seg om bruken av polsk og besøk i Polen, og identitetsaspekten skyver de til side uavgjort. Det virker likevel at alle har inntrykk av at livet til deres barn og mulighetene de har fått er stort sett mye bedre enn hva de selv hadde, noe som på en måte kan være en begrunnelse til deres beslutning om å reise bort fra Polen: «Da vi reiste ut var vi klar over at det ikke bare var på grunn av alt dette som hadde hendt i landet, men også for å gi familien vår et bedre liv, å oppnå en høyere status. Vi hadde ei jente på fem år som vi ville skape

en sjanse i livet for, og jeg er så takknemlig at hun har benyttet den.» Motsetningen av min egen skjebne versus skjebnen til mine barn er en av flere utløsere for sammenlikningsmekanismen i de registrerte narrasjonene.

POLEN, NORGE OG VERDEN I SENERE ÅR

En av de mest iøyefallende egenskaper ved sammenliknende fortellinger presentert av informantene er at nåtidig Norge (2000-åra) blir sammenliknet med datidens Polen. Påvirkningsstyrken av ethvert bilde, kan man tro, er i stor grad en følge av siste kontakter med det bestemte landet. Den forrige kontakten med Polen (de siste årene) var for mange en traumatisk opplevelse, og for alle de intervjuede personene – uhyggelig og stressende i det minste. Den første kontakten med Norge derimot, enda hvis den bær med seg en mengde stress, utgjorde en positiv overraskalse, og følgende kontakter med nordmenn har beholdt det første gode inntrykket. Sammensetting av Polen da med Norge nå forsterker altså et positivt bilde av Norge og samtidig får det til å være litt mer overflatisk. I fortellingene fremstår Polen som et variert, interessant land, det er flere detaljer og nyanser meddelt – mens følgende år av livet i Norge er beskrevet ved bruk av generelle begreper, fortellingen livner opp bare i sammenlikning med Polen. Paradoksalt nok, idealisering av Polen motsatt med Norge virker til ulempe for Polen. En av informantene nevner idealiseringen da han beskriver sitt første besøk i Polen etter å ha vandret ut, i 1991: «Det var egentlig litt pinlig, fordi generelt sju år i livet er en lang tid, det er en kjempelang periode og tanken på Polen blir mer og mer utydelig og samtidig mitt bilde av Polen ble mer og mer idealisert, ikke sant? Alt som er vondt og stygt og så videre... man fornekter det slik at man ikke ser det, man glemmer hvordan Polen var. Polen var best! Da føles et sånt besøk som et hardt slag i hodet.» (W12).

Historisk sammenlikning i intervjuene framstilles slik at mens sammenlikningen mellom PRL og Norge baserer på alt det verste i PRL med alt det beste i Norge framheves sammenlikning av nåtidens Polen med PRL alt som godt var i PRL og setter imot det som representerer den dårligere siden ved moderne Polen. Noen av de intervjuede er selvsagt klar over det og forsøker rette litt på den psykologiske mekanismen ved å legge større merke til forandringene både i Polen og i Norge, eller ved å vise en slags avstand til egne konklusjoner. Forandringene i de siste 20 årene – med sin multidimensjonalitet – har ikke i minste grad kantret deres overbevissthet om verdiene i Norge.

HADDE JEG BLITT I POLEN…

Vi har bedt våre informanter om å evaluere sin aktuell situasjon og sammenlikne den med sine jevnaldrende som ikke har vandret ut fra Polen. En del av de undersøkte personene gjennomførte en operasjonalisering av sine vurderinger ved å sammenlikne seg selv med bestemte personer, for det meste med kolleger fra studietiden; en annen gruppe informanter brukte en hypotetisk, generalisert jevnaldrende, noe som fikk sammenlikningen til å bli mindre konkret og presenterte en mer lesbar projeksjon av en generell forestilling om situasjonen i Polen.

Men først vil vi si noen få ord om situasjonen til informantene. Etter å ha kommet til Norge skilte noen seg, én ble enke, to giftet seg, få fikk barn. De fleste har voksne eller nesten voksne barn som er studenter eller er ferdigutdannet med et universitetsgrad. Interessant nok, har nesten alle de undersøkte minst et barn i utlandet – det virker som om det kan være et tegn på arvet mobilitet eller på svakere forankring i Norge, likevel er det verdt å huske at generasjoner av 20- 30-åringer i dag preges generelt av tverrgrensemobilitet. Vi vet lite om nasjonalitet av barnas ektefeller. Barna snakker polsk (selv om foreldre legger ofte til at de ikke snakker særlig bra); noen har også barnebarn som snakker polsk veldig lite eller ikke i det hele tatt. Untatt få pensjonerte, har alle informantene jobb (noen arbeider på egen hånd, noen har en fast stilling). Selv om de jobber i sitt yrke, viser noen av dem misfornøye med arbeidssituasjonen. Alle har egne leiligheter, noen eier hus, noen nevner også sommerhytter. Noen personer vurderer livssituasjonen sin som veldig bra, de fleste

som bra, to personer mener at de ikke har det så godt, men deklarerer at deres livsstandard ikke er verre enn gjennomsnittet i Norge. Ingen beskriver sin situasjon som dårlig. Ingen blant den undersøkte gruppen benytter sosialhjelp. Ingen tilstår de strever økonomisk, ingen nevner helseproblemer – intervjuene inneholder likevel spor av psykologiske og familievansker, noen ganger følgende de ovennevnte problemer med tilvenning.

Alle undersøkte ser sin situasjon som bedre i den økonomiske forstand enn deres jevnaldrenede i Polen. To mener at de har hatt det bedre før, men at nå «eier [folk i Polen] mer»: «Ja, det var en periode da vi hadde det bedre. Vel noen år siden stod vi bedre, men nå... Nå tror jeg de har mer enn vi har. Jeg mener lønn og sånt… Likevel, du vet… Det er en ting jeg kan si – de alle ser eldre ut enn vi gjør. Selv om de er i vår alder.» (W9). Denne påstanden er karakteristisk siden den viser den mest vesentlige forskjellen mellom livssituasjonen til informantene og deres jevnaldrende i Polen understreket av de intervjuede selv. Deres helse er bedre og det knyttes til med et lavere stressnivå, ikke så hektisk livsstil og høyere standarder på helsetjenester i Norge. «Jeg vet ikke om jeg ville hatt helse bra nok til å klare det. Mine kolleger jobber også som arkitekter, og hvordan de ser ut og hvordan jeg gjør (smil) i min alder på femti år; jeg rett og slett stresser ikke så mye. Også livstempo i Polen er annerledes» (W12). Av den grunn er suksess i yrkeslivet ikke så kostbar: «Jeg vet ikke om jeg kunne oppnådd i Polen det jeg har oppnådd her. Det er sikkert vanskeligere i Polen, jeg vet ikke, men det tror jeg» (W12). I den forstand er vurderingene nokså variert: noen snakker om verdier slik som tilfredshet med arbeidet sitt, det å være "sett" av andre, selvrealisering, og legger merke til at de ikke går hånd i hånd med den norske velferden. Samtidig påpeker noen av de intervjuede at det akkurat velferd (som gir mer fritid), lite stress og god helse gir et grunnlag til selvrealisering og garanterer en sjanse som de ellers ikke kunne hatt, hadde de blitt i Polen. Når selvrealisering og økonomisk trygghet er sett i forhold til hverandre i tilfelle av noen personer, er det kun to som setter "moralske" eller "sjelelige" verdier sammen med velstanden («Det vil si det var en forskjell i politisk system og en stor økonomisk forskjell, og da kunne man gjøre en sammelikning, «faktisk er jeg rikere enn de i Polen». Selvsagt kunne man kjøpe mer for dollar i Polen enn i utlandet. Men når det gjelder moralske verdier, det innerste... Det går ikke an, synes jeg» (W4)).

Altså denne tråden i tenkning om kapitalismen utgjør ikke noen vesentlig heuristikk i de presenterte narrasjonene. Fortellingene bærer ikke preg av spenning mellom materielle og sjelens verdier – tvert imot er det et bilde av "det gode livet" som kommer frem, et liv der den materielle komforten og selvrealiseringen ikke utelukker hverandre, men sameksisterer. Et svært interessant aspekt er også det faktum at ingen blant informantene tilskriver seg (verken helt eller delvis) noen spesielle fortjenester i dette emnet, selv om de understreker – som nevnt allerede – sin vilje til å oppnå selvstendinghet og sin aktiv holdning. Innflyttelse på hendelsene var egentlig begrenset til avgjørelsen om å reise ut fra Polen – siden var det den norske virkeligheten som grep inn. «Da vi bestemte oss til å dra til Norge, fikk vi livsstandarden til å øke» – sier en av de intervjuede (W4). Selve landet og levestandarder som de har kommet til, hadde en positiv virkning på deres skjebne. «Det er et rikt land, Norge. Nok å jobbe på ordentlig i en generasjon og man kan få det virkelig godt» (W7). Særlig den allestedsnærværende sansen av trygghet, understreket av alle de undersøkte personene, hadde en velgjørende virkning på deres liv og står i sterkest kontrast mot minnene og forestillingen av Polen. «Jeg er i en såpass bedre situasjon at livet mit…, jeg bryr meg ikke så mye. Blir jeg stjålet fra, så blir jeg stjålet fra. Mister jeg jobben? Nå ja, da mister jeg den. Dette er noe som jeg tror kalles sosial trygghet.» (W1).

ET ANNET POLEN, ET ANNET NORGE

Vurdering av forandringene i Polen – både økonomiske, politiske og estetiske, er stort sett positiv. Informantene presenterer ulike meninger når det gjelder bestemte politiske løsninger, noen føler de har bidratt til («Ja, det var det vi kjempet for – muligheten til å ha ulike meninger.» W6), men alle

er enige i det at sammenliknet med PRL-tiden, har virkeligheten forbedret seg. Uansett, mange av de intervjuede føler seg fremmed i Polen: «Språket er endret, jeg forstår ikke lenger det de sier. Den unge generasjonen, det er noe helt ukjent for meg, noe som ikke er mitt. Jeg vet ikke om jeg skal være redd eller… Polen mitt og min Poznan, de er et sted der i fortiden, men de er ikke mer til og det også var så vondt å oppleve at stedet er jo samme, men er ikke helt slik jeg kjenner det» (W 12); «For meg er det som om et lag i samfunnet er forsvunnet fra gata, og et helt annet lag er arbeidet seg opp i mellomtiden. Altså det som man kalte, jeg vet ikke hvordan jeg skal kalle det... intelligens kanskje eller mennesker som, du vet, som pleide å gå med frakker på og så videre, som var jo et hyppig bilde på gata... Nå fikk jeg først inntrykk av at alle jentene med bygdebakgrunn tok olabukse på (…) og gikk ut. Ja, det var min første tanke. At hele sammfunnslaget rett og slett… (…) Polen for meg var noe helt annet.» (W9). Under informantenes fravær, har landet forandret seg så mye at det ikke er å kjenne igjen. Ikke alle beskriver sin observasjon som negativ, alle mener likevel at det nye bildet er sterkt. Kun noen få minnes problemer med selvidentitet, men ei intervjuet kvinne knytter dem nettopp med det å føle seg fremmed i hjemlandet: «Etter et langt fravær i landet føler jeg meg som om jeg henger ett sted imellom, jeg føler meg ikke norsk og Norge er ikke mitt land, men heller ikke er Polen... enda da svigermora mi døde og jeg måtte gå til noen offentlige kontorer, jeg måtte fikse noen ting, da måtte jeg spørre meg sjølv: «snakker denne dama polsk eller er det kinesisk hun snakker?»» (W8).

Hyppige besøk i hjemlandet (minst to ganger i året, eller oftere) er en anledning til å konfrontere minner og forestillinger med virkeligheten. De undersøkte understreker gjennombruddet i kommunikasjon, knyttet til utvikling av flyselskaper: «takket være muligheter til å reise med fly spiller det nesten ingen rolle om jeg er i Rzeszow eller i Oslo hvis jeg f. eks. vil dra til Poznan fordi det tar jo omtrent like lang tid, ikke mye lengre i hvert fall, og så er jeg ikke sikker på om det kanskje ikke er billigere å ta fly fra Oslo til Poznan enn å reise fra Rzeszow til Poznan.»(W12). Reiser til Polen – rett etter de befant seg i Norge – pleide å være tidkrevende og dyre, ikke minst umulige av lovlige grunner – nå, mener de fleste undersøkte, er de blitt veldig billige. Det samme gjelder for telefonsamtaler (det er også snakk om fordeler ved å bruke Internett for å holde kontakt med familie og venner i Polen). Teknologisk utvikling og fall i prisene innen kommunikasjon og transporttjenester er oppsummert i følgende uttalelse: «Reise til Polen for tre stykk kostet da omtrent 10 000 kroner, og kona mi tjente kanskje 14 000. Det var altså en betydelig utgift. For noen år siden endret det seg da billige flybiletter dukket opp på markedet. Nå er det egentlig billigere å fly mellom Oslo og Polen enn å ta en runde fra en kant til en annen kant i Oslo. (…) Vilkårene er såpass endret. På slutten av 80-åra manglet vi også andre former for kommunikasjon. Det vil si man kunne snakke med familien i telefonen forbeholdt at telefonene fungerte i Polen den dagen. Det var ikke noe Internett, epost, chat. Nå har jeg ordnet saken slik at jeg har Internett-telefoni og praktisk talt betaler jeg taksten på 150 eller 160 kroner per måned og uten en videre belastning kan jeg ringe til Polen, så kona mi kommer hjem etter jobben, først prater hun med sin mor i to timer, etterhvert spiser vi middag og etter middagen snakker hun igjen to timer med sin mor.»(W6). De undersøkte fokuserer først (eller utelukkende) på muligheter og priser for kommunikasjon og transport, for å så nevne fjerning av lovbegrensninger: «I dag har du all mulig slags telefoni, som gjør det mulig å sende informasjon fort, og i dag har vi lavpris flyselskaper. Og det er mange av dem, det vil si at fysisk transport, reising fra et sted til et annet er så enkel. Ikke å nevne at politiske hindringer er borte; det er ingen grenser, jeg mener man trenger ikke visum og så videre.» (W4).

Internett er en informasjonskilde om Polen (likevel fjersynet plasserer seg fremdeles på første plass) og garanterer tilgang til pressenyheter. Alle undersøkte personer deklarerer vedlikehold av kontakter med Polen (familie, venner, tidligere eller aktuelle medarbeidere) og påstår også at de er aktive i å skaffe nyheter om Polen. Interessen for henvendelser i hjemladet (politikk kommer på første plan) er imidlertid ikke fulgt av engasjement i polske organisasjoner eller samarbeidsprosjekter mellom Polen og Norge. Noen av de undersøkte nevner sin hjelp til offer for understrykkelse

i Polen og sosialhjelp i perioden rett etter krigstilstandens slutt, nå for tiden er det kun tre personer som jobber aktivt i en organisasjon for polsk-norsk samarbeid, og dette snarere i forbindelse med sine yrker (også med kunstneriske prosjekter) enn som en slags sosial engasjement. Bare en person arbeider innen en organisasjon som gir støtte til grupper utelukket av samfunnet (bl.a. innvandrere). Ingen beskjeftiger seg med bistand til flyktninger (men det er kanskje verdt å nevne en person, en av de motstandsdyktige, den avdøde mannen til ei intervjuet kvinne som – ifølge hennes fortelling – hadde store assimileringsproblemer i Norge).

Narrasjonene mangler et synlig tegn på at informantene har utarbeidet en interpretasjon av endringene de har opplevd i Norge siden de kom hit. Noen av dem legger likevel merke til at «80-talls Norge ikke er samme som 90-talls Norge og det er sikkert ikke samme som Norge nå, i 2010» (W9). Også denne sammenlikningen forblir ikke fri fra tanken om Polen: «I dag når man kommer fra Warszawa til Oslo eller fra Oslo til Warszawa, ser man egentlig ikke så stor forskjell. I datiden var forskjellen betydelig, men man må innrømme at Norge i 1987 så annerledes ut enn Norge i 2010. Det var et land som nettopp hadde fått smakt på sin velstand osv. Jeg tror at de er så forskjellige land på grunn av at det norske samfunn er mer egalitært enn det polske. Det vil si klasseforskjellene er små, og samme gjelder for inntektsforskjeller osv. Og det på en måte var en positiv overraskelse for meg.» (W6).

Det faktum at kapitalismen i Polen og i Norge ser så forskjellig ut, at kapitalismen i Polen førte til økonomisk ulikhet i samfunnet, hurtigere livstempo, og – om man tillater seg den slags tolkning – en overgang fra mangel på politisk trygghet til manglende økonomiske trygghet, oppatter noen av våre intervjuede som et vondt faktum. «Jeg husker hvordan jeg i begynnelsen var irritert over den sort kapitalisme, brutal og vulgær. Alle skulle plutselig tjene seg opp en formue. Og hvordan arbeidere var behandlet..., folk er for å få jobben gjort. Noen må få jobben gjort og andre skal tjene penger på det. (...) Jeg var svært irritert over den hånlige holdning til håndverkere, til arbeid generelt. Dette kan jeg ikke bli enig om, vet ikke om det fremdeles er sånt, om det faktisk er sant, eller om det bare er et slags image, men det likte jeg ikke i det hele tatt.» (W1).

MULIGHETEN FOR TILBAKEKOMST

Kun tre av de undersøkte deklarerer at de reiste bort fra Polen med tanken på aldri å komme tilbake (mest sannsynlig tolkning: aldri å komme tilbake til PRL, det er personer som ikke trodde på muligheten for endring av det politiske systemet i Polen på den tiden). En sier: «Ingen reiser bort for godt fra Polen. Det finnes ikke folk som aldri vil komme tilbake, enda de som har bodd her i 25 år tenker på hjemkomsten. Vi tror ikke på mirakler, sant.» (W10). Sannelig, tanken på å flytte tilbake til Polen dukker opp i narrasjonene til de fleste, men bare noen få av dem har lagt nokså mer bestemte planer (to personer har gjort et forsøk på å dra, men de mislyktes på grunn av vanskeligheter med å finne en jobb de kunne tenkt seg å utføre i Polen).

Det virker som om de fleste informantene oppfatter avgjørelsen om å bli i innvandringslandet mindre dramatisk, tatt i betraktning at verden ikke føles å være så stor og vid lenger. «Jeg tenker; jeg har aldri reist ut fra Polen for godt. Men, tenker jeg? Ja, det gjør jeg. Min familie bor der så egentlig drar jeg til Polen i gjennomsnitt et par ganger i året. Generelt tror jeg at mine dilemmaer er litt forandret. Observerer man utvandringen som et fenomen, eller tar man for seg kun utvandringen fra Polen, da ser man økonomiske faktorer som første motivasjon, og så i mange tilfeller også en annen stimuli – uenighet med det regjerende politiske systemet. Nå for tiden er migrasjon bare et valg i likhet med valg av yrke. Den bærer ikke med seg så dramatiske konsekvenser. Jeg vet for eksempel at våre venner som kom hit til Norge gjennom transitt-leirer eller på noe liknende vis, fikk ikke lov til å besøke Polen før de ble innvilget statsborgerskap, det vil si for eksempel 8 år. Ja, og nå er dette problemet ikke lenger aktuelt. Altså selve avgjørelsen er derfor mye mindre dramatisk. Det er jo som om man flyttet fra et sted til et annet på grunn av jobb. Og en slags kostnad innebæres for enhver tid, for det alltid er en årsak til å gjøre det.» (W6).

Valget av land man vil flytte til mister sin dramatiske ladning knyttet til ordet utvandring, særlig hvis det ikke finnes noen hindringer til å snakke med familien, besøke sine nærmeste like ofte som da man bodde i Polen, oppdatere seg på politiske nyheter og kulturbegivenheter i hjemlandet takket være Internett – alt dette med letthet; ikke på bekostning av selvrealisering på yrkesplan og det gode livet man har fått seg i Norge. Derfor anser de fleste informantene eventuelt tilbakekomsten i kategorier «når jeg blir gammel, når jeg pensjonerer meg.» De som allerede er pensjonerte eller befinner seg like før, påpeker derimot at det ville blit absolutt irrasjonelt å berøve seg selv de høykvalitets helse- og omsorgstjenestene til fordel for de beydelig verre tilsvarende Polen («Og så lenge helsevesenet i Polen ikke fungerer som det skal... Det må gjøres masse før helsetjenstene i Polen jevnes til de norske (...) det vil si de gode. Altså de må utbedre det litt før vi, gamlingene, faktisk kan komme tilbake;» W4).

Dårlige vilkår innenfor helsevesenet avskrekker de eldre fra å dra tilbake mer enn følelsen av å være fremmed i den nye polske virkeligheten. De undersøkte som fremdeles har noen år i arbeidslivet foran seg, tenker på pensjonsbeløpet: «En må huske at pensjon er et viktig tema for oss. Dette må vi tenke på i forveien fordi det er for sent da du er femti år. Hadde jeg kommet tilbake til Polen, ville jeg ikke hatt en ordentlig pensjon der, heller ikke en i Norge og jeg kunne ikke gått på gitarkurset eller seilkurset, da ville jeg måttet jobbe et sted» (W7).

En informant oppsummerer utvandrernes holdning til den eventuelle tilbakekomsten med følgende ord: «Nei, nei. Jeg har aldri hatt den innskytelsen å komme tilbake til Polen. Vennene mine som er her, rett siden de kom til Norge, har holdt på å si at de vil reise hjem til Polen, hvis bare dette skjer.... hvis bare noe annet... og dette "hvis bare" blir nytt eller større, gang på gang. Og de aldri kommer tilbake.» (W4). Konklusjonen virker kanskje nokså ovedreven siden en stor del av de undersøkte deklarerer de kjenner noen som har kommet tilbake til Polen. Og tilbakekomsten er noen ganger opplevd negativt: «Jeg kjenner noen personer som er dratt tilbake. De som flyttet til Polen og er desillusjonert fordi de ikke vet hva de skal gjøre. For de klarer ikke å finne et sted i den polske virkeligheten, i nåtiden, og de har ikke noe å dra tilbake til i Norge. Jeg mener, jeg traff noen folk i Oslo som sier at deres bekjente er nettopp kommet tilbake og... pengene brukt opp, forretningene fungerte ikke særlig godt. Og alt forestilte jo seg i mye finere farger, det jeg prøver å si, rett og slett... Folkens, jeg mener at oss som har levet i den vestlige verden har en helt annen holdning...» (W13). Det virker som til tross for den økonomiske fremgangen i Polen er kontrasten til det norske livsmønster – et mønster som alle informantene påstår har tatt opp så snart og fullt de kunne – i forhold til den polske virkeligheten fortsatt like stor som på 80-tallet.

AVSLUTNING

Enhver av informantene våre har deltatt i undersøkelsen i to roller: som den motstandsdyktige og som innvandrer. Vi har gått ut av forventning om at vi kom til å finne en tydelig forbindelse mellom disse to – vi mente at erfaringene knyttet til aktiv motstand ville prege det undersøktes skjebne veldig sterkt og at de i like stor grad har innflyttelse på hvordan bildet av Norge, skildret at utvandreren, forestiller seg. Av den grunn konsentrerte vi oss om undertrykkelsesaspekten i den delen av intervjuet hvor vi spurte om livet i Polen, forholdet til Polen, kontakter med personene som bor der og – generelt sett – varigheten av forankring i den polske virkeligheten.

Det ser ut til at våre grunnleggende antagelser ikke var relevante. Represjonene opplevd i Polen før, under og etter unntakstilstanden har satt sitt preg på informantene, men nå for tiden er de kun oppfattet som et element i hendelseskjeden som til slutt førte til utvandringen. Bildet av Polen før utreisen skildres som noe ikke særlig vesentlig for hvordan informantene fungerer nå, i tillegg er både dette minnet og forestillingen av Polen etter den store transformasjonen av systemet, dannet snarere i en komparativ sammenheng, hvor Norge presenteres i et mye gunstigere lys. Virkelighetsoppfatningen til de intervjuede utformet seg mer på et grunnlag felles for alle innvandrere

til Norge (og ikke bare til Norge) enn på et motstandsfellesskap samlende de motstandsdyktige i Polen og i utlandet.

Man kan alstå konkludere, at hvis vi antok at informantene våre kom til å vise en identitet sammensatt av et motstandselement og et utvandrerelement, viste det seg at de fleste har minimert en av de ovennevnte bestanddelene. Innvadringsopplevelsen står frem som en dominerende slik at opplevelsene knyttet til den motstdansdyktige blekner (på samme måten som observert ved personer levende i Polen, undersøkt i 2008). Innvadreridentiteten utvikler seg imidlertid mot en oppfatning av seg selv som en fastboende i Norge – element av å føle seg fremmed avtar gradvis og informantene, enda hvis de ikke føler seg i Norge «som nordmenn», venner seg til livsstilen og kulturen uten større vansker; innvandreridentiteten drives ikke av aspirasjon, men hører til en person som jevnt og lett nok blir et medlem i det norske samfunnet. Denne modellen, selv om dominerende, er ikke utelukkende. Hos noen av informantene sameksisterer erfaringene av motstand og utvandring uten å skape indre konflikt og begge to utgjør identitets determinanter (som – mener vi – ikke har noen direkte innflyttelse på tilvenningsprosessen), ved to informanter ser man fremherskende identitet til den motstandsdyktige som vanskeliggjør adaptering til den norske virkeligheten. De fleste er likevel mest opptatt av sitt dagligdagse liv som skyver minnene om tiden før utvandringen bort til fortidsnarrasjon. Nåværende situasjon i Polen virker ikke å være av noen større betydning for informantenes liv. Til tross for nyheter hentet fra medier og til tross for hyppige kontakter med familien, begivenheter i Polen – enda hvis mye omdiskutert, som flyulykken i Smolensk eller presidentvalget i 2010 – vekker ikke så stor oppsikt. Avgjørelsen om utvandring har forandret deres liv for godt og inkludert i temaer aktuelle for et nytt, norsk samfunn. Informantene beholder troen på egen individualitet. Likevel er den basert mer på minnene og spesifikke opplevelser enn på forskjeller som kunne peke mot ulik oppfatning av virkeligheten slik den er til daglig.

MONIKA SOKÓŁ-RUDOWSKA

DOKUMENTASJONSMETODER
FOR Å SAMLE INN ARKIVMATERIALE TIL PROSJEKTET

Prosjektet *Polsk politisk utvandring til Norge i løpet av unntaktilstanden i 1981* har oppstått takket være samarbeid mellom Statens arkiv for personlig dokumentasjon i Milanowek i Polen, Opplandsarkivet avd. Maihaugen på Lillehammer og KOS-stiftelse[1] i Warszawa.

Hovedhensikten med prosjektet var å samle inn og oppbevare historiske fortellinger for forskning og til nytte for neste generasjoner. De innsamlede arkivene kommer fra personer som ble undertrykt av datidens polske myndigheter. Årsaken til represaliene lå i deres politiske meninger, og utvandring fra landet virket på dette tidspunktet som det eneste alternativet de hadde. Det var ingen vei tilbake. De som bestemte seg å forlate landet, måtte forbli utenfor polske grenser, noe som opplevdes som en veldig streng straff. En straff for verdier de var trofaste mot.

Journalister og politikere glemmer ofte at historie ikke bare dreier seg om datoer og begivenheter. Først og fremst gjelder det mennesker som skaper historien. Iblant hender det i historiens løp at er de nødt til å ofre viktige ting som eget liv, frihet, familiekos, vennskap; alt dette for sakens skyld. Om det lønner seg? Det er bare dem selv som kan bedømme om beslutninger de har tatt er riktige fra nåtidens perspektiv.

Der er nettopp her vårt innspill begynner – å lytte til historier om det som fant sted i fortida, personlige refleksjoner, og ikke minst fortellinger om det som foregår her og nå. Å lytte og lagre slik at disse minnene ikke visner sammen med mennesker som oppbevarer dem i sitt minne. Fra nå av påtar vi oss å formidle historien videre til neste generasjoner, fordi det er arkivets rolle – å være nasjonens hukommelse.

Av den grunn ønsket vi å utvikle samarbeidet mellom Polen og Norge. Vi trodde at felles virksomhet kunne bidra til minst delvis dokumentering av den polske politiske innvandringen til Norge. Intervjuer vi har gjennomført foregikk på to språk, dvs. delvis polsk og norsk, slik at forskere og andre personer fra begge land kan nytte informasjonen.

Intervjuene ble gjennomført i henhold til intervjuguiden, forberedt av Marta Bucholc og Krzysztof Martyniak, sosiologer fra Universitetet i Warszawa. Svar på spørsmål sosiologene hadde foreslått i heftet, viste seg å være vesentlige for undersøkelsen. Intervjuguiden ble oversatt til norsk

[1] KOS-stiftelse: Korpus av frivillige spesialister. (over. note)

av hensyn til våre norske informanter. Vi brukte en metode med åpne spørsmål, noe som betyr at vi ikke begrenset oss kun til svar på gitte spørsmål, men viste interesse for andre opplysninger knyttet til utvandringen.

Nettsteder til polske organisasjoner i Norge ble vårt første steg i forsøk på å finne polakker som utvandret av politiske grunner på 80-tallet. På den måten klarte vi å finne et par informanter som ble utgangspunkt for videre søk. Vi fikk en dominoeffekt, personer vi allerede var i kontakt med, henviste oss til andre potensielle informanter. Under telefonsamtaler fikk vi retningslinjer som hjalp oss å verifisere kontaktene vi hadde fått. Det viste seg nemlig at en del av dem ikke kunne regnes som politiske innvandrere. Andre hadde reist tilbake til Polen, og det var også noen som ikke ønsket seg intervjuet.

Med utgangspunkt i opplysninger vi hadde fått, begynte vi å planlegge reporterreiser. Gjennomføring av intervjuene ble delt i to etapper. I første rekke konsentrerte vi oss om innvandrere i Stavanger og Trondheim, noe som fant sted i juni 2010. Deretter, i september 2010, fokuserte vi på Oslo-regionen og Tønsberg. Den første intervjurunden ble utført av Jacek Galewski fra KOS og Karen Bleken fra Opplandsarkivet avd. Maihaugen. Den andre runden utført av Monika Jurgo-Puszcz fra Statens arkiv for personlig dokumentasjon og Monika Sokół-Rudowska fra Opplandsarkivet avd. Maihaugen. Under intervjuene i september fikk vi støtte av Dawid Puszcz, som hjalp oss med det tekniske. Takket være hans frivillige engasjement oppstod det et godt materiale, da reporterne kunne konsentrere seg kun om innholdet.

Arbeid som gjennomføres av intervjueren er veldig spennende og kan slett ikke betegnes som kjedelig. Dersom man møter en potensiell informant, må man få informantens tillit og vekke interesse for prosjektet, slik at han eller hun ønsker å bli intervjuet. Når du går på et møte, kan du aldri vite hva som er i vente – enten blir du mottatt med åpne armer, eller så kan de jage deg vekk. Ikke desto mindre er reportere oftest tapre folk som våger å ta sjansen.

Under arbeidet ved prosjektet om polsk politisk utvandring på 80-tallet var vi heldige og traff bare hyggelige, åpne og forståelsesfulle mennesker. De ble engang ikke skremt av en god del opptaksutstyr som to typer kamera og en skanner. De var til og med villige til å dele sine minner med oss.

Vi fikk høre fantastiske historier – noen av dem berørte oss dypt, førte til refleksjoner, mens de andre lo vi av. Vi lærte å kjenne hvordan tilsynelatende vanlige mennesker med sine tilsynelatende vanlige problemer ble innblandet i historiens hjul, og hvor det har ført dem. De fortalte om motiver som stod bak deres handlinger, konsekvenser av dyder, og ikke mist viljestyrke og determinasjon. Samtlige historier fortalte om mennesker som ble tvunget til å starte et nytt liv, borte fra familie og venner, i et helt fremmed land. Deres indre styrke gjorde et stort inntrykk på oss. Riktig nok prøver reportere å være objektive, men de er jo også mennesker.

Resultatet av de to intervjurundene er lydmateriale, filmer, bilder og informantenes dokumenter som vi har skannet. Takket være de hyggelige menneskene vi møtte under intervjuene, har vi høstet en utrolig samling av minner om polsk politisk utvandring til Norge. Vi har et sterkt ønske om at materialet ikke havner på hyller eller arkivets server, men at forskere innen den vesentlige perioden av polsk og norsk historie også har bruk for det. Samlingen byr på mange opplysninger om datidens situasjon i Polen og forklarer motiver som førte til at noen opposisjonelle forlot landet.

Ved denne anledningen ønsker vi å takke alle som har latt seg intervjue for tillit og støtte vi har fått. Hadde det ikke vært for dere, hadde dette prosjektet aldri gitt resultater.

Tusen takk.